

STRUKTURÁLIS ÁTALAKULÁS – ÚTON A PIACGAZDASÁGBA

NYITRAI FERENCNÉ DR.

Hat évvel a gazdasági-társadalmi átalakulás után Magyarország túljutott a gazdasági válság legmélyebb pontján és elindult a kibontakozás felé. Nem mondhatjuk, hogy e téren az előrehaladás megközelítette volna azt a mértéket, amelyet sokan vártak-vártunk a kilencvenes évek indulásakor, de helyzetünk, összehasonlítva az átalakuló országok többségével, korántsem egyedülálló, sőt nem is kedvezőtlen. Ismeretes, hogy a nemzetközi szervezetek s köztük is elsősorban az ENSZ rendszeresen értékeli az átmeneti gazdaságok helyzetét, és 1994–1995-re vonatkozó értékelése a következőket állapította meg:

- szinte mindegyik országban a kezdeti (az ENSZ szóhasználatával „infant”) kapitalizmus útjára léptek,
- az átmeneti recesszió túlságosan mély és túlságosan hosszú ideig tart,
- strukturális munkanélküliség jellemzi ezeknek az országoknak túlnyomó többségét,
- az infláció mértéke jelentős,
- a privatizáció eltérő mértékben valósult meg (a legsikeresebbnek a cseh privatizációt említi),
- a bankreform együtt járt az ún. rossz hitelekkel (szóhasználatukkal „bad loans”), s ez a kilencvenes évek közepén az átmeneti gazdálkodású országok egyik központi kérdésévé vált,
  - a külföldi beruházások mértéke is eltérő, e téren a magyar helyzetet tekinti a legkedvezőbbnek és csak ezt követően említi a cseh példát,
  - szinte mindegyik ország számára elengedhetetlen a strukturális reform és ezen belül is az exportexpánzió, amely lehetővé teszi a fejlett technológia nagyobb mértékű importját is.

Az ENSZ-nek ezek a megállapításai kivétel nélkül érvényesek Magyarországra, egyes esetekben azonban 1996-ban már kedvezőbb a helyzetünk. Például az 1995. évi privatizációt az ENSZ még nem tudta figyelembe venni, ez azonban lényegesen lendített a magyar gazdaságon, ugyanakkor az exportexpánzió tekintetében korántsem állunk jól a velünk összehasonlítható országok s különösen az ún. „visegrádi országok” sorában. Nemcsak az ENSZ aktuális jelentései, hanem már a magyar elemzők is évtizeddel ezelőtt jelezték, hogy az ország gazdasági válságba jutott. A nyolcvanas évek közepétől világossá vált, hogy ez elsődlegesen strukturális válság, amelynek szerkezeti és szervezeti elemei egyaránt voltak. Szervezeti téren már a hatvanas évek eleje óta a nemzetközi tendenciáktól eltérően alakult a magyar gazdaság helyzete. Az iparban például eltűntek a

¹ Részletesebben lásd: Economic Survey of Europe in 1994–1995. United Nations. New York–Geneva. 1995.

kisvállalatok, az ipar legjelentősebb ágazatait a nagyvállalatok uralták, s ezeknek tekintélyes hányada kifejezetten KGST-igényekre épült, és csak kisebbik része vett részt a nemzetközi munkamegosztásban a fejlett európai piacokon is.

Szervezeti átalakulás

1990 és 1995 között a magyar gazdaság szervezete megújult. A nagyvállalatok száma és aránya jelentősen visszaesett, igen sok új részvénytársaság, valamint kft. alakult, és számottevően nőtt az egyéni vállalkozások szerepe is a gazdaságban. Ezek az átalakulások azonban nem mentek végbe zökkenésmentesen. A nagyvállalatok felbomlása után keletkezett kisvállalatok egy része nem tudott talpon maradni. Sok csődbe ment, s helyettük új vállalkozások alakultak. Az egyéni vállalkozások esetében gyakori volt a profilváltás, egy sor vállalkozás megszűnése, újak keletkezése, s a folyamat bár lassult, de napjainkban is tart még. Az 1. táblában bemutatott adatok jól érzékeltetik a gazdasági szervezetek számának alakulását.

1. tábla

A gazdasági szervezetek száma

Gazdasági szervezet	1990.	1992.	1993.	1994.	1995.
	december 31.				
Jogi személyiségű gazdasági szervezetek	29 470	69 386	85 638	101 247	116 928
Ebből:					
vállalat	2 363	1 733	1 130	821	761
részvénytársaság	646	1 712	2 375	2 896	3 186
korlátolt felelősségű társaság	18 317	57 262	72 897	87 957	102 697
szövetkezet	7 132	7 694	8 175	8 252	8 321
Jogi személyiség nélküli gazdasági szervezet	34 095	70 597	98 036	121 128	126 131
Egyéb, nem nyereség érdekelttségű szervezet	22 296	33 891	38 493	44 813	46 763
Költségvetési és társadalombiztosítási szervezet	16 004	15 091	14 853	15 003	14 992
Egyéni vállalkozás	393 450	606 207	688 843	778 036	791 496

Ez a fajta szervezeti módosulás lehetőséget adott arra, hogy a gazdaság struktúrája is megújuljon, hiszen az újonnan alakult kis- és középméretű vállalkozások lényegesen gyorsabban tudták profiljukat, technológiájukat hozzáigazítani a hazai és főként a külföldi igényekhez, mint a gyakran nagy tehetetlenséggel működő korábbi nagyvállalatok. Bár ezek a folyamatok nem csak pozitív jellegűek voltak, mégis hat év után elég világosan kirajzolódik a privatizáció alapvetően kedvező hatása a magyar gazdaságra, a nemzetközi tendenciának megfelelő volta és a jövőbeni fejlődést biztosító elemei. A kevésbé előrevivő tényezők között a kárpótlás hazai megoldását szükséges megemlíteni, amellyel mindenki elégedetlen volt: azok is, akik kaptak kárpótlást (még mielőtt befektették volna kárpótlási jegyüket annak értéke a harmadára-ötödére csökkent), s azok is, akik nem kaptak, vagy elszenvedett kárukhoz viszonyítva csak kismértékben részesültek a kárpótlásból. Ezen az ügyleten a kárt egyáltalán nem szenvedettek közül sokan jól kerestek, olyanok akiknek volt pénzük arra, hogy időben és olcsón felvásárolják a kárpótlási je-

gyek számottevő részét és kivárik a legkedvezőbb befektetési lehetőséget. Ezek zöme nem alanyi jogon kárpótolt, hanem ügyes spekuláns volt.

A fejlődést elősegítő tényezők között kell megemlíteni a külföldi tőke beáramlását. A külföldi vállalkozók nagy része tartós kapcsolatok létesítésére törekedett, csak kisebb hányaduk fektette be tőkét azzal a céllal, hogy piacot vásároljon, és a megvásárolt hazai termelőkapacitást leépítse vagy legalábbis szűkítse, bár erre is volt példa. A külföldi tőke megjelenése Magyarországon nem a rendszerváltozással kezdődött el, hanem már a nyolcvanas években megindult. Ekkor jött létre egy sor olyan vegyes vállalkozás (joint ventures), amelyek példát mutattak a magyar gazdaság vegetáló vállalatainak arra, hogyan lehet a külföldi piacokon is viszonylag kedvező feltételek között megjelenni, sőt profitábilisan működni. Ezek a vállalkozások azonban még csak egyediek voltak, és igen kis területét fedték le a magyar gazdaságnak. Valójában 1989 óta lendült fel a külföldi érdekeltségű vállalkozások alapítása az országban, ehhez a mindenkori kormány többféle kedvezményt nyújtott a külföldi befektetők számára. Jól jellemzik a helyzetet a 2. tábla 1990–1995. évekre vonatkozó adatai.

2. tábla

Külföldi érdekeltségű gazdasági szervezetek

Megnevezés	A tárgyévéről mérlegbeszámolót, illetve társasági adóbevallást készített szervezetek				Újonnan alapított szervezetek	
	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Szervezetek száma	5 693	9 117	17 182	20 999	4 431	3 720
Jegyzett tőke (milliárd forint)	274,1	475,6	713,0	1 113,2	42,2	35,5
Ebből külföldi tőkebefektetés	93,2	215,0	401,8	662,9	31,9	27,6
Csak külföldi érdekeltségű szervezetek száma	231	1 190	4 635	7 377	2 077	..
Jegyzett tőke (milliárd forint)	5,5	38,3	118,3	202,9	16,5	..

A szervezetek száma ugrásszerűen nőtt 1990–1992 között, s továbbra is dinamikus volt az ütem 1994-ig. Önmagában az a tény, hogy 1989-ben 1350 olyan vállalat működött, amely vagy kizárólag külföldi tőkés birtokában volt, vagy magyarral vegyes cégeként tevékenykedett, s ezek száma 1994 végére már a 23 ezret közelítette, jelzi a folyamat erősödését. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy az ilyen vegyes cégekben a külföldi tőke hányada a kilencvenes évek közepére elérte az alapítói vagy 59 százalékát, ez önmagában is mutatja a külföldi cégek érdeklődését a hazai gazdaság iránt.

Ez a folyamat folytatódott 1995-ben is. 1995-ben 3720 új külföldi érdekeltségű céget alapítottak, összesen 35,5 milliárd forint törzstőkével, amelyen belül a külföldi tőke 27,6 milliárd forintot tett ki, természetesen devizában. A növekedés üteme lassabb volt, mint korábban, de ez ezen a szinten már természetesnek is mondható. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az, hogy a külföldi tőke érdekeltsége az alapításban a rendelkezések szigorítása, a korábbi kedvezmények körének és mértékének korlátozása következtében már valamelyest csökkent. Az is figyelemre méltó, hogy az elmúlt néhány évben a csak külföldi tulajdonú cégek aránya növekedett, 1994-ben ez még 47 százalékot tett ki, 1995-ben már 54 százalékot. Ezek a cégek magukkal hozták nemcsak a fejlett

technikát-technológiát, hanem a munka szervezettségének azt a fokát is, amelyet az anyavállalatnál megszoktak, s amely Magyarországon még korántsem terjedt el eléggé.

Érdemes szemügyre venni azt is, hogy az utóbbi évek külföldi tőkebefektetései milyen tevékenységekre irányultak: az 1994-ben befektetett külföldi tőkének 32,2 százalékát, tehát közel harmadát a feldolgozóiparba fektették be, az összes befektetés 13,5 százalékát a gépiparba (nem csekély mértékben játszottak ebben szerepet az új autógyárak). Nem mondható kevésnek az sem, hogy az összes külföldi befektetés 14,1 százalékát 1994-ben építőipari vállalkozásokba, s további 16,3 százalékát a kereskedelem, a közúti jármű- és közszükségleti cikkek javítása, karbantartása területén helyezték el. Említést érdemel az is, hogy a külföldi tőke megtalálta helyét azokban a nem anyagi szolgáltató ágazatokban, amelyek az új, a piacgazdálkodásra áttérő gazdasági szervezeteket segítik. Csupán az 1994-es külföldi tőkebefektetést tekintve, annak 4,8 százaléka a pénzügyi tevékenység és ezzel kapcsolatos szolgáltatásokban nyert elhelyezést, s további 9,2 százalék az ingatlanügyletek és a bérbeadás szervezeteinél dolgozott.

Ez a folyamat folytatódott az 1995. évben is. Az új vállalkozásokba befektetett külföldi tőke 36 százaléka a feldolgozóiparba, 20–21 százaléka az építőiparba, 16 százaléka a kereskedelembé és az ezzel kapcsolatos javításokkal (szervíz) foglalkozó szervezetekbe irányult. Továbbra is nagy az érdeklődés az ingatlanügyletek és más gazdasági szolgáltatások iránt, az 1995. év folyamán ilyen profilú cégekbe fektették be a külföldi tőke 16 százalékát. Mind az 1994-es, mind az 1995. évi adatokból az is látszik, hogy a külföldi tőke különböző nagyságú vállalatokba irányult, köztük vannak kisebbek, de például a feldolgozóiparban a nagyobb vállalatok iránti érdeklődés volt a meghatározó. Az 1994. évben befektetett külföldi tőkének ugyanis 61,5 százaléka olyan szervezetekbe (összesen 50 gazdasági szervezetbe) került, amelyeknek alapítói vagyona meghaladta a 100 millió forintot. A kisebb vállalkozásokba (az 50,1–100 millió forint értékűekbe) került az 1994. évben befektetett külföldi tőke 9,5 százaléka, a 10,1–50 millió forint értékű alapítói vagyonnal rendelkezőkbe 11,7 százaléka, az 1,1–10 millió forintos kisvállalkozásokba 9,9 százaléka, végül az 1 millió forint értékű vagy annál még kevesebb alapítói vagyonnal rendelkezőkhöz 7,4 százaléka. A szóródás tehát jelentős. Az is figyelemre méltó, hogy az 1994. évi alapítású vállalkozások között a vegyes (magyar és külföldi érdekeltségű) vállalkozások aránya 48,4 százalék, a kizárólag külföldi tulajdonban lévők pedig 50,6 százalék volt. Abban a tekintetben kevésbé változott a helyzet, hogy a külföldi tőkés cégek érdeklődése 1995-ben is elsősorban a nagyvállalkozások iránt volt élénk. Az év végi privatizáció a nagyvállalatokba befektetett külföldi tőke hányadát tovább növelte.

Bár e néhány adatból meglehetősen nehéz hosszabb távú értékelést készíteni, az azonban nyilvánvaló, hogy a külföldi tőkét Magyarországra elsősorban a nagyobb piaccal rendelkező vállalatok vonzzák, köztük is azok, amelyek részben hagyományos tevékenységet folytatnak (lásd gépipar és vegyipar), ahol a megfelelő szakembergárda is rendelkezésre áll, és a gépi háttér megújításával nyereséges vállalkozások létesítése remélhető. Az is tény azonban, hogy van olyan érdeklődés, amely kifejezetten a kisvállalatokat helyezi előtérbe, s ez főként olyan külföldi tőkés részéről nyilvánul meg, amelyek az alapító országban sem képviselnek nagyobb cégeket, hanem inkább egyéni vagyონukat fektetik be Kelet-Közép-Európában és elsősorban – részben rokoni, részben ismeretségi kapcsolatok révén – Magyarországon.

Még értékelhetőbb a Magyarországra beérkezett külföldi tőke szerepe akkor, ha összehasonlítjuk a környező országokkal, tehát az átalakuló országok között jelentősebb szerepet játszókkal. 1988 és 1994 között Magyarországon 6941 millió dollár külföldi tőke jelent meg, ugyanakkor a Cseh Köztársaságban mindössze 3319 millió, Lengyelországban 1602 millió, a Szlovák Köztársaságban pedig 434 millió dollár volt a beérkezett külföldi tőke értéke. Ha figyelembe vesszük a lakosság létszámát is: a külföldi tőke egy főre jutó értéke Magyarországon 1245, Csehországban 571, Lengyelországban 176 dollárt tett ki.

A külföldi tulajdonú cégek mellett számottevően bővült a hazai tulajdonban lévő egyéni vállalkozások aránya a gazdaságban. Az egyéni vállalkozások közül a kisiparosok létszáma a kilencvenes években viszonylag kis mértékben növekedett. Lényegesen gyorsabban emelkedett a kiskereskedők és különösen a mezőgazdasági önálló tevékenységet végzők száma. Az adatok azt is jelzik, hogy a kilencvenes években jelentősen bővült a szellemi szabadfoglalkozásúak létszáma, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ebben az 1995-ben közel 250 ezer szellemi szabadfoglalkozásút jelentő létszámban benne vannak azok is, akik csakis a személyi jövedelemadó könnyítését kívánják megtalálni, és csak a regisztrálás szempontjából minősülnek valóban szellemi szabadfoglalkozásúnak, egyébként mellékkeresetet, főfoglalkozásuk mellett kiegészítő jövedelmet találtak ebben a foglalkozási ágban. Ha ezek becsült számát levonnánk a létszámból, akkor is mintegy 160–180 ezer fő foglalkozik valós szellemi szabadfoglalkozású tevékenységgel, ami ugyancsak nem elhanyagolható, hiszen köztük vannak azok a tervezők, fejlesztők is, akik korábban a nagyüzemekben dolgoztak, majd a kis- és középvállalkozásokban nem tudtak elhelyezkedni, és így saját erőből próbálnak érvényesülni. Ez az a kör, amelyre a magyar gazdaság építhet a jövőben.

Bár e vonatkozásban konkrét statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, más forrásokból származó információk szerint az a várakozás korántsem teljesült, hogy a munkanélküliek tekintélyes hányadából egyéni vállalkozó lesz. Ehhez több dolog hiányzott. Nem voltak megfelelő anyagi források, és nem volt elegendő számú vállalkozó szellemű, kreatív, konkrét elképzelésekkel rendelkező személy sem a volt betanított és különösen nem a korábbi segédmunkások között. Ez az ország egyes területein eltérő mértékben érvényes, de különösen erőteljesen a nagy munkanélküliséggel küzdő északi, észak-keleti megyékben. Az egyéni vállalkozók túlnyomó többsége városi lakos, és olyan foglalkozást folytat, amely a korábbi alkalmazotti munkaviszonyának a legjobban megfelel. Ahhoz, hogy vállalkozását nyereségesen tudja működtetni, segítségül veszi az újonnan alakuló gazdasági tevékenységet segítő adó- és egyéb tanácsadó cégek munkáját.

A kutatás-fejlesztés helyzete

A szervezeti változások természetesen csak az alapjait teremtik meg a strukturális átalakulásnak. Az utóbbihoz ugyanis még számos más elem is szükséges. Ezek között nem elhanyagolható mértékű a tudományos kutatás és fejlesztés sem, hiszen a modernizáció, a gazdasági megújulás még egy kis országban sem képzelhető el úgy, hogy kizárólag külföldi technológiát honosítanak, vagy éppen csakis bedolgozói tevékenységet végeznek a külföldi megrendelő által megadott technológia alapján. Bár kétségtelen, hogy

az utóbbi jelentőségét sem szabad lebecsülni, azonban a modernizáció azt igényli, hogy a hazai meglévő és az egyetemi oktatás keretében egyre erősödő szellemi bázist a tudományos kutatás terén az elmúlt éveknél jobban hasznosítsuk. A kutatás-fejlesztés helyzetére ugyanis a következő tendencia jellemző.

Az összes kutató-fejlesztő helyek létszáma 1990 és 1994 között 33,3 százalékkal csökkent, s ezek között jelentős számban voltak olyan kutatóhelyek, amelyek a korábbi ipari nagyvállalatok tevékenységéhez kapcsolódtak, tehát kifejezetten adaptált jellegű kutatást-fejlesztést végeztek, és ezzel az adott terület nemzetközi versenyképességét támasztották alá vagy legalábbis javították. A vállalati kutató-fejlesztő helyeken dolgozók létszáma 1990 és 1994 között 53 százalékkal, tehát kevesebb, mint a felére csökkent. A kutató-fejlesztő intézetben foglalkoztatottak körében hasonló létszámviszáesés volt: 1994-ben az 1990. évinek 46 százalékára esett e létszám.

Jelentős, 1990 óta mintegy 26 százalékos a csökkenés a kifejezetten tudományos kutatást-fejlesztést végzők számában (ebben a segédmunkaerők nincsenek benne). Ez az átlagos állományi létszámra jellemző, amelyen belül vannak, akik több-kevesebb időt külföldön töltenek, tehát lényegében az adott évben nem az alaptevékenységüket végzik, hanem külföldi munkaköröket látnak el. Ez az arány külön nem mérhető, annyiban azonban jelentős (vagy mondhatjuk úgy is, fenyegető) a jövőre nézve, hogy ezeknek a kutatóknak egy része nem tér vissza vagy legalábbis nem a közeli jövőben. A tudományos kutatást-fejlesztést végző szakemberek 1994. évi létszámának 57,5 százaléka Budapesten, 30,6 százaléka más hazai egyetemi városban végezte tevékenységét. Az is jellemző, hogy egy tudományos kutatóra mintegy 0,8 további szellemi és fizikai munkaerő jutott.

Érzékelhető visszaesés mutatkozott 1990 és 1994 között a vizsgált kutatási témák, fejlesztési feladatok száma tekintetében. Ezeket az adatokat óvatosan kell kezelni, hiszen egy kutatási téma lehet kiemelkedő tudományos értékű, de lehet jóval kisebb jelentőségű, mindazonáltal az a tendencia, hogy a kutató-fejlesztő helyeken 1990-ben még 22 424 témával foglalkoztak, 1993-ban már csak 14 895-tel és 1994-ben is mindössze 15 366 témával. Mind kevesebb találmányt nyújtanak be, s ez is összefügg a nagyvállalati kutatóhelyek számottevő mértékű apadásával. 1990-ben 1805 volt a bejelentett találmányok száma, 1994-ben alig több mint a fele: 941 találmány. Hasonlóan kevesebb szabadalmat hagytak jóvá 1990-ben: 1479-et (ebből külföldön 838-at); 1994-ben mindössze 658 szabadalmat (ebből külföldön 475-öt). Ezek a számszerű adatok ugyan bírálhatók abból a szempontból, hogy a minőségi összetételben bekövetkezett változásokat nem fejezik ki, a hanyatló tendenciát, a gazdaság tudományos háttérének visszafejlődését azonban megbízhatóan jelzik.

Nem elhanyagolható mértékű az sem, hogy tudományos kutatásra és fejlesztésre a hazai, amúgy is csökkenő beruházásoknak mekkora hányadát fordítják. 1990-ben ez az arány még 0,9 százalék volt, és ezt sem tekinthetjük kielégítőnek. A kilencvenes évek közepére azonban az arány 0,6 százalékra csökkent, s ez már nem biztosítja azt, hogy ezek a kutató-fejlesztő helyek lépést tudjanak tartani a világban és a környező országokban is tapasztalható rendkívül gyors technikai-technológiai fejlesztéssel. E téren 1995-ben sem történt arányváltozás, maradt az összberuházások 0,6 százaléka.

A tudományos kutatások ráfordításai 1990-ben 28,6 milliárd forintot, 1994-ben folyó áron ennél 35,6 százalékkal többet, 38,8 milliárd forintot tettek ki, a növekedés mér-

téke jóval kisebb az inflációnál. Az 1994. évi ráfordítások 43,2 százalékát a műszaki, 21,7 százalékát a természettudományokra fordították és mindössze 12,2 százalékát a társadalomtudományokra. A tudományos kutatások nem beruházás jellegű ráfordításai 1990-ben a GDP 1,6 százalékát jelentették, 1993-ban már csak 1,0 százalékát és 1994-ben mindössze 0,9 százalékot, ami még a korábbi állapotok fenntartására is kevés.

A magyar gazdaság strukturális átalakulása

A magyar nemzetgazdaság egészében előállított bruttó hazai termék, a GDP 1989 és 1993 között rohamosan csökkent, majd 1994-re kismértékben: egy év alatt 2,9 százalékkal növekedett. Ezzel 1994-ben az évi GDP az 1978. évi színvonalat érte el, ami jelzi, hogy a lassú kibontakozás még korántsem jelent tendenciaváltást. A GDP-n belül azonban a nemzetgazdaság különböző ágazatainak szerepe valamelyest módosult. Ez néhány esetben érzékelhető változást eredményezett, elsősorban a bányászat arányának visszaesésében, valamint néhány, kifejezetten a piacgazdálkodást elősegítő szolgáltató tevékenység: a pénzügyi, az ingatlanügyi, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás arányában érzékelhető növekedést eredményezett. A nemzetgazdaság más vonatkozásaiban a kilencvenes években az arányok csak csekély mértékben változtak, mint ezt a 3. tábla adatai mutatják.

3. tábla

A hozzáadott érték termelésének ágazatonkénti összetétele

Nemzetgazdasági ág	1991.	1992.	1993.	1994.
	évben (százalék)			
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halászat	8,5	7,2	6,7	7,0
Bányászat	3,6	1,2	0,6	0,5
Feldolgozóipar	21,5	22,2	22,0	21,7
Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	3,9	3,9	4,0	3,3
Építőipar	5,4	5,9	5,3	5,5
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	13,4	10,8	11,3	10,8
Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	2,1	2,2	2,0	1,9
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	9,1	9,4	9,0	8,5
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatás	4,4	4,2	4,7	6,3
Ingatlanügyletek, bérbeadási és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	10,2	12,1	13,1	13,2
Közigazgatás, társadalombiztosítás	6,4	7,1	7,5	7,4
Oktatás	4,8	5,4	5,5	5,6
Egészségügyi és szociális ellátás	4,2	4,7	4,7	4,7
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	2,5	3,7	3,6	3,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. A hozzáadott érték a nemzetgazdasági ágak hozzájárulása a GDP-hez, alapján. Az adatok folyó áron.
Forrás: A bruttó hazai termék 1994-ben. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995.

A hozzáadott érték, a GDP-hez való hozzájárulás korábbi időszakra vonatkozó adatait nem lehet ilyen részletességgel összehasonlítani a kilencvenes évekével, elsősorban azért, mert az ENSZ módszertani ajánlásaihoz való fokozott alkalmazkodás 1991-től az

ágazati szerkezet tekintetében jelentős változást hozott. Amennyiben azonban a nagyobb összevont csoportokra visszatekintő adatokat vizsgáljuk – még a módszerbeli változások okozta hibaarányt is figyelembe véve – az alábbi tendenciák érzékelhetők.

– A *mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás és halászat* együttes aránya 1993-ig fokozatosan csökkent, és 1994-ben is csak elenyésző mértékben növekedett. A mezőgazdaságnak és az erdőgazdálkodásnak a GDP termeléséhez való együttes hozzájárulása összehasonlítható áron 1980-ban 17,5, 1985-ben 18,6 százalék volt, a korabeli módszertan szerint. Az 1988. évre mindkét módszerrel kiszámított adatok rendelkezésre állnak, ezek alapján a mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás aránya a régi módszerek alkalmazásával 19,0, az újak szerint pedig 14,5 százalék volt. Ha ezt az évet tekintjük bázisnak, akkor is az állapítható meg, hogy 1988 és 1994 között a mezőgazdaság hozzájárulása a GDP termeléséhez arányában kevesebb mint a felére zuhant.

– Mint korábban említettük, a *bányászat* aránya is jelentősen visszaesett. Bár e téren a hozzáadott érték adatai folyó áron és változó módszerek alapján állnak rendelkezésre, s az árváltozások az egyes nemzetgazdasági ágakban eléggé eltérő mértékűek voltak, tájékoztató információul szolgálhat az, hogy 1988-ban a bányászat hozzáadott értéke (alapáron) még a nemzetgazdaság összes hozzáadott értékének mintegy 4,4 százalékát tette ki. Ez 1994-ben már csak 0,5 százalék volt, s e téren 1995 is további csökkenést hozott.

– A *feldolgozóipar* aránya 1991 és 1995 között kevés ingadozással lényegében azonos szinten maradt, 1995-ben is csak igen kis mértékű aránynövekedés volt. Ebben a nemzetgazdasági ágazatban inkább a belső összetétel-változások a jellemzők.

– Az *épitőipar* hozzájárulása a GDP-hez évről évre ugyancsak kismértékben ingadozott. 1988-ban – ugyancsak az új módszerek szerint számítva – az építőipar hozzájárulása a GDP termeléséhez még 6,1 százalékos volt. Ez jelentősen csökkent 1991-re, majd azóta évenként váltakozva nőtt vagy csökkent.

– A különböző *szolgáltatások* közül a már említett kétfajta, kifejezetten piacgazdaság-orientált szolgáltatás aránya számottevően növekedett. Ezek a tevékenységek arra specializálódtak, hogy az újonnan létrejött kisebb gazdálkodó egységek vezetőit, akik a tervgazdálkodásban nőttek fel és végeztek – vagy éppen nem végeztek – egyetemet vagy főiskolát, hozzásegítsék ahhoz, hogy a gyakran változó kormányrendeletek, pénzügyi és más szabályozók között megtalálják a számukra legkedvezőbb elszámolási módokat. A kormányzati szervek s a pénzügyi tanácsadók között kialakult versenyben gyakran vannak az utóbbiak lépéselőnyben. Nem véletlen tehát, hogy a pénzügyi tanácsadás népszerű, magas presztízsű szakma lett.

– A *közigazgatás és társadalombiztosítás* aránya a kilencvenes években nőtt. Ez elsősorban abból adódott, hogy ennek a fajta szolgáltatásnak összértéke alig változott, minthogy közben a többi nemzetgazdasági ágakban a GDP-hez való hozzájárulás jelentősen visszaesett, ez eredményezte a közigazgatás, a társadalombiztosítás aránynövekedését. Az ilyen típusú aránynövekedés mögött nem mindig van volumenbővülés. A közigazgatásnak és társadalombiztosításnak azonban 1991 és 1994 között nemcsak az aránya nőtt – a már említett ok miatt –, hanem a volumene is, és pedig összehasonlítható áron összesen mintegy 9 százalékkal, ami nem mondható csekélynek. Ez a növekedés is a GDP-hez való nagyobb mértékű hozzájárulást eredményezett, de jelezte az államigazgatás régóta tervezett átalakításának elhúzódsát is.

– Az *egészségügyi és szociális ellátás* aránya 1992 és 1994 között azonos szinten maradt, 1991-hez képest volt némi növekedés.

Lényegesen nagyobb mértékű változások voltak tapasztalhatók a bruttó hazai termék szektoronkénti összetételében, és ez a piacgazdálkodásra való áttérés útján figyelemre méltó. Elsősorban az állapítható meg, hogy a vállalatok, a vállalkozások részvételi aránya a bruttó hazai termék előállításában csökkent, ami főként a nagyvállalatok gazdasági tevékenységének visszaesését jelzi.

Szerkezeti módosulások az iparban

A gazdaság egészén belül érdemes külön foglalkozni az ipar szerkezeti átalakulásával, noha az a nemzetközi tendencia – mint láttuk – Magyarországon is érvényesült, hogy az ipar aránya egyre kevésbé meghatározó, a szolgáltatások jelentősége viszont

számottevően növekszik. Ennek ellenére a fejlettség mai szakaszán aligha képzelhető el modernizáció a magyar ipar megújulásának gyorsulása nélkül. A magyar ipar szerkezetét a nyolcvanas évek második felében – a már elmélyülő gazdasági válság időszakában – a következők jellemezték.

– Nemzetközi összehasonlításban relatíve magas volt a bányászat és az alapanyagipar (kohászat, könnyűipari alapanyagok gyártása stb.) aránya.

– Jelentős és növekvő szerepet játszott az iparban a vegyipar 19–20 százalékos arányával. Ezen belül a kőolaj-feldolgozás mellett a gyógyszeripar is meghatározóvá vált.

– A mezőgazdaság termelészövetkezeti és kisgazdálkodási szektorára épült élelmiszeripar viszonylag jelentős hányadot – általában az ipari termelés (bruttó kibocsátás) mintegy 16 százalékát – képviselt az iparon belül.

– Az iparon belül a gépipar aránya a nyolcvanas évek során növekvő volt, 1988-ra elérte a 26 százalékot.

– Az ipar túlzott centralizációja azt jelentette, hogy domináltak az iparban az állami nagyvállalatok, esetenként meglehetősen bonyolult szervezeti felépítéssel, gyáregységeik az ország legkülönbözőbb részein helyezkedtek el, s így az alapanyagok, félkésztermékek szállítása még a nemzetközi összehasonlításban olcsó benzinárak mellett is meglehetősen magas költséggel járt.

– Hiányzott a középipar, és ugyancsak hiányzott a kisebb méretű ipar. Az utóbbit azonban részben pótolták a termelészövetkezetek melléküzemágai, amelyeknek – a kisméretű ipari egységek hiánya miatt – az ország elég jelentős részében számottevő szerepük volt mind a lakosság ellátásában, mind a nagyipar kiszolgálásában.

– Az iparban – ezen belül különösen a könnyűiparban – már a hetvenes évek óta megjelent az átmenetinek tekintett bér munka, azzal a megfogalmazással, hogy a bér munka, tehát az importált alapanyagok hazai feldolgozása és késztermékként való kiszállítása külföldre a megrendelőnek mindaddig kedvező az ország számára, amíg technikailag-technológiailag a magyar könnyűipar fel nem készül az igényes alapanyagok gyártására és az ebből feldolgozott termékek hazai és külföldi forgalmazására. Az átmenet azonban több mint két évtizedig tartott, és nagyrésztben tart még ma is, amikor is a bér munka szerepét célszerű átértékelni.

– Az is jellemezte a magyar ipar szerkezetét, hogy a technikai-technológiai színvonala eléggé egyenetlen volt. Már megjelentek, bár kismértékben, a fejlett technikát képviselő tevékenységek, de az ipar túlnyomó többségét, különösen az állami nagyipart és azon belül is a kiegészítő termelési folyamatokat a nemzetközi összehasonlításban olcsó fizikai munka uralta és csak kisebb mértékben a gépesítés. E megállapítás alól természetesen kivételt jelentenek az olyan ipari ágazatok, ahol a technológiai folyamatnak része a kiegészítő tevékenység, s ahol a technológiai folyamat zárt rendszere megköveteli a teljes folyamat gépesítését. Ilyennek tekinthető a vegyipar több szakágazata.

– Jellemezte az ipari struktúrát az is, hogy nagy hányada korábban KGST-orientáltan épült ki, tehát felvevőpiaca elsősorban Kelet-Közép-Európa volt, de ugyanakkor már a nyolcvanas években jelentős mértékű export irányult a fejlett tőkés országokba. Ez azonban túlnyomó többségében nem magas színvonalon feldolgozott termékekből, hanem alkatrészekből, alapanyagokból, részegységekből állt. Az ipar a nyolcvanas években kiépítette export kapcsolatait több fejlődő országgal is.

Mindezek a szerkezeti sajátosságok azt eredményezték, hogy a magyar ipar túlnyomó többsége a kommersz minőségű, kevéssé korszerűen csomagolt termékeivel meg tudott élni a nemzetközi piacon, hiszen termékeinek jelentős hányadát még 1988-ban is szívesen vásárolták a KGST-országok. Az 1988. évi ún. rubelexport 63,3 százaléka gépipari, további 12,4 százaléka vegyipari termék volt (köztük nagy mennyiségben autóbuszok, gyógyszerek). Igaz, hogy ezeket a rubelelszámolásban alacsony áron értékesítették, de ugyancsak nyomott áron érkezett be a cserében vásárolt energia (főleg kőolaj) és alapanyag. Az ipari szerkezet a nyolcvanas évek végén többségében alacsony termelékenységű gyártott sorozattermékekből állt, ezek 22 százalékát a hazai fogyasztásicikk-kereskedelem hozta forgalomba, s az ismeretes szigorú importkorlátozások miatt a lakosság nagy része e termékeket vásárolta.

A kilencvenes évek első felében e téren jelentős változások következtek be, nem kis mértékben a bevezetesként említett privatizáció és ezen belül a külföldi tőke beáramlásának hatására.

A *bányászat* aránya a nemzetgazdaságon és az iparon belül egyaránt csökkent. A feldolgozóiparban tapasztalt változásokat elsősorban az jellemzi, hogy néhány, arányaiban kisebb volument képviselő ágazat megerősödött, sőt nagyobb szerepet kapott, mint korábban, s ezek közé tartozik a fa-, papír-, nyomdaipar, valamint a kiadói tevékenység. Ez teljesen érthető, hiszen a piacgazdálkodásra való átmenet egy sor olyan tevékenységet erősített fel, mint a reklám, propaganda, amelyeknek papír-, nyomdaipari és kiadói háttere egyaránt jelentős. Ebből adódik, hogy a mintegy 9 éves távot vizsgálva ennek a tevékenységcsoportnak a 3,5 százalékos aránya 5,5–5,7 százalék közöttivé bővült.

A *gépipar* aránya 1985 és 1993 között erősen visszaesett, és ezt elsősorban az magyarázza, hogy a gépiparban elsődleges szerepet játszottak azok az állami nagyvállalatok, amelyek a KGST-piacra épültek (csupán példaként az autóbuszgyártás, a műszeripar egy része, az egyéb gépek és gépi berendezések gyártása). Ezek összeomlását a közben keletkező és lassan bővülő egyéb gépipari jellegű szervezetek csak kevésbé tudták tevékenységükkel ellensúlyozni. Volt azonban a gépiparon belül érzékelhető elmozdulás – és ez kétségtelenül kedvező és előremutató – a személygépkocsi-gyártás terén, amely nemcsak közvetlenül az autógyártást, hanem az ehhez kapcsolódó alkatrészek, részegységek előállításának bővülését is jelenti már napjainkban is, de különösen jelentheti a jövőben. Részben ebből adódóan, részben a külföldi tőkeérdekeltségekkel létrejött kisebb és középüzemű gépipari szervezetek munkájának eredményeképpen 1994-re a gépipar aránya érzékelhetően növekedett. Ez a tendencia 1995-ben is folytatódott, a gépipar termelése 20,5 százalékkal meghaladta az előző évit.

Az *élelmiszer-, ital- és dohánygyártás* aránya a korábbi mintegy 20 százalékról növekedett, és 23–24 százalék között ingadozott az 1993. és 1994. években. Ezen belül is a külföldi tőkeérdekeltségek szerepe a meghatározó, több élelmiszeripari tevékenységcsoport csaknem kizárólag külföldi tulajdonba került, másoknál pedig a vegyes vállalatok aránya dominál.

A magyar *vegyipar* tartotta korábbi pozícióját, arányait tekintve csak elenyésző mértékű az ingadozás.

Nem mondható ugyanez el a *textil-, ruházati-, bőr- és szőrmeiparról*, amelynek aránya folyamatosan csökkent az elmúlt 6 esztendőben, s amelyen belül még a bérmunkának van érzékelhető szerepe, amit ma már korántsem lehet átmenetinek tekinteni.

Az ipar helyzetének alakulását figyelemmel kísérve külön szólnunk kell arról, hogy az iparban milyen jelentős szerepet játszik ma is a bérmunka. Korábban említettük, hogy a könnyűipar számos tevékenységi körében már a hetvenes évektől kezdve, de különösen a nyolcvanas években a bérmunkát mint átmeneti megoldást tartották kívánatosnak. Napjainkban egyre erősebb az a felfogás, hogy a magyar ipar talpraállását segítheti, ha az Európai Unióhoz úgy csatlakozunk, hogy megfelelő feldolgozottsági szintű bérmunkát végeznek a magyar vállalatok külföldi multinacionális vagy egyéb nagyvállalatok részére. A hazai bérmunkahelyzetet a kilencvenes évek elején azonban még korántsem az a tendencia jellemezte, amely az Európai Unió országaiban uralkodóvá vált. Az Európai Unióban ugyanis az a gyakorlat alakult ki, hogy a kis- és középméretű vállalkozások – különösen az iparban – úgy kapcsolódnak a nagy mammutcégek termelésé-

hez, hogy azok számára különböző feldolgozottsági fokú terméket bér munkával állítsanak elő. Elterjedt az Európai Unión belül az ún. piramiselv, amelyet korántsem csak az Unió tagországaiban érvényesítenek, hanem a hozzájuk kapcsolódó fejlődő országokban is. A piramis tetején azok a cégek találhatók, amelyek a termékek kibocsátásával foglalkoznak, s természetesen ezek a cégek felelősek a kibocsátott termék konstrukciójáért, annak továbbfejlesztéséért. A piramis dereka táján működő cégek egy hányada már részt vesz a bonyolultabb konstrukciójú termékek fejlesztésének valamelyik fázisában vagy éppen egyes részegységek, alkatrészek továbbfejlesztésében, s ugyanakkor felelősséget vállal az Európai Unióban előírt minőségi szabványok betartásáért és betartatásáért. A piramis alján helyezkednek el azok a bér munkát végző és gyakorlatilag a termék egy-egy kisebb egységét előállító vállalkozások, amelyek kifejezetten bedolgozó jelleggel működnek, tehát maguk nem alkotó módon vesznek részt a bér munkában, hanem csakis a megadott technológia alapján állítanak elő egy-egy terméket. A hazai vállalkozások túlnyomó többsége a kilencvenes évek első felében még a piramis alján helyezkedett el. A bér munka aránya a gépiparban, a vegy- és a műanyagiparban igen csak alacsony volt. Ezek a bedolgozó fázisok is a piramis tetején vagy közepén elhelyezkedő vállalkozások fejlesztési tevékenységének alárendelten működnek. Lényegesen jelentősebb, különösen az exportban, a ruházati és a lábbeli termékek bér munkájának aránya, ezek azonban egyértelműen importált anyagból dolgoznak, valamint a bér munkát megrendelő cég által konkrétan, részletesen előírt technológiai műveletek sorát végzik, tehát a kreatív bér munkától igen csak távol állnak. Ez a fajta bér munka teljesen megfelel annak, amit a hetvenes évek második fele óta a magyar textil-, ruházati és lábbeli ipar gyakorolt. Arányaiban mutatkozik növekedés elsősorban az export tekintetében, s főként azért, mert a hazánkba települt külföldi cégek egy része a magyar leányvállalattal túlnyomó részt exportra szánt bér munkát végeztet. Mindebből következik, hogy az a típusú bér munka, amely jelenleg uralkodik a magyar iparban távol áll a kívánatos fejlettségi szinttől. Az előbbieket alapján megállapítható, hogy az 1989-től 1994-ig az iparban lezajlott strukturális folyamatok még nem mutatják a tartós, tendenciózus fejlődést, legfeljebb a korábban zuhanásszerűen romló tendencia megállását jelzik. Az iparban tapasztalható szerkezeti elmozdulások kevésbé látszanak biztos bázisnak a következő években lejátszódó dinamikus fejlődés számára.

A mezőgazdasági struktúra

A magyar gazdaságban meghatározó jelentőségű volt és feltehetően a jövőben sem lesz jelentéktelen a mezőgazdaság szerepe, bár kétségtelen, hogy e téren már az elmúlt években számottevő volt a visszaesés, és az Európai Unióhoz való csatlakozásunk egy sor újabb korlátozó tényezőt eredményezhet. A mezőgazdaság szerkezeti átalakulása terén a következő tendenciák érvényesültek.

A kilencvenes években tapasztalható hazai gazdasági válság a mezőgazdaságot az átlagosnál is nagyobb mértékben érintette. Ismeretes, hogy a mezőgazdaságban igen sok a szezonális hatás, ezért bázisnak több év átlagát, jelenleg az 1986 és 1990 közötti 5 év átlagát szokták tekinteni. Ehhez viszonyítva a mezőgazdaság bruttó termelése 1994-ben még az előző öt éves átlag kétharmadát is alig érte el. Ezen belül a növénytermelés alakulása relatíve kedvezőbb volt, közelítette az 1986 és 1990 közötti évek átlagának három-

negyed részét, míg az állattenyésztésben az arány mindössze 60 százalékos. Már ez a néhány adat is jelzi, hogy a mezőgazdaságban jelentős szerkezeti változás ment végbe, elsősorban az állattenyésztés kárára. A szerkezeti változás legfontosabb jellemzője az, hogy míg az 1986 és 1990 közötti öt esztendő átlagában a mezőgazdaságban előállított termékek termelésének közel felét a növénytermelés és a kertészet adta és valamivel több mint a felét az állattenyésztés, addig 1994-ben a növénytermelés és a kertészet együttes aránya már 56 százalékos, az állattenyésztésé pedig 44 százalékos volt.

4. tábla

A mezőgazdasági termékek termelési szerkezete folyó áron
(Index: mezőgazdasági termelés összesen=100,0)

Termék	Az 1986–1990. évek átlaga	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.
		évben				
Gabonafélék és hüvelyesek	20,9	20,5	24,8	21,0	22,2	25,1
Ipari növények	5,7	5,4	6,4	5,3	4,4	6,5
Zöldség	6,2	6,3	6,2	6,9	8,4	6,9
Gyümölcs	4,9	4,1	5,4	4,5	4,7	4,6
Szőlő	4,0	4,1	3,1	2,9	2,8	2,8
Egyéb	7,7	9,0	10,9	11,4	11,2	10,1
<i>Növénytermelés és kertészet</i>	<i>49,4</i>	<i>49,4</i>	<i>56,8</i>	<i>52,0</i>	<i>53,7</i>	<i>56,0</i>
Szarvasmarha	13,3	13,6	11,4	12,4	12,4	12,0
Sertés	20,3	21,4	16,7	16,5	16,8	15,0
Baromfi	13,2	12,4	11,7	14,3	13,7	13,7
Egyéb	3,8	3,2	3,4	4,8	3,4	3,3
<i>Állattenyésztés</i>	<i>50,6</i>	<i>50,6</i>	<i>43,2</i>	<i>48,0</i>	<i>46,3</i>	<i>44,0</i>
<i>Mezőgazdaság összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A szerkezeti összetétel változása nemcsak a nagy egységekben volt tapasztalható, hanem a részletekben is. A gabonafélék és a hüvelyesek együttes aránya az 1986–1990. évi átlagos közel 21 százalékról 1994-re az összes mezőgazdasági termelés negyedére növekedett. Ez a változás együtt járt azzal, hogy a növénytermelésen belül számottevően visszaesett a szőlőtermelés aránya, és ez közvetve a magyar boripart és a borexportot is károsan érintette. A zöldségtermelés tekintetében évenként szezonális hatások is erősen érződtek, a tendencia inkább némi növekedést, mint stagnálást jelzett, kiugróan kedvező arányt az 1993. évi termés hozott. A gyümölcsstermelés aránya az ország lehetőségeihez képest viszonylag alacsony, és ennek tendenciája valamelyest csökkenő. Az 1995. évi termelési eredmények azt jelezték, hogy a gabonafélék termelése az előző évihez képest mintegy harmadával (ezen belül a búzatermelés 41 százalékkal, a kukorica pedig 44 százalékkal) nőtt, aránya tehát a mezőgazdaság össztermelésén belül tovább emelkedett. Növekedés mutatkozott a borszőlő (41,5 százalékos) és kisebb mértékben a zöldségfélék termelésében (közel 36 százalék). Ugyanakkor a gyümölcsök szempontjából 1995 kedvezőtlen év volt, ezek aránya a mezőgazdaságon belül csökkent.

A legnagyobb mértékű változás az állatállomány összetételében érződött. A sertés-termelés értéke 1986–1990 átlagában még meghaladta a mezőgazdasági termelés 20 százalékát, majd évről évre csökkent, és 1994-ben már csak 15 százalékos arányú volt. A

szarvasmarha-termelés értékében ugyancsak csökkenő tendencia volt érzékelhető, bár ennek mértéke kisebb volt. Jelentős évenkénti hullámmal kismértékben nőtt a baromfitermelés értéke, ha a többéves átlagot vizsgáljuk, ez inkább stagnálást, mint érzékelhető növekedést jelentett. 1995-ben is folytatódott az állatállomány korábban is tapasztalt csökkenése. Az 1995. szeptember 30-i állatállomány adatai szerint jelentős csökkenés a tyúkállományban következett be. A szarvasmarha-állomány apadása megállt, a sertésállomány pedig kevéssel nőtt, de még így is jóval a nyolcvanas évek végi állomány alatt maradt. A mezőgazdaságot érintő kedvezőtlen jelenségek között kell megemlítenünk azt, hogy a mezőgazdaság gépállománya számottevően csökkent. Ebben kétségtelenül meghatározó szerepe van annak, hogy a tsz-ek egy része gazdálkodási nehézségekkel küzdött, más részük területe és tevékenységi köre is apadt, anyagi lehetőségeik egyre kisebb mértékűek voltak, gépállományuk pótlására tehát nemigen volt pénzügyi fedezetük. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaságban a korábbi háztáji kisgazdaságokból önálló kisgazdasággá alakuló, illetve a termelészövetkezetekből kilépő és önállóvá váló kistermelők egészen másfajta gépállományt igényelnek, mint amilyen a nagyüzemi termelésben szükséges volt. A kisgazdaságok számára a kisebb teljesítményű, korszerű gépek lennének kívánatosak, de a kilencvenes években alakuló vagy éppen önállóvá váló kisgazdaságoknak erre saját tőkéjük nem volt, és ehhez hitelt is csak rendkívül kevesen tudtak igénybe venni. Ez okozta a kisméretű traktorállománynak a jelentős visszaesését is. Hasonló mértékű csökkenés volt tapasztalható az aratócséplőgép-állomány tekintetében is, itt is nagyrészt az a helyzet, hogy a már kiöregedett gépek pótlására nem volt lehetőség, de igény is alig. Ami azonban méginkább érinti a mezőgazdaság tevékenységét, az a tehergépkocsi-állomány számottevő csökkenése, hiszen a szállítások megoldásához részben a mezőgazdasági szervezetek tulajdonában lévő tehergépkocsikra volt szükség, részben pedig önálló fuvarozókat vettek igénybe. Ez utóbbiak teljesítménye azonban nyilvánvalóan költségesebb volt, mint a saját tehergépkocsik működtetése. Együttesen megállapítható, hogy a mezőgazdaság gépállománya a jelenlegi összetétel mellett – ami a minőségi elmaradást kevéssé érzékelteti – nem alkalmas arra, hogy a korszerű kisüzemi mezőgazdaságot megfelelő gépparkkal támogassa.

A Központi Statisztikai Hivatal 1992. és 1995. évi kisgazdaságokra vonatkozó adatfelvétele azt jelezte, hogy a megfigyelésbe bevont paraszti gazdaságoknak és mezőgazdasági vállalkozóknak 1992-ben 12,4, illetve 1995-ben 12,7 százaléka egyáltalán nem rendelkezett mezőgazdasági gépekkel. A termelés tehát ezekben a gazdaságokban túlnyomórészt kézi erővel, illetve, amennyiben ez megoldható volt, kölcsönzött vagy bérelt géppel történt. Méginkább jelzi a gépellátásban mutatkozó hiányosságokat, hogy azok a kisvállalkozások a mezőgazdaságban, amelyek csak kisépével rendelkeztek (és ezek a megfigyelt gazdaságoknak mintegy 15 százalékát képviselték), 1995-ben gépvásárlásra összköltségeiknek mindössze 0,8 százalékát, tehát elenyésző mértékét tudták fordítani és idegenek gépi munkájára is csak költségeik 4,8 százalékát költötték. Ez azt támasztja alá, hogy ezeknek a kisvállalkozásoknak korszerűsödése, modernizációja még nem indult meg. A két adatfelvétel tapasztalatai szerint különösen hiányzott a gépesítés a szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó kisgazdaságokban, kevésbé az állattartó gazdaságokban. A mezőgazdaság átalakulása kapcsán nemcsak a gépesítés mértéke, hanem a műtrágya- és a szerves trágya-felhasználás is csökkent, amelyek pedig a termelés minőségét, hatékonyságát befolyásolják. 1990-ben egy hektár mezőgazdasági területre még

104 kilogramm és ezen belül egy hektár szántó-, kert-, gyümölcsös- és szőlőterületre 127 kilogramm műtrágyát használtak fel; 1994-ben már csupán 46 kilogramm műtrágya jutott egy hektár mezőgazdasági területre s ezen belül 56 kilogramm egy hektár szántó-, kert-, gyümölcsös- és szőlőterületre. Csökkent a szerves-trágya-felhasználás is; a mezőgazdaság gazdálkodó szervezetei 1990-ben 12,5 millió, 1994-ben 4,8 millió tonna szerves trágyát használtak fel. Ez a visszaesés is kedvezőtlenül hatott a mezőgazdaság termelési eredményeire.

A külkereskedelem összetétel-változásai

Az előzőekben felsorolt s a gazdaság más területén is tapasztalható szerkezeti változások számottevő módon hatottak a külkereskedelemre. E téren azonban korántsem csak az export módosulásai voltak jelentősek, hanem az 1990-es években megvalósult importliberalizáció is, amelynek hatására mind a fogyasztói, mind a termelőszféra egyre inkább vett igénybe külföldről származó termékeket.

A külkereskedelem strukturális átalakulását a következők jellemzik:

– egyfelől számottevően átalakult az export áruszerkezete, valamint az átvevő országok szerinti összetétele, másfelől érzékelhető változások voltak az import áruszerkezetében is. Az importliberalizálás szélesre tárta a kaput a külföldről bejövő, magasabb technikai-technológiai szintet képviselő és a fogyasztók számára külső megjelenési formában is kívánatosabb termékek előtt;

– másfelől érzékelhető volt az importban az összetétel-változás szállító országok szerint is, az import elsősorban a piacgazdálkodást folytató, fejlett országok felé toldott el.

E lényegbe vágó változások között vannak olyanok, amelyek kedvezők, előremutatók a jövőre nézve, a fejlett országokhoz való csatlakozásunkat erősítik, de tagadhatatlanul vannak olyanok is, amelyek a magyar gazdaságot a korábbinál hátrányosabb, esetenként kiszolgáltatottabb helyzetbe hozzák. Az export áruszerkezete mindenkor folyó árakon mérve az 5. tábla adatainak megfelelően alakult.

5. tábla

*Az export áruszerkezete
(folyó áron, százalék)*

Árucsoportok	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.
	évben						
Energiahordozók	2,2	2,4	1,7	2,7	3,3	3,3	2,4
Anyagok, félkésztermékek, alkatrészek	36,4	37,9	38,0	35,0	36,2	36,5	39,3
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	24,0	20,1	12,6	12,0	13,9	13,0	11,4
Fogyasztási iparcikkek	15,7	16,5	22,6	26,3	25,2	26,7	24,9
Élelmiszerek, élőállatok	21,7	23,1	25,1	24,0	21,4	20,5	22,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A magyar export összetételében évtizedek óta meghatározó jelentőségű volt az anyagok, félkésztermékek, alkatrészek, tehát összefoglalóan az alacsony feldolgozottsági szintű termékek aránya. E téren érzékelhető változás a kilencvenes években sem követ-

kezett be, 1995-ig némi hullámmal 35–39 százalék között ingadozott ezeknek az áru-féléknek az aránya az összexportban. Lényegesen jelentősebb változás történt viszont a gépek, szállítóeszközök és más beruházási javak exportjában. Ezek 1989-ben még az összexportnak 24 százalékát adták, majd 1991-re rohamosan visszaesett az arány 12,6 százalékra, ettől kezdve stagnálás, illetve rendkívül mértéktartó növekedés, 1995-ben újra csökkenés következett be. Ezt a folyamatot a magyar gazdaság szempontjából korántsem tarthatjuk kedvezőnek. Ebben egyfelől az érvényesül, hogy fő átvevő piacunk, a KGST-országok közössége összeomlott, másfelől ezeken a piacokon, elsősorban a Szovjetunió utódállamaiban megjelentek a fejlett tőkés országok vállalatai, amelyek gépeket, autóbuszokat és más beruházási javakat erre a nagy piacra szívesen ajánlottak még kedvezőtlen fizetési feltételek mellett is, ugyanakkor Magyarország ezekről a piacokról részben önként kivonult. Az érdeklődés e piacok iránt marginálissá vált. Ezt nyilván az az elképzelés is alátámasztotta, hogy a magyar termékek a konvertibilis elszámolású, hagyományos piacgazdaságokban s ezek közül is a fejlett országokban jól értékesíthetők lesznek. Ez a várakozás azonban csak részben vált valóra a kilencvenes évek első felében. Az igényes piacok minőségben, külső megjelenésben versenyképes termékeket vásárolnak, s e téren a magyar termelők többsége nem volt elég felkészült. Ugyanakkor megjelent e piacokon a többi kelet- és közép-európai ország agrár- és ipari termelőinek nagy része, akik gyakran olcsóbban kínálták hasonló – ugyancsak nem élenjáró – minőségű és választékú termékeiket.

Számottevő aránynövekedés következett be a fogyasztási iparcikkek exportja tekintetében, s ez elsősorban a termelésben érvényesülő változások hatására alakult ki. Ezek aránya 1989-ben még 15,7 százalék volt, majd némi évenkénti ingadozással 1995-re elérte a 24,9 százalékot. Az élelmiszerek, élőállatok exportja erősen ingadozott, az összexport 20,5–25 százalék között volt, ebben azonban tartós tendencia még aligha ismerhető fel.

Lényegesen kisebb mértékű, bár ugyancsak tendenciózus változások voltak az import áruszerkezetében. Az importliberalizálás két nagy árucsoportban éreztette hatását: egyfelől a gépek, szállítóeszközök és más beruházási javak importja tekintetében, másfelől a fogyasztásicikk-importban. Mindkét esetben 1994-ig élénkülő növekedés volt észlelhető, különösen közvetlenül a liberalizáció után, tehát a kilencvenes évek elején, de a növekedés, főként a fogyasztási iparcikkek tekintetében, folytatódott 1994-ig. Ebben kétségtelen jelentős szerepe volt annak, hogy a lakosság fogyasztási igényeit jó néhány termékből korábban nem elégítette ki a magyar behozatal. Így például a kilencvenes évek elején jelentősen megugrott a személygépkocsi-import, a híradástechnikai, háztartási termékek és más tartós fogyasztási cikkek importja. Ezek tekintetében már a fejlett országokban tapasztaltaknak megfelelő a választék, és a kilencvenes évek közepétől már kínálati többlet érzékelhető. Úgy tűnik azonban, hogy a folyamat 1995-ben megszakadt, főként azért, mert a gépkocsiimport további növelése már nem találkozott megfelelő fogyasztói kereslettel. Ebben az életszínvonal differenciálódásának van elsődleges szerepe, és annak, hogy a középrétegek egyre kevésbé tudják megfizetni a drágább személygépkocsikat. Bár kétségtelen, hogy ezt valamelyest ellensúlyozza, hogy egy gazdagodó réteg és különösen az új, jövedelmező kisvállalatok személygépkocsi-állományukat megújítják, ennek mértéke azonban elmarad attól, ami a kilencvenes évek elején tapasztalható volt.

A fogyasztási iparcikkek tekintetében sem folytatódott az import élénkülése, sőt a hazai fogyasztók megnyeréséért indított verseny sem ösztönzi ezt eléggé, bár 1995-ben kamatmentes kölcsönre lehetett kedvező feltételekkel híradástechnikai és más tartós fogyasztási cikket vásárolni. Mint látható, a külkereskedelem struktúrájában számottevő változás történt a nagyobb árucsoportok tekintetében, még jelentősebbek a változások néhány fontos exportcikk terén. A kilencvenes évek során csökkent a műszerkivitel, a szerszámgépek exportja, a hús-, a baromfi- és a tejipari termékek kivitelének volume-ne, többfajta gyümölcs- és főzelékkonzerv exportja, és a sort folytathatnánk más, főként feldolgozott termékekkel is. A kilencvenes években a külkereskedelem piaci- és beszerzési forrásváltása jelentős volt. Előtérbe kerültek a fejlett országok, ugyanakkor igen kis mértékűre csökkentek a kapcsolatok a fejlődő országokkal.

A megújulás lehetőségei a közeli jövőben

A magyar gazdaság szervezetében és szerkezetében a kilencvenes évek első felében bekövetkezett változások többé-kevésbé jelzik a közeli jövőben járható utat, amit járunk kell annak érdekében, hogy felzárkózásunk az európai középmezőny előttünk járó országaihoz az eddiginél gyorsabb legyen. E tekintetben több scenáriót vázolt fel *Kozma Ferenc* „Lépéstartás vagy elsüllyedés” című tanulmányában (*Statisztikai Szemle*, 1996. évi 2. sz. 111–125. old.). Egyetértek a szerzővel abban, hogy célszerű a magyar jövőkép reális változatait felvázolni és ezeket megfelelő időszakonként módosítani. Ezzel nem leszünk egyedül Európában, hiszen a nálunk lényegesen fejlettebb francia vagy holland gazdaságról ilyen jövőkép-variánsok kialakítása több évtizede megszokott. Azzal azonban tisztában kell lennünk, hogy a mindenkori stratégiai elképzelés csak akkor lehet reális, ha ismerjük az addig elért eredményeinket, helyzetünket, és ezt rendszeresen hozzámérjük a térség országainak elért színvonalához, hiszen a fejlett piacokon egymás versenytársai vagyunk.

Úgy vélem, hogy mindabból, amit a szervezet- és szerkezetváltozásról az előzőkben csak igen röviden ismertettem, néhány megállapítás következik. Véleményem szerint ezek a következő öt-tíz évre az alábbi lehetséges fejlődést vázolják fel.

– Kétségtelen, hogy a jelenleginél nagyobb szerepet fognak kapni a külföldi tőkések által létesített olyan gazdálkodó szervezetek, amelyek vagy új profilt hoznak az országba (többé-kevésbé ilyennek tekinthető az autógyártás), vagy a régi profilt újítják meg (jó néhány élelmiszer-ipari tevékenység esetében), vagy pedig tartós bedolgozói kapcsolatot létesítenek magyar gazdasági társaságokkal.

– Feltétlenül célszerű már a következő években megállítani azt a folyamatot, amely a hazai tudományos kutatást és fejlesztést és főként az alkalmazott kutatási irányokat tendenciózusan csökkentette az elmúlt években. Ezt a folyamatot – bármennyire is tőkeigényes – meg kell fordítani. Ezt azért is tartom rendkívül fontosnak, mert a világban lezajlik egy olyan informatikai forradalom, amelybe magyar szakemberek is bekapcsolódnak, az esetek jelentős részében azonban nem itthon végzik ezt a tevékenységet, hanem külföldön, és gyakran szellemi tőkéjük elvész a magyar gazdaság számára.

– Tudomásul kell vennünk, hogy sok tekintetben a következő öt évben feltétlenül, de lehet, hogy még hosszabb távon bedolgozói munkát is végeznünk kell, és ez korántsem megalázó. Meg kell azonban találnunk annak a lehetőségét, hogy ne csak az ún. bedolgozói piramis legalfján helyezkedjenek el a magyar gazdasági vállalkozások, hanem felküzdjék magukat a piramis derekára, tehát oda, ahol már a fejlesztő tevékenységgel, nemcsak a legegyszerűbb munkafolyamatokkal, hanem bonyolultabb munkafolyamatok szervezésével, irányításával is bekapcsolódhatnak a termelésbe. Ez kétségtelen újfajta szemléletmódot követel, de teret ad olyan kis- és középvállalkozásnak, amelyek rendelkeznek megfelelő szellemi, technikai és anyagi háttérrel.

– Annak érdekében, hogy a ma meglévő és funkcionáló egyéni vállalkozások lehetőségei bővüljenek, célszerű megerősíteni a kisservezetek tanácsadó testületeit, ezeknek különböző profitorientált vagy nonprofit intézményrendszerét.

– Nem hagyható figyelmen kívül a hazai iparvédelem, általában a hazai termelés védelme sem, természetesen csak akkor, ha ezek a tevékenységek versenyképesek az importáltakkal. Minden országban érvényesülnek ilyen törekvések, és ez nem elzárkózáshoz vezet, hiszen a vállalkozások itthon sincsenek már monopolhelyzetben. A hazai versenyben is helyt kell állniok, az importverseny továbbra is megmarad, ahol azonban a fogyasztónak választási lehetősége van, ott a fogyasztó számára kedvezőbbé kell tenni azt, hogy a hazai terméket részesítse előnyben a külföldivel szemben.

– A szervezet-, szerkezetváltozás kapcsán nem szóltunk az országot sújtó néhány olyan problémáról, mint amilyen az adósságállomány, a fizetésimérleg-helyzet. Ezek olyan külső tényezők a hazai gazdaságnak, amelyek gyakran motiválják, sőt sok esetben korlátozzák is a fejlesztés lehetőségeit. Mégis a sanyarú körülmények között is lehetőséget kell adni annak, hogy az exportképes tevékenységek kitörjenek, és ahol ez elkérhetetlenül szükséges, e tevékenységi kört bizonyos (adó-, vám-) kedvezményben is célszerű részesíteni. Itt korántsem arra gondolok, hogy az exporttámogatás abban a mértékben növekedjék, mint ahogy ezt több lobby is kívánná az országban, de arra feltétlenül, hogy a külföldön sikeresen működő és a hazai átlaghoz képest kiemelkedő termelékenységű és hatékonyságú dolgozó vállalkozások megkapják azokat a kedvezményeket, amelyek átsegíthetik őket az első néhány év nehézségein.

– Végül, de nem utolsó sorban mind az export, mind az import tekintetében célszerű bővíteni a partnerországok körét. Nézetem szerint kedvezőtlen az a magyar gyakorlat, hogy egy vagy néhány országra koncentráldik az export, és azokból származik az import jelentős hányada. (Ez egyébként több évtizedes gyakorlat!) Kedvezőbb helyzetet teremthetne a termékek szélesebb körű terítése és az importáló partnerek (partnerországok) körének bővítése már a közeli jövőben is a keleti országokkal és a világ fejlődő térségeivel.

Bár történelmi távlatban öt-hat év még nem hosszú időszak, úgy vélem, hogy az elmúlt hat év több volt, mint a szokásos, hiszen óriási mértékű változásokat hozott a magyar gazdaságban és a társadalomban, és ezek között a változások között voltak kedvezők és – tagadhatatlanul – voltak kedvezőtlenek is. Amennyiben olyan gazdaságstratégiai variánsokat dolgoznak ki a hazai döntéshozók mind a makro-, mind a mikroszférában, amelyek a kedvező változásokra építenek, a magyar gazdaság helye és szerepe Európában lényegesen erősödhet.

TÁRGYSZÓ: Gazdasági struktúra.

SUMMARY

The study analyses the process of socio-economic transition in Hungary in recent past.

The author gives an overview of organizational and structural changes of the economy, the situation of research and development, structural changes taking place in industry, in agriculture, and changes in the pattern of foreign trade.

The analysis ends with delineation of the possibilities of renewal in near future, and the authoress comes to the conclusion as follow: „If decision makers of the country elaborate versions of economic strategy, both in the macro- and micro-sphere, which reckon with favourable changes, the place and role of Hungarian economy in Europe might strengthen notably”.

A PIACGAZDASÁGRA ÁTTÉRŐ EURÓPAI ORSZÁGOK FELZÁRKÓZÁSA (I.)

NÁDUDVARI ZOLTÁN

A gazdasági adatok nemzetközi összehasonlíthatóságához a mai kelet-európai helyzetet tükröző mozaik kép elemeinek összeillesztése szükséges, ügyelve arra, hogy a homályos és hiányos képből is felismerhetők legyenek a remélhető eredmények, a választható utak, az út buktatói és veszélyei és végül azok, akik hasonló úton kívánnak és képesek járni. A mozaik-metaphora megvilágítja a tanulmány módszertani mondanivalóját is: arról kívánok képet alkotni, hogy térségünk helyzetét és pályaválasztási lehetőségeit milyen minőségben és milyen tényekkel tükrözik a statisztikák, mi jellemzi a célként megjelölt felzárkózás reális pályáit.

A MEGFIGYELT ORSZÁGOK KÖRE

A piacgazdaságra áttérő országok statisztikai adatait különböző megfigyelési körre közzlik a mértékadó kiadványok. Ezért a térség egészét vagy meghatározott részeit jellemző összegzett mutatókat kellő óvatossággal kell kezelni. Először is azt kell meghatározni, hogy a vizsgált országok csoportosítására melyik ismérvet választotta az adatforrás. Például egyes nemzetközi összehasonlítások a „nyugati” jelző párjának tekintik a „keleti” fogalmát. Eszerint tág, de egyazon földrajzi keretben vizsgálják a balti országokat és a Független Államok Közösségéhez tartozó szovjet utódállamokat, vagyis bizonyos ázsiai köztársaságokra is kiterjednek a „keleti” adatsorok. A tág értelemben vett „keletre” rendszerint az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának (EGB) kiadványaiban elfogadott, az 1. táblában alkalmazott földrajzi elhatárolást alkalmazzák.

Az egykori Szovjetunióra vonatkozó adatsorok folytatása azzal jár, hogy a legtágabban értelmezett „kelet” vizsgálata lényegében csak az egykori NDK-t zárja ki az eredetileg megfigyelt európai KGST-országok közül, és kiegészül az albán és az egykori jugoszláv adatokkal. A „kelet-európai” jelző ennél szűkebb, a „kelet” fogalmából kizárja a Független Államok Közössége nem európai országait, vagyis az 1. táblabeli III. csoportból csak az orosz, az ukrán, a fehérorosz és a moldáviai adatokat veszi figyelembe.

A „délkelet-európai”, tehát földrajzi ismérvre épülő II. csoportba nagyon eltérő fejlettségű országok sorolhatók, ezért ezek további tagolására egyes közgazdasági elemzésekben 3 fokozatot ajánlanak: „leszakadó”, „később indult” és „új pályán haladó” kategóriát.

1. tábla

*A piacgazdaságra áttérő országok bruttó hazai termékének (nemzeti jövedelmének)
és bruttó ipari termelési értékének alakulása
(a reálérték százalékos változása az előző évihez képest)*

Országcsoport	A GDP (nemzeti jövedelem)			A bruttó ipari termelési érték		
	1991	1992	1993	1991	1992	1993
I. Kelet-Közép-Európa	-9,5	-1,3	1,3	-17,0	-3,3	0,9
II. Délkelet-Európa	-12,9	-14,5	-6,8	-19,9	-19,6	-9,1
A 12 kelet-európai ország együtt	-11,2	-6,9	-2,1	-18,2	-10,3	-3,6
III. Független Államok Közössége	-11,5	-17,8	-11,5	-7,8	-18,0	-14,6
IV. Balti Köztársaságok	-11,6	-32,5	-17,3	-4,0	-43,4	-39,3
A megfigyelt országok együtt	-11,3	-15,7	-9,5	-8,8	-15,3	-14,1
Keletnémet tartományok	-29,1	7,8	5,8	-49,1	-6,4	5,8

Megjegyzés. Országok szerinti részletezésben lásd a második részben megjelenő Függelék 1. táblájában.
Forrás: [11] 4. old.

Az EGB elemzési kerete figyelembe veszi, hogy egymáshoz közel áll a cseh, a lengyel, a szlovák és a magyar gazdaság (a „négyek” vagy a „visegrádi országok” gyűjtőnéven) az „átalakulás” mértéke szerint, valamint, hogy ezeket a kelet-közép-európai országokat egyeztetett politikai szándékok is összekapcsolják.

A négy „visegrádi országot” (I.) az EGB – elsősorban földrajzi – elhatárolásában három másik országcsoport követi:

- a délkelet-európai térség országai (Albánia, Bulgária, Románia és az egykori Jugoszlávia utódállamai),
- az egykori Szovjetunió európai és ázsiai utódállamai,
- a három balti állam.

Az Európai Unió és az OECD gazdasági elemzései a „kelet-közép-európai” (I.) földrajzi csoportot a „visegrádi négyek” esetében is alkalmazzák, bár a 4 ország felzárkózásának üteme és makrogazdasági feltételrendszere sok tekintetben eltérő.

Az egyes országcsoportok azonos mutatóit súlyozó összegzésekben az elemzők adatháttere és mondanivalója egyaránt kifejeződik. A statisztikusok praktikus megfontolását is jelzi a nemzeti jövedelem és a bruttó hazai termék dinamikájának (párhuzamos) elemzése. Az adathiánynál ugyanis az is jobb, ha tartalmilag hasonló mutatókat hasonlítanak össze megfelelő módszertani jegyzetekkel.

Az összehasonlított országok egy részére már az 1994. évi mutatók is rendelkezésre állnak, azonban veszélyes olyan aggregált adatot közölni, amelyben az adott évre a jó minőségű tényadatok mellett sávosan becsült előrejelzések is helyet kapnak. A „keleti” térség országairól megjelent nemzetközi összehasonlítások esetenként csak hozzávetőleges statisztikai mutatókra támaszkodhatnak, nehézségekbe ütközhet a kevés hivatalos statisztikai adatot közlő országok összehasonlításához azonos időpontra vonatkozó adatokat dokumentálni.

A becslések azért is szükségesek, mert a közölt idősorok tartalma országonként eltérő lehet. Az osztályozások és az erre épített adatgyűjtések és közlések harmonizálása viszonylag későn indult, és még több évet vesz igénybe, emiatt is eltérő teljességűek és ta-

goltságúak az alapadatok. A lényeges tartalmi eltérések ismerete nélkül nehéz összevetni a különböző országcsoportokra készült adatsorokból adódó tendenciákat, valóságos gazdasági folyamatokat. Az alkalmazott becslési módszereknek lehetnek gyenge pontjai, kívülálló részére nem ellenőrizhető háttéradatai. Az elemzőkre hárul annak felelőssége, hogy milyen bizonyító erőt tulajdonítanak a megjelent adatoknak és megállapításoknak.

Az ellenőrzött statisztikai adatsor a gyors és gyökeres átalakulás időszakában csak egyike a trendszámítás feltételeinek. Az eltérő rendeltetésű és időtávú összehasonlítások extrapolált adatai csak korlátozottan feleltethetők meg egymásnak, esetenként nagy különbség van például a vizsgált országok gazdasági felzárkózásához szükséges évtizedek becsült adatai között. A néhány éve készült „keleti”, ezen belül „kelet-európai” tárgyú előrejelzések egy részét a tények nem igazolták, jelezve, hogy a fejlődés a mérlegelt mutatók körén kívül eső, esetenként azoknál fontosabb tényezők szerint alakult. Az egyes évek hiányzó, illetve közelítő adatsorainál fontosabb lehet az országok (csoportjaik) reális esélyeinek latolgatása, a feltevéseket kifejtő forгатókönyv-változatok megadása, továbbá egyes nehezen számszerűsíthető minőségi tényezők megragadása.

A kezdő gondolatsor szerint az ismeretmozaikba sokféle elem illeszthető, de arra ügyelni kell, hogy a megjelenített kép, ha életlen is, de hasonlítson a tükrözni kívánthoz. Világméretben is felismerhetők ilyen nehézségek, hiszen a nemzeti statisztikák autonóm fejlődéséből eredően bizonyos korlátokkal kell számolnia annak, aki a felzárkózási folyamat közös és eltérő vonásainak jellemzésére vállalkozik. A sokoldalú és kétoldalú nemzetközi gazdaságstatisztikai összehasonlítások fogalmi, tartalmi, módszertani és egyéb feltételeinek rendszerszemléletű egységesítésére évtizedek óta törekvés tapasztalható, elsősorban az EGB keretében. Az európai integráción belül is most vált időszerrév meghatározott gazdasági mutatók harmonizált felmérése, nemzetközi összehasonlítása.

2. tábla

*A bruttó hazai termék és a bruttó ipari termelési érték alakulása a kelet-közép-európai országokban
(a reálérték százalékos változása az előző évihez képest)*

Ország	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.
	évi GDP					évi ipari termelés				
Cseh Köztársaság	-14,2	-6,4	-0,9	2,6	4-5	-24,4	-7,9	-5,3	2,1	9,2
Lengyelország	-7,0	2,6	3,8	5,0	5-6	-14,2	3,5	5,6	13,1	10,2
Szlovák Köztársaság	-14,5	-1,6	-4,1	4,8	4-5,5	-17,8	-13,7	-10,4	6,4	8,3
Szlovénia	-8,1	-5,4	1,3	5,0	4-5	-12,4	-13,2	-2,8	6,4	.
Magyarország	-11,9	-3,0	-0,8	2,9	1-2	-18,4	-9,7	4,0	9,6	4,8

Forrás: [6] 18. és 27. old.

Olyan vizsgálóeszköz a csillagászatban sincs, amely a teljes univerzumot látóterébe vonhatná, ezért ésszerű szelekciók indokoltak. A Központi Statisztikai Hivatal összehasonlító elemzése [6] olyan országcsoportra összpontosul, amelyről azonos minőségű adatok állnak rendelkezésre.

Az évtizedekig állami tervezdélkodást és a KGST keretében egymással koordinált árucseré-forgalmat folytató kelet-európai országok új fejlődési pályát keresnek. A vizsgált országok különféle statisztikai, valamint makrogazdasági mutatók alapján csoportosíthatók, gazdasági fejlődési pályáik és a megtett út összehasonlításával. Nem alakult ki egyetértés sem a választható fejlődési pályák, sem az országok statisztikai ismérveit illetően. Ajánlott jellemző például a bruttó hazai termék alakulása, a tulajdonviszonyok átalakulásának eredményei, a piacgazdaság intézményeinek meghonosodása stb. Egy közelmúltban megjelent tanulmány [1] a már említett csoportosítást tartalmazza (az egykori Szovjetunió ázsiai utódállamaira is kiterjed a „kelet” tág értelmezése):

- az „új pályán haladó országok” (a cseh, az észt, a lengyel, a magyar és a szlovén gazdaság),
- a „később indult országok” (Lettország, Litvánia, Bulgária, Horvátország, Románia, Szlovákia),
- a „leszakadó országok” (Európában: Fehéroroszország, Moldávia, Oroszország, Ukrajna, valamint a többi szovjet utódállam, továbbá Albánia és Macedónia).

Az 1995-ig mutatott fejlődés alapján a szlovák gazdaságot a második, a szlovént és az észtet viszont az első csoportba sorolja az említett forrás. A Központi Statisztikai Hivatal elemzése is megalapozottnak tartja a szlovén gazdaság előresorolását, de ez a kategorizálás nem tűnik meggyőzőnek a szlovák, az észt és egyes korábbi szovjet köztársaságok mai gazdaságára vonatkozóan. Románia a később indult országok csoportjában szerepel, mert a bruttó hazai termék csökkenése ellenére minőségi jellegű változások következtek be a tőkeszerkezetben, és mert erősebbek a román reformtörekvések, mint a „leszakadó” országok csoportjában. Hasonló törekvések jellemzők Lettországra, Litvániára is, amelyek rövid időn belül az új pályán haladó országok közé emelkedhetnek.

Az egykori tervezdésű országok korábban a KGST (az egykori szovjet köztársaságok az össz-szövetségi intézmények) rendszeres adatigényeihez is igazodó megfigyelést, valamint közléseket alakítottak ki, de évtizedekig fennmaradt az országok egymástól eltérő hagyományú, részletességű, gyakoriságú és módszertani háttérű gazdaságstatisztikai mutatószámrendszere. A nyolcvanas évek végéig az egyes kelet-európai országok sajátos fordítókulcsokkal, számítási eljárásokkal és bő jegyzetanyaggal alakították ki más nemzetközi szervezetek (elsősorban az ENSZ és szakosított szervezetei, valamint a nemzetközi pénzügyintézetek) igényeinek megfelelő statisztikai adataikat.

Változó élességű kép alkotható a kelet-európai országok makrogazdasági irányzatairól nyilvános adatforrásaikból, és a KGST gazdaságstatisztikai koordinációjának megszűnése ezen nem javított. Az utóbbi 5–7 évben az OECD és az Európai Unió is jelentős erőfeszítéseket tett annak előmozdítására, hogy a kelet-európai országok mértékadó statisztikai mutatókat közöljenek gazdasági fejlődésük alakulásáról. Az adatoktól elvárják, hogy az integrációs szervezetek egységes szabványaihoz igazodjanak.

A térség több országa a kilencvenes évek első felében az Európai Unió és az OECD statisztikai előírásainak honosítását kezdte meg az integrációs szervezetekkel létrejött kétoldalú megállapodások alapján. A fejlesztés irányát és ütemét az anyagi lehetőségekkel egyeztetett munkatervek rögzítik. A nyugat-európai „közös nevezőre hozott” statisztika egyúttal alapot ad a négy „visegrádi” ország közös Statistical Bulletinjének szerkesztésére is. (A továbbiakban, ahol a forrást külön nem jelöljük, az adatok e kiadványból származnak.) Az új pályán haladó Szlovénia 1996-tól ötödikként csatlakozik a fontosabb nemzetgazdasági adatok egységes szerkezetű közléséhez.

A kelet-európai országok integrációs folyamata nélkülözhetetlenné teszi a partnerek által is értelmezhető és rendszeresen közölt adatokat. A korábbi megfigyelési és közlési struktúrák átalakulása eltérő intenzitású és határfokú, az új pályán haladók előrébb tartanak, mint a másik két országcsoporthoz. Az anyagi és szellemi támogatást nyújtó nyugat-európai országoknak, valamint az integrációs szervezeteknek stratégiai érdekei fűződnek Kelet-Európa tényleges gazdasági helyzetének megismeréséhez. (A francia statisztikai nomenklatúrák alapján, francia szakértőkkel folytatott rendszeres kétoldalú konzultációkkal gyorsítják például a bolgár, a cseh, a lengyel, a román és a szlovák gazdaságstatisztikák közelítését az Európai Unió szabványaihoz.) A később indult kelet-európai országok ugyancsak érdekeltek olyan statisztikai módszertanok, nomenklatúrák és közlési struktúrák meghonosításában amelyek révén növelhetők integrációs esélyeik. A felkészülési folyamat meggyorsítható az ENSZ és az Európai Unió tevékenységi, valamint termékosztályozásai, nemzeti számlái és egyéb szabványai átvételével, a nemzeti sajátosságoknak is teret engedve. A leszakadó országok teljesítményeiről, erőforrásairól, egyéb makrogazdasági jellemzőiről az Európai Uniónak és az OECD-nek sok esetben csak becslései vannak. A nemzetközi szervezetek sok területen készek anyagi segítséget nyújtani az érintett országok kormányzati szerveinek, hogy megszervezzék a legfontosabb folyamatok figyelemmel kíséréséhez nélkülözhetetlen statisztikai adatok közlését, lehetőleg a nyugat-európai szabványokra építve.

Az új fejlődési pálya azonosításának lényeges előkészítő tevékenysége a képalkotás torzításának csökkentése. Nemzetközi zsűri figyeli, hogy a piacgazdaságra áttérő országok alkalmazott eszközei alkalmasak-e a haladás hiteles mérésére. Szuverén politikai döntés, hogy milyen mértékben és ütemben honosítják meg az újabb (most már nem moszkvai, hanem nemzetközi) központi statisztikai előírásokat. Az új pályán haladó kelet-európai országoktól mint azonos feladatokra vállalkozott szomszédoktól és hagyományos kereskedelmi partnerektől értékes módszertani segítséget kaphatnak mind a később indult, mind a leszakadó országok, hogy a kikerülhetetlen és időigényes felkészülési feladatokat hatékonyan, értelmes kompromisszumokkal tervezzék és valósítsák meg.

A JELLEGZETES FEJLŐDÉSI PÁLYÁK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A fejlődési pályák összehasonlítását segítő modellezést rendszerint kettős korlát nehezíti a piacgazdaságra most áttérő „keleti” országok viszonyai között:

- csak hozzávetőleges ismeretek szerezhetők a számítások nemzeti statisztikai mutatóinak vonatkozási körére, tartalmára, változásaira;
- a modellek hagyományos számításai elhanyagolnak lényeges, de csak viszonylagosan vagy csak verbálisan jellemezhető alapmutatókat (ilyen „kváziadatok” vonatkoznak világszerte például a fenntartható fejlődés környezeti hátterére).

A nemzetgazdaságok fejlődési pályáiról az EGB kiadványaiban közölt elemzéseknek fő érdeme, hogy széles körű adatgyűjtésre alapozott, általánosan elfogadott statisztikai mutatók alapján alkotnak képet. A bruttó hazai termék és az ipari termelés alakulása mellett lényeges mutatóként közlik a GDP termelésének ágazati szerkezetét. Az összehasonlító elemzésekhez a foglalkoztatás, a beruházás (ezen belül a külföldiek közvetlen beruházásai), a fogyasztói árak alakulása, a külkereskedelmi forgalom és a folyó fizetési

mérleg nemzeti adatsoraira is szükség van. A „keleti” országok felzárkózási esélyeit elemzők ezeken túlmenően információt igényelnek a gazdaság gyorsan változó tökeszerkezetére, a GDP felhasználásának szerkezetére, a piacgazdaság által feltételezett jogi és gazdasági intézmények meglétére, működésükre és átalakulásuk ütemére és egyéb nehezen számszerűsíthető tényezőkre vonatkozóan is.

A fejlődési pályák minősítésére összeállított alapmutatók nem vonatkoztathatók el tértől és időtől. Az acéltermelés vagy a tengeri halászat megfigyelése például egyes esetekben nélkülözhetetlen, más esetekben értelmezhetetlen. Az új pályára térés időszakára jellemző mérési bizonytalanságokra tekintettel a folyamatmutatók önmagukban nem tájékoztatnak a fejlődés tényleges viszonyrendszeréről.

A konkrét elemzési céloktól sem független az, hogy az egyes mutatók alakulásának milyen jelentőséget tulajdonítanak. Nagyon eltérő minősítések adhatók azonos statisztikai adatháttér alapján, ha eltérők a nemzetközi összehasonlítások prioritási, súlyozási viszonyai. Tudományos igényű vizsgálatot igényel, hogy „előnyös” vagy „hátrányos” fejlődést állapítsanak meg a befutott (vagy előre jelzett) pályákra például a gazdaság fejlődési ütemét, egyensúlyát, foglalkoztatási mutatóit, felhalmozásait és az inflációt együttesen értékelve. Ez azonban már nem a tényeket bemutató statisztika, hanem az elemzések elsődleges feladata és felelőssége.

Az elemzésben megjelenített tények is változhatnak, például mértékeiket tekintve. Lezárt év adatai lehetnek még előzetesek (később pontosíthatók) vagy több ország esetén hiányozhatnak az EGB kiadványaiból. A különböző adatgyűjtemények lényeges eltérésekkel tartalmazzák a megfigyelt kelet-európai adatokat azonos időpontra vagy időszakra vonatkozóan, például egyes előrejelzések „merészsége” vagy a visszamenőleges helyesbítések elhanyagolása miatt.

A fejlődési pályák összehasonlítását nehezíti, hogy a gazdaságstatisztikai mutatók nem minden „mai” országra képezhetők azonos évekre és stabil statisztikai háttérrel. Több ország állami felépítése változott az utóbbi években, így csak becslés adható az egykori csehszlovák, jugoszláv, szovjet szövetségi statisztikák alapján az önállóvá vált utódállamok pályájának induló adataira.

A Bécsi Nemzetközi Gazdasági Összehasonlító Intézet (Wiener Institut für Internationalen Wirtschaftsvergleich – WIIW) 1995-ben a GDP 1990. évi összetételére olyan nemzetgazdasági szerkezetet közölt, amely az akkori nemzeti tevékenységi osztályozásoknak felelt meg (lásd a második részben megjelenő Függelék 2. tábláját), tekintettel arra, hogy a megfigyelt országok az Európai Unió NACE Rev.1 ágazati osztályozására csak a kilencvenes évek elején tértek át.

A „visegrádi országok” bruttó hazai termékében jelenleg is 28–36 százalékos a bányászat, a feldolgozóipar és az energiaellátás teljesítményének (az ipari termelés) részesedése. (Lásd a 3. táblát.)

Az elmúlt tíz évben nagymértékben változott az ipar ágazatainak, alágazatainak fogalma és belső tagolása. Az ENSZ (ISIC Rev.3) és az Európai Unió (NACE Rev.1) jelenlegi ágazati osztályozási rendszereivel csak becslések révén vethetők össze az 1986. és 1993. évi kelet-európai adatok. A fejlődési pályák jellemzésére jelenleg ilyen hiányos, hozzávetőleges dinamikai és strukturális adatokat is felhasználnak az elemzők. A tényeket azonban az ilyen „mozaikok” is jelzik: 1988 és 1990 között jelentős strukturális átalakulás kezdődött a bolgár, a lengyel és a magyar iparban, ezen belül a gépiparban.

3. tábla

*A GDP szerkezete a nemzetgazdaság termelői (NACE) és országok szerint
(folyó áron, a GDP százalékában)*

Ország	1993			1994		
	A+B	C+D+E	F	A+B	C+D+E	F
Cseh Köztársaság	6,5	37,0	5,2	5,8	34,8	5,9
Lengyelország	6,7	32,9	6,5	6,3	32,1	5,7
Szlovák Köztársaság	6,6	36,6	6,7	6,8	35,5	4,6
Magyarország	7,1	28,5	5,8	7,5	28,3	5,7

Megjegyzés.

A+B – mezőgazdaság, erdő- és vadgazdálkodás, halászat;

C+D+E – bányászat, feldolgozóipar, villamosenergia-, gáz-, és vízellátás;

F – építőipar.

Az elemzés célja szabja meg, hogy az ipar, illetve példánkban a gépipar vizsgálatát milyen alágazati, szakágazati bontásban végzik. Az új pályán haladó országokban gyorsabb volt például a járműgyártás, valamint a villamos és elektronikai termékek gyártásának fejlődése, mint a hagyományos nehézipari alágazatoké. Az összehasonlító elemzés nemcsak a termelés adatsoraira épít, hanem vizsgálhatja az ipari termelés növekedésének okait: a szabad kapacitások jobb kihasználását, a magántulajdon aránynövekedését, a termékösszetétel felgyorsult változását, a munkatermelékenység növekedését, a külföldi befektetők és beruházók tevékenységét. Az ipar vagy meghatározott ágazata fejlődésének vizsgálata iparon kívüli adatsorokat is igényelhet, például, hogy a nyugat-európainál alacsonyabb béreknek köszönhetően megnőtt a fontosabb termékek kivitele. Mindehhez az országokon belül és a megfigyelt országcsoportban is összehangolt statisztikai módszertanok szükségesek az itt csak rövid utalásokkal említett szakstatisztikák mély átalakítása révén.

Foglalkoztatási helyzet, termelékenység, keresetek

A piacgazdaságra áttérő, egymástól eltérő feltételekkel és ütemben átalakuló országok általános törekvése, hogy a munkanélküliek arányát leszorítsák, az inflációt mérsékeljék, az állami költségvetést rendbe tegyék, a külkereskedelmi és nemzetközi fizetési mérleget stabilizálják, a beruházásokat (különösen a külföldiek közvetlen befektetéseit) növeljék. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi három folyamat alakulásától függ az előbbi erőfeszítések sikere.

Állami támogatásokkal korábban mesterségesen alacsony szinten tartották a munkanélküliséget, ez azonban nem felel meg a magánkézbe került, átalakult vállalatok érdekeinek, ezért első ténykedésük a kapun belüli munkanélküliség gyors felszámolása.

A piacgazdaság átrendezi az egykori tervgazdaságokban a gazdaságirányítást és a külkapcsolatokat. Fokozatosan leépülnek a korábbi állami támogatások és korlátozások olyan áron is, hogy lassabban növekszik a gazdaság és egyre nagyobb arányú a munkanélküliség. Az átalakulás előrehaladására következtetni lehet a foglalkoztatási mutatók alakulásából is. Az új pályán haladó országok csoportjában a munkanélküliek száma és az aktív népességhez viszonyított aránya 1995-ben már csökkent.

4. tábla

A foglalkoztatottság alakulása a négy „visegrádi” országban, 1992–1995

Ország	1993.	1994.	1995.	1993.	1994.	1995.
	évben					
	Az átlagos foglalkoztatottság az előző évi százalékában			A feldolgozóiparban foglalkoztatottak az előző évi százalékában		
Cseh Köztársaság	95,6	97,1	99,1	94,7	95,9	97,5
Lengyelország	96,6	97,3	100,4	101,0	97,1	101,7
Szlovák Köztársaság	99,9	98,2	102,2	94,2	94,3	101,4
Magyarország	90,9	94,6	94,7	87,1	93,1	94,7
	A munkanélküliek száma (fő)			A munkanélküliségi ráta* (százalék)		
Cseh Köztársaság	185	166	153	3,5	3,2	2,9
Lengyelország	2890	2838	2629	16,4	16,0	14,9
Szlovák Köztársaság	368	372	333	14,4	14,8	13,1
Magyarország	632	520	496	12,6	10,9	10,9

*Regisztrált munkanélküliek a gazdaságilag aktív népesség százalékában.

Szlovéniában az év végi munkanélküliségi ráta 1993-ban 15,4, 1995-ben 13,5 százalék volt. Becslések szerint a később indult országok 1995-től növekvő munkanélküliségi rátára számíthatnak. Különösen a kevésbé fejlett földrajzi körzeteket és a lakosság alacsonyabb képzettségű rétegeit érinti súlyosan a munkanélküliség. Az ilyen megfigyelésekhez az országon belüli regionális adatokra is szükség van. A leszakadó országokra, elsősorban az állami tulajdonú cégekre jellemző versenyhiány következtében, még a hivatalos munkanélküliség alacsony szintje jellemző. Az orosz és az ukrán gazdaságban például még nem mutatkozik erőteljes gazdasági nyomás a felesleges munkaerő elbocsátására.

Az Európai Unió ágazati rendszere szerinti „feldolgozóipar” (D) része a korábbi, 1990-ben érvényes elhatárolású „ipar” nemzetgazdasági ágának. Kellő óvatosság ajánlott ezért a bányászatot (C) és az energiaellátást (E) is tartalmazó teljes „ipar” foglalkoztatási indexeivel való összehasonlítás során. A bányák bezárása, az erőműszerkezet fokozatos átalakulása nyilván befolyásolta az országos, illetve a regionális munkaügyi helyzetet. Még körültekintőbben kell eljárni az ipar egyes ágazatai szerint tagolt munkaügyi és más adatok nemzetközi összehasonlítása esetén.

A munkaügyi statisztika idősorait felhasználják az egyes nemzetgazdasági ágak, valamint ágazataik termelékenység mutatóinak meghatározásához is. Az itt jelzett fogalmi, elhatárolási különbségek nehezítik az egy főre, illetve az egy ledolgozott munkaóra jutó teljesítmények és alakulásuk nemzetközi összehasonlítását.

A bérek és az árak alakulása

A feldolgozóipar telephelyeinek vonzereje piacgazdasági viszonyok között közvetve a bérek, keresetek színvonalával és alakulásával, valamint az ár-bér spirál jellemzőivel jellemezhető. Az átalakuló országokra már alig jellemző a hatósági ármeghatározás,

ugyanakkor megnőtt az inflációs nyomás. Az új pályán haladó országokat (Magyarország kivételével) a fogyasztói árak 1995. évi növekedési ütemét meghaladó keresetnövekedés jellemzi.

Az egyes új pályán haladó országokban a fogyasztói árak eltérő ütemben nőttek 1990 óta: a lengyelországi és a magyarországi infláció gyorsabb volt, mint a másik két visegrádi országé. A cseh és a szlovák áremelkedésben szerepe volt az 1993. január 1-től bevezetett általános forgalmi adónak is.

5. tábla

Az átlagos havi nominál- és reálbérek, -keresetek, valamint az árak alakulása a négy „visegrádi” országban

Ország	1993.	1994.	1995.	1993.	1994.	1995.
	évben					
	A feldolgozóipari nominálbér és -kereset az előző évi százalékában			Az országos reálbér és -kereset az előző évi százalékában		
Cseh Köztársaság	123,8	117,3	117,4	103,7	106,5	107,7
Lengyelország	137,9	138,4	134,6	98,7	102,5	103,9
Szlovák Köztársaság	119,8	118,3	116,2	96,4	103,0	104,4
Magyarország	124,7	123,0	121,3	96,1	107,0	87,8
	A fogyasztói ár az 1990. évi százalékában (összes áru)			Az ipari termelői ár az 1990. évi százalékában		
Cseh Köztársaság	210,3	231,4	252,4	204,7	215,6	232,0
Lengyelország*	329,5	435,6	556,7	100,0	125,3	157,1
Szlovák Köztársaság	218,4	247,7	272,2	208,5	229,3	249,9
Magyarország	203,4	241,6	309,7	164,9	183,5	236,5

*Az ipari termelőiár-index esetén: Index: 1993. év = 100,0.

Az 1993. évi infláció Lengyelországban 35,3, Szlovákiában 23,2, Szlovéniában 32,9, a Cseh Köztársaságban 20,8, Magyarországon 22,5, Bulgáriában 72,9, Romániában 256,1, Horvátországban 1517,5, Oroszországban 930, Ukrajnában 3700 százalékos volt. A fogyasztói árak 1995-ben Magyarországon 28,2, Lengyelországban 27,8 százalékkal haladták meg az előző évit, a cseh (9,1%) és a szlovák (9,9%) áremelkedés kisebb volt.

Az új pályán haladó és a később indult országok többsége az infláció visszaszorítására törekszik, a szovjet utódállamok és más leszakadó országok hiperinflációval küzdenek. Az elemzések felhívják a figyelmet arra, hogy más a nyugat-európai színvonalra mérséklődő árnövekedéshez vezető pálya, mint amely a megfigyelt kelet-európai országokat átalakulásuk kezdeti időszakában jellemzi.

Az elérhető „adatmozaik” a mértékek tekintetében bizonytalan, de jól követhetők az inflációt befolyásoló nemzetgazdasági jellemzők: a termelékenység növelése révén visszaszorítható a túlfoglalkoztatás, ha a többletteljesítmények szabják meg a keresetek változási ütemét; a piaci feltételek módosítják a vállalatok erőforrás-hasznosítási feltételeit és belátható időn belül visszafogják a költséginflációt; még nem szűntek meg a termelési monopóliumok, és ezek a belföldi monopóliumok elég erősek, hogy áraikat magas szinten tartásák; az importcikkek ára a nyugat-európai ütemnél sokkal gyorsabban nö-

vekszik a piacgazdaságra áttérő országokban, a gyengülő valutaárfolyamokat (lásd a második részben megjelenő Függelék 5. tábláját) követve.

Az állami költségvetés hiányából eredő pénzromlás hosszú távú stratégiára alapozva fékezhető, ennek azonban a lakossági életkörülményeket érintő drasztikus hatásai is vannak. Az infláció csökkenti a vásárlóerőt, bár ez a folyamat országoként eltérően alakul. A cseh, a lengyel és a szlovén gazdaságban a lakosság fogyasztása 1993-ban nőtt, bár több ellentmondást is jelez a statisztikailag megfigyelhető kereseti és jövedelemfelhasználási indexek összevetése.

Az agrárgazdaság átalakulása

A piacgazdaságra áttérő legtöbb kelet-európai országban nagymértékben csökkent a mezőgazdasági termelés, súlyos válságjelei mutatkoznak, sok üzemlet létében fenyegetett például a túlzott eladósodás. Az élelmiszerek költségvetési támogatása a térség egyes országaiban erőteljesen csökkent, emiatt a hús- és a tej-, a tojástermelés jövedelmezősége romlott, ennek hatására leépül az állattenyésztés is. Bár Kelet-Európában kedvezők az agrártermelés feltételei, a négy „visegrádi” országban a kilencvenes évek elején tovább csökkent a mezőgazdaságban, a vad- és erdőgazdálkodásban és a halászatban foglalkoztatottak száma.

6. tábla

A foglalkoztatottak száma és a bruttó termelés alakulása a négy „visegrádi” ország agrártermelésében
(Index előző év=100,0)

Ország	Átlagos agrár-foglalkoztatási index (NACE A+B ágak)			A mezőgazdasági bruttó termelés alakulása (összehasonlító áron)		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995*
Cseh Köztársaság	82,5	93,5	95,3	97,7	94,0	104,2
Lengyelország	79,6	72,9	78,6	106,8	90,7	112,5
Szlovák Köztársaság	85,1	87,7	93,2	92,0	102,6	101,5
Magyarország	73,7	82,7	90,7	90,3	103,2	100,7

*Előzetes adatok

A mezőgazdasági termelés visszaesésével járó válság fontosabb okai: a birtokok magánkézbe jutásával járó átalakulás gondjai, a jelentős piacvesztés mind belföldön, mind külföldön, a jövedelmezőség romlása. A kelet-európai országokban eltérő jogi és gazdasági megoldásokat alkalmaznak a birtokszerkezet átalakítására, a földtulajdon magánkézbe juttatására, a külföldiek földvásárlásainak szabályozására, valamint a tőkefelhalmozás ösztönzésére.

Kelet-Európa országai a világpiaci szinthez közelítik mezőgazdasági termékeik árát, ugyanakkor viszonylag gyengék protekcionista törekvéseik. Állandósulnak a likviditási nehézségek, és a tőkehiány is fékezi az agrártermelés korszerűsítését. Kedvezőtlen tendencia, hogy a termelés nem csökkenthető költségei meghaladják az alacsony agrárárakat, ez további szelekciós hatást fejt ki, távlatilag csökkenti a mezőgazdasági terme-

lést. Az 1993. évi (folyó áron számított) bruttó hazai termék agrártermelésből származó része a Cseh Köztársaságban 6,5, Lengyelországban 6,7, Magyarországon 7,1, Szlovákiában 6,6 százalék, az 1994. évi arányok szerint a cseh (5,8%) és a lengyel (6,3%) arány mérséklődött, a magyar (7,5%) és a szlovák (6,8%) nőtt, erőteljes szerkezeti átalakulás mellett.

Ilyen arányszámítások esetén a módszertani jegyzeteket is figyelemmel kell kísérni, előfordulhat ugyanis, hogy az egyik ország árkiegészítések nélkül, a másik azzal együtt számítja az agrárágazatok hozzájárulását a bruttó hazai termékhez. (Az osztrák GDP-nek 1993-ban például csak 2,4 százaléka származott mezőgazdasági és rokon tevékenységekből, ugyanakkor ez az arány Albániában 40,8, az egykori Jugoszlávia területén 1992-ben átlagosan 10,4 százalék volt.)

A piacgazdaságra áttérő országokban viszonylag magasabb a földhasznosítási arány. Ez a jelentős termelési potenciál a kilencvenes években is hatással van a fejlesztés főirányaira: a jövedelem és az exportárualapok termelésére, a fogyasztási és felhalmozási célú felhasználásokra, a gyengébben iparosodott vagy az átalakulás miatt munkahelyeket elvesztő földrajzi körzetek foglalkoztatási gondjaira.

A GDP felhasználása és a beruházások

Az átalakuló gazdaságok visszaesett teljesítőképessége megszabja a fogyasztásra és a felhalmozásra fordítható jövedelmeket. A bruttó hazai termék későbbi ciklusokban elérhető növelésére is hatással van a felhalmozások alakulása. A magyar és a lengyel felhasználási adatokat a nemzeti számlák az 1993. évi ENSZ-módszertan (SNA – System of National Accounts) szerint határozzák meg, a cseh és a szlovák adatok az 1978. évi európai rendszernek (ESA – European System of Accounts) felelnek meg. A kelet-európai térség több országa még nem készült fel az ENSZ-szabványok alkalmazására, 1996 első félévében elérhető adataik 1994-re vonatkoznak, és egyes esetekben utólagos helyesbítésük is indokolt. Nehezíti a felhasználási adatok nemzetközi összehasonlítását az is, hogy a nemzeti valutában rendelkezésre álló adatok valóságos tartalmát az eltérő árstruktúrák miatt csak becsülni lehet.

Csaknem minden piacgazdaságra áttérő országra jellemző, hogy a beruházások volumene 1990 óta folyamatosan csökkent, majd 1993-ban néhány országban fordulat történt. Magyarországon például a bruttó beruházás 1991. évi reálértéke 8,8, az 1992. évi 4,7 százalékkal csökkent az előző évihez képest. Az akkori Csehszlovákiában ennél is nagyobb mértékű volt a visszaesés (27-ről 10 százalékra), majd a cseh gazdaságban 1993-ban az előző évihez képest 11,5, Szlovákiában 2,4 százalékos volt a csökkenés. A lengyel, a szlovén és a magyar gazdaságban 1993-ban az előző évinél 1,0, 11,1, illetve 2,6 százalékkal több volt a beruházás.

A külföldi közvetlen beruházások alakulását befolyásolja, hogy a bérszínvonal mellett miként alakul a termelékenység. A beruházások élénkítése az átalakulással járó válság leküzdésének fontos eszköze, ennek révén csökkenthetők a termelékenységi lemaradások is, amennyiben a szakmai befektetők célja az újratermelési folyamat korszerűsítése. A hivatalos kelet-európai pénzügyi és beruházási statisztikák alapján nehéz áttekinteni a változásokat. Ezért sok esetben a gazdaságkutatók előrebecslései adnak támpontot a külföldiek várható közvetlen befektetéseire. (Lásd a Függelék 7. tábláját.)

Az egy főre jutó göngyöltett működőtőke alapján hasonlítható össze a kelet-európai országok, illetve egyes nemzetgazdasági ágaik vonzereje. A külföldiek közvetlen befektetési adatainak értelmezése kiegészítő információkat is igényel, a befektetések biztonságát növelő jogszabályokra, a piacgazdasági környezet stabilitására stb. vonatkozóan. A külföldi befektetők érdekeltek abban, hogy a kelet-európai országokban belső stabilitás legyen, és abban is, hogy kihasználják a térségben már kialakult és a jövőben keletkező piaci lehetőségeket. A nemzetközi összehasonlításhoz az országok kockázati rangsorai is támpontot adnak. Eszerint a vizsgált 178 ország közül 1996 márciusában:

– az új pályán haladók közül: a Cseh Köztársaság a 36., Magyarország a 44., Szlovénia a 46., Lengyelország az 58., Észtország a 73. a rangsorban;

– a később indult országok csoportjában a szlovákiai (48.), a romániai (67.) és a horvátországi (78.) befektetési kockázatok kisebbek, mint a lettországi (85.), és a litvániai (89.), a bulgáriai (99.) és a macedóniai (110.);

– a leszakadó csoportban az orosz (100.) és az albán (102.) gazdaság kockázatait az ázsiai országoké – a kazah (111.), az üzbég (114.), a kirgiz (121.) gazdaságé – követi, és csak ezután következik a fehéroroszországi (128.), a moldáviai (134.) és az ukrainai (136.) befektetések kockázata;

– az országkockázati sor végén a legnagyobb gazdasági és politikai kockázattal járó örmény (150.), grúz (153.), türkmén (154.), azerbajdzsán (171.) és tádzsik (173.) befektetések találhatók.

A FELZÁRKÓZÁS VILÁGPIACI ÉS MAKROGAZDASÁGI HÁTTERE

A kereskedelem messzemenő liberalizálása azzal járt, hogy minden „keleti” országnak nagymértékben csökkent a külkereskedelmi forgalma a térség többi országával. Súlypontváltás következett, megnőtt a fejlett országok piacainak jelentősége, és a gazdasági korlátozások leépítése nyitottabbá tette az egykori KGST-országokat.

Jellegzetesen alakul a nemzetközi kereskedelem országok szerinti súlypontja, amit erősen befolyásolnak földrajzi és történelmi tényezők is. Az osztrák importban hagyományosak a cseh, a szlovák és a magyar szállítások; a svédek, a franciák és az olaszok a lengyelekkel tartanak szorosabb kapcsolatot; az Egyesült Államok és Németország előnyben részesíti a cseh és a szlovák kapcsolatokat. Az Európai Közösséggel aláírt társulási szerződések megkönnyítették a négy „visegrádi” ország bejutását a 12 tagország piacára. Az EFTA-országokkal 1992-ben hasonló megállapodások jöttek létre. A fejlett piacgazdaságok végső soron érdekeltek a Kelet-Európában megindult átalakulás sikerében, mivel termékeik, befektetéseik számára csak így találhatnak dinamikusan bővülő piacot.

Nyugat-Európában következetesen korlátozzák olyan közepes színvonalú termékek importját, amelyekre világszerte többletkapacitások vannak, mivel piacaikon joggal tarthatnak az olcsóbb kelet-európai áruk versenyétől. Ez a piacvédelem erősödött az elhúzódó recesszió viszonyai között a kilencvenes évek elején. Különösen az acélipari, valamint a textil- és az agrártermékek esetében, beviteli kontingensekkel, a dömpinget megtorló intézkedésekkel, kiegyenlítő vámokkal akadályozza az egykori KGST-országok piacra lépését.

A külkereskedelmi forgalom országcsoportok szerinti adatai szerint az OECD-országok a kilencvenes években mennyiségileg növelték keleti kivitelüket, bár teljes exportjukban ennek aránya csökkent. A fejlett országoknak a „keleti” térségből származó importja mind értékben, mind arányát tekintve csökkent. Két fontos tényező emelhető

ki ebben a szerkezeti változásban: a keletnémet külkereskedelmet ezután az OECD-országokhoz sorolták, és az egykori szovjet piacok összezsugorodtak.

A külkereskedelmi mérleg hiánya 1995-ben a „keleti” országokban általában nőtt, a cseh gazdaságban például 1995-ben több mint négyszerese, a lengyel deficit pedig több mint kétszerese az előző évinek. (Lásd a 7. táblát.) Az OECD-országokból a kelet-európai térségbe irányuló kivitelben mintegy kétharmad az Európai Unió tagországainak részesedése, ezen belül a legnagyobb a német export aránya, amely 1994-ben a cseh importban 25,5, a magyar importban 23,4, a lengyel importban 27,5 százalék volt. Ugyanakkor az orosz áruk részesedése (8,4%, 12,0%, 6,8%) alig haladja meg a cseh és a magyar importban az osztrák árukét (8,1%, 12,0%), illetve elmarad a lengyel importban az olasz áruk arányától (8,4%). Szlovákia behozatalában közel 30 százalékos a cseh áruk aránya, a további sorrend: orosz (18,0%), német (13,4%), osztrák (5,8%) és olasz (4,4%) áruk részesedése.

7. tábla

A fizetési és a kereskedelmi mérleg egyenlege a négy „visegrádi” országban

Ország	1993.	1994.	1995.*	1993.	1994.	1995.*
	évben					
	Kereskedelmi mérleg (millió dollár)			Fizetési mérleg (millió dollár)		
Cseh Köztársaság	-609	-850	-3816	433	290	-1448
Lengyelország	-2293	-836	-1827	-2329	-944	-2101
Szlovák Köztársaság	-932	105	24	-601	712	646
Magyarország	-3247	-3635	-2442	-3455	-3911	-2480
	Áruforgalom egyenlege (milliárd nemzeti valuta)			Kivitel a behozatal százalékában		
Cseh Köztársaság	10,1	-20,6	-101,7	102,7	95,2	81,7
Lengyelország	-8,3	-9,8	.	75,7	80,0	.
Szlovák Köztársaság	-27,3	2,6	1,8	86,0	101,2	100,7
Magyarország	-342,6	-408,3	-314,4	70,5	73,4	83,8

*Előzetes adatok.

A kelet-európai import fele (a személygépkocsikkal együtt) beruházási javakból állt, és határozottan nőtt a termelési célú javak behozatala. A kivitelben nagyarányúak a munkaigényes keleti késztermékek (bútorok, textiltermékek), valamint a nyersanyagok. Egyes elemzések szerint a lengyel, a magyar és a cseh export sikeréhez hozzájárult ezen országok kedvező földrajzi helyzete is. Az Európai Unió 1994. évi összes behozatalában a kelet- és közép-európai országok 4,9 (1992-ben 3,9, 1993-ban 4,0) százalékkal részesedtek, az 1994. évi sorrend: Lengyelország (1,7%), az egykori Csehszlovákia (1,5%), Magyarország (0,9%), Románia (0,5%) és Bulgária (0,3%). Az egykori Szovjetunió utód-államainak 1994. évi részesedése 4,3 százalék volt, magasabb az 1992. és 1993. évinél (3,6% és 4,0%). [3]

Az egyes gazdaságok nemzetközi versenyképessége jellemezhető a behozatalnak a kivitelhez viszonyított aránya alapján is. Ez a statisztikai mutató is jelzi az áruforgalom deficitjének alakulását.

A deficit fő oka, hogy csökkent az exportképes áruk termelése, továbbá, hogy a nyugati recesszió következtében az 1990-es évek elején csökkent a fontosabb külföldi piacok felvevőképessége. Ahol a termelés nagymértékben, a belföldi kereslet pedig ennél lassabban csökkent, ott kevesebb jutott exportra. A kevésbé korlátozott importforrások iránt (az erőteljes és gyors szerkezeti változáshoz is igazodva) megnőtt a kereslet, sok esetben a belföldi beruházási javak és fogyasztási cikkek keresletének érzékelhető csökkenése mellett.

A kedvezményezett kelet-európai országok nagyrészt kihasználatlanul hagyták az Európai Unióval létrejött megállapodás szerinti kvótákat: 1994-ben közvetlen szállításaival Magyarország 30, Szlovákia 34, Románia 41, Lengyelország 42 százalékát használta ki a textil- és ruházati termékek kiviteli kvótájának; ennél kedvezőbben alakult a cseh (61%) és a bolgár (67%) export.

A nemzetközi kereskedelem gyorsabb fejlesztésének akadálya, hogy az átalakuló országok hatalmas deficitjeit milliárdos hitelekkel kellene finanszírozni, amit a volt KGST-országok nem tudnak (nem óhajtanak) felvenni, és a nyugati országok sem hajlandók folyósítani. Csak részleges megoldást kínálnak az idegenforgalomból és a közvetlen külföldi befektetésekből származó devizabevételek.

A nemzeti valuták nagyarányú leértékelésének fő célja az átalakuló országokban, hogy javuljon a külkereskedelmi helyzet, és vonzóbbá váljon a beruházás a külföldiek számára. Vannak viszonylag stabil árfolyamú nemzeti valuták (ez jellemzi az észt, a lett és a litván, továbbá a szlovák és a cseh valutát), a magyar, a lengyel és a szlovén valuta árfolyama mérsékelt ütemben csökken. Erőteljes leértékelés jellemzi a román és a bolgár valutát, valamint a FÁK-országok valutáit. Legalább részlegesen konvertibilissé tették egyes kelet-európai országok valutáit (a folyó gazdasági műveletek külföldi fizetéseikben is elvégezhetőek).

A termelési, értékesítési és felhasználási folyamatok szervesen kapcsolódnak a kelet-európai pénzügyi politika változásaihoz is, amelyek a pénzállomány változásaival jellemezhetőek.

8. tábla

*A pénzállomány és a kvázipénz értéke a négy „visegrádi” országban
(milliárd nemzeti valuta)*

Ország	Pénzállomány (M1, az év végén)			Kvázipénz (az év végén)		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Cseh Köztársaság	360	422	458	361	449	583
Lengyelország	20	28	37	36	50	67
Szlovák Köztársaság	116	129	148	137	171	209
Magyarország	812	896	1202	947	1099	1405

Az elvártnál lazább pénzpolitika következménye volt például a termelés élénkítése Romániában, de mivel ez a lépés 1992-ben 210, 1993-ban 253 százalékos áremelkedéshez vezetett, elkerülhetetlenné vált az újabb stabilizálás. A horvátországi pénzromlás havi 20–30 százalékos volt mindaddig, amíg (1993 októberében) nem indítottak radikális antiinflációs programot.

A gazdasági egyensúly hiánya

Nagyra nőtt és állandósult a költségvetés hiánya csaknem minden piacgazdaságra áttérő országban. A hivatalos és elemzésekben közölt adatforrások kellő körültekintést igényelnek, mert különböző lehet a megfigyelt költségvetések tartalma (például csak a központi költségvetésre vagy egyéb államháztartási részekre is vonatkozhat). Az ilyen adatok tömören jelzik a trendeket, de a tényleges folyamatok csak az elsődleges egyenlegek ismeretében minősíthetők.

Az EBRD 1993. évi adatai szerint a bruttó hazai termék 1992. évi értékéhez képest a bolgár (14,7%), az ukrán (13,5%) költségvetési hiány volt 1992-ben a legnagyobb, a cseh és szlovák (3,3%), valamint a román (3,6%) és az orosz (4,3%) deficit a legkisebb. Az 1993. évi adatok szerint az orosz és az ukrán deficit GDP-hez viszonyított aránya meghaladta a 10, illetve a 17 százalékot, a magyar deficit aránya pedig az 1992. évi 8,3 százalékról mintegy 6 százalékra csökkent, és a lengyel gazdaság egyensúlyának javulása (7-ről mintegy 5 százalékra csökkent a deficit) ennél is erőteljesebb.

Az államháztartás hiánya 1994-ben a magyar gazdaságban a bruttó hazai termék 7,4 százalékát tette ki, a lengyel (2,8%) és a szlovén (0,2%) hiány aránya sokkal kedvezőbb. Az OECD becslése szerint a szlovák hiány aránya az 1993. évi 6,3 százalékról 1995-ben 3,0 százalékra csökken, a lengyel hiány lényegében az előző évi szinten (2,5%) marad, a magyar államháztartás hiánya pedig a GDP 4 százaléka. A cseh államháztartás 1994-ben többletet mutatott ki, az 1995. évi előrejelzés szerint pedig egyensúly alakul ki.

Maga az inflációs nyomás is szükségessé teszi, hogy határozott intézkedéseket tegyenek a közkiadások lefaragására. Segíti a deficit csökkentését az állami bevételek növelése, például adótörvények módosításával és más újabb állami jövedelemforrások feltárásával. A kelet-európai konszolidációs törekvések ellenére ugyanis rendszeresen növelni kell az állam kiadásait, hogy megküzdhessenek az új társadalmi nehézségekkel, bár így is előfordulhat társadalmi instabilitás.

(A tanulmány második részét a *Statisztikai Szemle* következő száma közli.)

VISSZATÉRÉS A MUNKAERŐPIACRA A GYERMEKGONDOZÁSI IDŐ LETELTE UTÁN

DR. LAKATOS JUDIT

Magyarországon a második világháború után végbement gyors és erőltetett iparosítás nagy tömegű munkaerőt igényelt. Ennek egyik forrását a nők munkaerő-piaci részvételének nagymértékű növelése jelentette. A folyamat eredményeként a háború után született női korosztályok gazdasági aktivitása a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére már elérte, esetenként meghaladta a megfelelő férfi korosztályokét. A keresleti oldalról jelentkező nyomás azonban fokozatosan enyhült, s a nyolcvanas évek elejének munkaerőpiacát már sokkal inkább a kapun belüli munkanélküliség, mintsem a munkaerő tömeges hiánya jellemezte.

Bár a deklarált társadalmi-gazdasági célok között soha nem jelent meg, de ez is nyilvánvalóan szerepet játszott abban, hogy a gyermekgondozás 1967-től bevezetett rendszere a nyolcvanas évek közepén új elemekkel bővült, s az akkor kialakult formája – kevés vonástól eltekintve – 1996 közepéig változatlanul fennmaradt.

A gyermeknevelési támogatás nagyvonalú – bár kétségkívül költséges – rendszerét a kisgyermekes anyák döntő többsége igénybe vette. Ennek eredményeként 1980 és 1995 között a munkavállalási korú női népesség átlagosan 7–9 százaléka a gyermekgondozási ellátás igénybevétele miatt – igaz, többnyire csak átmenetileg – de elhagyta a munkaerőpiacot.

A gyermekes családok 40 százaléka Magyarországon az 1990-es évek elején két gyermeket nevelt, s az is általános, hogy a gyermekek születése között 2–3 év telik el. Így a kisgyermekes anyák jelentős része 4–6 évet tölt – többnyire folyamatosan – munkahelyétől távol.

A nyolcvanas évek második feléig nemcsak jogi garanciák biztosították a nők számára az ellátási idő letelte után a munka világába – ami alatt többnyire a korábbi munkahelyet lehetett érteni – történő zökkenőmentes visszatérést, hanem az is, hogy ez általában a munkáltató érdekeivel is megegyezett (vagy legalábbis nem volt ellentétes azzal). Ez természetesen következett abból, hogy a korábbi tulajdonszerkezet mellett – ami az állami és kvázi állami tulajdon elsöprő többségét jelentette – a munkaerővel szemben nem érvényesültek különösebben szigorú hatékonysági követelmények, illetve, hogy a gazdálkodókat semmi sem kényszerítette igazán, hogy a termelési tényezőkkel – mindezekelőtt a munkaerővel – valóban racionálisan gazdálkodjanak. A kapun belüli munkanélküliség, paradox módon, a gyermekgondozási ellátásról visszatért, de kisgyermekük

ápolása, gondozása miatt az átlagosnál többet hiányzó nőknek előnyt jelentett. Távollé-
tük – a helyettesítés miatt – legfeljebb közvetlen kollégáinknak okozhatott némi gondot,
de a szervezet szintjén észrevétlen maradt.

1.tábla

Női munkaerőforrás és -felhasználás, 1980–1995

Év	Női munkaerőforrás			Foglalkoz- tatott nők összesen	Foglalkoz- tatott gyesen gyeden lévők	Gyermekgondozási ellátást igénybe vevő nők	
	összesen	ebből:				a munka- vállalási korúak	a foglal- kozta- tottak
		munkaképes korú női népesség (15–54 éves)	munkaképes koron túl foglalkoz- tatottak*				
ezer fő							
1980	3249,0	2947,9	301,0	2706,9	263,9	8,9	9,7
1981	3236,7	2927,7	309,0	2696,0	254,1	8,6	9,4
1982	3206,7	2908,2	298,5	2680,5	241,5	8,3	9,0
1983	3186,2	2896,4	289,8	2672,3	233,0	8,0	8,7
1984	3185,3	2887,9	297,4	2677,7	223,5	7,7	8,3
1985	3178,7	2882,2	296,5	2677,8	217,2	7,5	8,1
1986	3166,9	2866,2	300,7	2694,6	219,2	7,6	8,1
1987	3147,1	2852,4	294,7	2690,8	223,9	7,8	8,3
1988	3141,1	2851,0	290,1	2670,0	229,7	8,1	8,6
1989	3120,8	2839,4	281,4	2673,1	239,8	8,4	9,0
1990	3115,4	2849,6	265,8	2661,1	243,5	8,6	9,2
1991	3118,7	2872,0	246,7	2573,3	250,3	8,7	9,7
1992	3077,6	2889,7	187,8	2379,9	260,3	9,0	10,9
1993	3051,0	2903,9	147,1	2158,5	260,4	9,0	12,0
1994	3030,0	2912,3	117,7	2040,6	252,4	8,7	12,4
1995	3020,5	2918,5	102,0	1964,4	246,8	8,5	12,6

*Beleértve a nyugdíj mellett foglalkoztatottakat is.

Az 1980-as évek végétől a magyar munkaerőpiac igen rövid idő alatt drámaian átala-
kult. A területi korlátok miatt nem részletezhető gazdasági átalakulás egyik – igen
fájdalmas – következményeként az 1989–1990-es években még csak néhány 10 ezer főt
számláló regisztrált munkanélküliek tábora 1992 végére közel 700 ezerre duzzadt. 1993
I. negyedévében a háború utáni időszak legmagasabb értékét, 12 százalékot ért el a –
nemzetközi standardoknak megfelelően számított – munkanélküliségi ráta. Az ILO
Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office – ILO) fogalmi rend-
szerén alapuló munkaerő-felmérés adatai szerint, az 1993 és 1995 közötti időszakban
már éves átlagban 180 ezer nő minősült munkanélkülinek,¹ ami a nők esetében átlago-
san 9,3 százalékos munkanélküliségi rátának felelt meg.

Magától értetődő, hogy a munkaerőpiacon zajló változások nem maradtak hatás nél-
kül a gyermekgondozási ellátást igénybe vevő, korábbi munkahelyüktől sokszor 4–6 évig

¹Miközben a regisztrációs statisztikában átlagosan 240 ezer nő szerepelt.

vagy még hosszabb ideig távol lévő nők újbóli munkába lépési esélyeire sem. A gyermekgondozási ellátást igénybe vevő nők egy részének munkáltatója távolléte alatt megszűnt, másokénál olyan létszámleépítések történtek, melyek következtében még a nagyobb tapasztalattal, hosszabb gyakorlati idővel és kevesebb családi kötöttséggel rendelkező kollegáik egy része is elvesztette állását.

Jóllehet a jogi szabályozás továbbra is változatlan, hiszen az 1992-ben életbe lépett Munkatörvénykönyv 90. §-a kimondja: „A munkáltató nem szüntetheti meg rendes felmondással a munkaviszonyt a gyermekgondozás céljára kapott fizetés nélküli szabadság időtartama, valamint az azt követő 30 nap alatt”, ez többé nem jelent valós garanciát a korábbi munkahelyre történő visszatérésre.

Hogyan érintette a lezajlott változás a gyermekgondozási ellátást igénybe vevőket, s megítélésük szerint milyen kilátásokkal térhetnek vissza a munkaerőpiacra, erre keresett választ a Központi Statisztikai Hivatalnak (KSH) a munkaerő-felmérés mintáján végrehajtott speciális felvétele, melynek eddig két hulláma zajlott le.

Az 1995. évi második vizsgálatnak külön aktualitást adott, hogy a közvélemény előtt ekkor már ismertek voltak a gyermekgondozási ellátást érintő kormányzati elképzelések. Az ezzel kapcsolatos véleményekre és külön arra, hogy a módosítás befolyásolja-e a családok gyermekvállalási szándékát, valamint – ami ebből a szempontból szintén érdekes – a gyermekellátáshoz kapcsolódó juttatásoknak a család összes jövedelmében betöltött szerepére ezért itt külön is rákérdeztünk.

A felvétel és a mintasokaság néhány jellemzője

A gyermekellátást igénybe vevő nők munkaerőpiacra történő visszatérési lehetőségét vizsgáló felvétel időpontja 1993 I., illetve 1995 IV. negyedéve volt. A kikérdezésre a munkaerő-felmérés mintáján, annak kiegészítő felvételeként került sor. A mintegy 25 ezer háztartásban 1993-ban 1450, 1995-ben 1491 gyermekgondozási ellátást igénybe vevő nő nyilatkozott munkaerőpiacra történő visszatérésének esélyéről, illetve saját elképzeléseiről. A társadalombiztosítási statisztika teljes körű adatai szerint ők az ellátást igénybe vevők mintegy 0,5 százalékát jelentették. (Ami megfelel annak, ahogy a munkaerő-felmérés mintája az ország népességét reprezentálja.)

Az 1995. évi felvételbe bekerült nők 92,2 százaléka alkalmazásban álló, 1 százaléka vállalkozó volt, mielőtt a gyermekgondozási ellátást igénybe vette, azaz a romló munkaerő-piaci feltételek ellenére, döntő többségük – 93,2 százalékuk – foglalkoztatottnak minősült. (Tény viszont az is, hogy ez az arány két és fél évvel ezelőtt még 96 százalék volt.) További 4,8 százalékuk háztartásbeliként vette igénybe az ellátást, míg 2 százalékuk korábban tanult.

A gyeden, gyesen lévő nők iskolai végzettség szerinti megoszlása a nőkre jellemző átlagnál – alacsonyabb életkorukból következően – valamivel kedvezőbb. Munkaerő-piaci pozíciójukat tekintve így is jelentős hátrányként értékelhető, hogy közel 28 százalékuk legfeljebb csak az általános iskolát végezte el. További 29 százalékuknak szakmunkásképzőben szerzett, illetve szakiskolai végzettsége volt, míg 33 százalékuk középiskolában, 10 százalékuk pedig egyetemen vagy főiskolán fejezte be tanulmányait. A csak alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya némileg csökkent, a magasabb iskolai végzettségűeké, ha néhány tizedpontnyit is, de nőtt az előző felvétel óta.

A gyermekellátás igénybevétele előtt alkalmazásban álló nők 42 százaléka a szellemi foglalkozású volt, 28 százalékuk szak-, 22 százalékuk betanított, 8 százalékuk pedig segédmunkásként dolgozott.

A megkérdezett nők 87,7 százaléka feleség, 5,5 százaléka élettárs minőségben két potenciális keresővel rendelkező családban élt, míg 6,8 százalékuk egyedül, férj vagy élettárs nélkül nevelte gyermekét. Ez utóbbi arány a fővárosban és a budapesti agglomerációban kiugróan magas, 11 százalékot meghaladó volt.

A nők 41 százaléka első, 39 százaléka második, 15 százaléka harmadik gyermekével volt otthon, míg 5 százalékuk 4 vagy annál több gyermeket nevelt. Arányaiban a legtöbben – az összes ellátást igénybe vevők csaknem fele (48,6 százalék) – a táppénz típusú jövedelmet jelentő gyermekgondozási díjat kapta, 44,1 százaléka gyermekgondozási segélyben részesült, míg 7,3 százalékuk – döntő többségében olyanok, akik második, vagy további gyermeküket várták, vagy már azzal voltak otthon – a 24. hétig teljes fizetéssel járó szülési szabadságukat töltötték.

A visszatérés lehetősége a megkérdezettek válaszai alapján

A végzett munka jellege szerinti megoszlás (a segéd- és betanított, valamint az egyszerű ügyviteli munkát végzők magas aránya) és az alacsonyabb életkor miatti kisebb gyakorlatból már eleve következik, hogy a gyeden, gyesen lévők egy része olyan munkavállalói csoportba tartozik, amelynek tagjaitól a munkáltatók még folyamatos munkavégzés esetén is az átlagosnál nagyobb arányban válnak meg egy esetleges létszámleépítéskor. A marginális helyzetet csak erősíti a munkáltatótól való tartós távollét – a megkérdezett nők több mint 40 százaléka legalább három éve megszakította munkáját – valamint az a tény, hogy a kisgyermekes anyák a visszatérés után is az átlagosnál többet hiányoznak, kevésbé képesek alkalmazkodni a munka esetenkénti változó intenzitásához is. (Kevésbé vállalják a túlórákat vagy a hétvégi munkavégzést, általában nem szívesen töltenek be sok utazást igénylő munkakört.) A megkérdezett nők mintegy 42 százaléka ráadásul a szervezeti változások, a létszámleépítéssel járó átszervezések által fokozottan érintett ipari, illetve mezőgazdasági munkahelyről ment gyedre, gyesre. (1993-ban ez az arány még 50 százalék felett volt.)

Ennek tükrében nem meglepők a gyesen, gyeden lévők munkavállalási szándékát és lehetőségeit vizsgáló felvétel eredményei sem. A korábban alkalmazásban álló, a teljes sokaság 92 százalékát jelentő 1374 megkérdezett több mint 9 százalékának munkahelye időközben megszűnt, ellátásuk folyósítását a társadalombiztosító vette át. További közel 19 százalékuk munkahelye jelentős átalakuláson, szervezeti változáson ment át, mely az esetek döntő többségében lényeges létszámleépítéssel is párosult. Az első csoport eleve nem tud eredeti munkahelyére visszatérni, míg azoknak, akik munkahelye jelentősebb létszámleépítéssel járó átalakuláson esett át, elsőprő többsége (mintegy 75 százaléka) vélte úgy, hogy korábbi munkáltatója az ő munkájára a jövőben nem számít. A változatlan formában működő szervezetektől gyermekgondozási ellátásra mentek esetében ez az arány ugyanakkor csak 23 százalék volt.

A két és fél évvel korábbi adatokkal összehasonlítva 1995-ben is lényegében változatlan – 9 százalék körüli – maradt azoknak a nőknek az aránya, akiknek munkahelye időközben megszűnt, ugyanakkor 27-ről 19 százalékra mérséklődött azoké, akiknek

munkahelye jelentős szervezeti változáson esett át. Ez egybecseng azzal a ténnyel, hogy az 1990-es évek elejét jellemző radikális szervezeti változások napjainkra többé-kevésbé befejeződtek. Bár a munkanélküliségi ráta jelenleg is 10 százalék közelében mozog, az utóbbi két évben a foglalkoztatottság – a korábbi évekhez viszonyítva lényegesen alacsonyabb szinten ugyan – de többé-kevésbé stabilizálódott.

A munkaerőpiac helyzetében bekövetkező relatív javulás azonban, úgy tűnik, a gyermekgondozási ellátást igénybe vevő nők visszatérési esélyén csak keveset javított. Az 1995 végén megkérdezett – korábban alkalmazásban álló – nők 39 százalékát nem tudja vagy nem akarja korábbi munkáltatója alkalmazni. Ez az arány alig alacsonyabb az 1993. év eleji 43 százaléknál. Némileg nőtt – 7-ről 9 százalékra – azok aránya, akik saját elhatározásukból – döntően családi okok miatt – nem kívánnak korábbi munkáltatójukhoz visszatérni. Így a korábbi munkáltatójukhoz visszatérni nem tudó, vagy nem akaró nők aránya mindkét vizsgált időszakban 50 százalék körül mozgott.

2. tábla

*A gyesen, gyeden levők megoszlása
az ellátási idő letelte utáni visszatérési lehetőségük szerint*

A visszatérés lehetősége	1993.	1995.
	évben (százalék)	
A munkáltató megszűnt	8,6	9,2
Munkáltatója létezik, de nem kívánja őt alkalmazni	34,3	29,8
Munkáltatója alkalmazná, de nem akar oda visszatérni	6,7	8,7
Munkáltatója alkalmazná és vissza is akar oda térni	50,4	52,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az eredeti munkáltatóhoz való visszatérés esélye természetesen erősen függ a munkáltató ágazati hovatartozásától.

Az 1995. évi felvételbe bekerült munkaviszonnyal rendelkező nők 5 százaléka a gyermekgondozási ellátás igénybevétele előtt mezőgazdasági munkáltatónál dolgozott. A mezőgazdaság átszervezése, a korábbi ipari tevékenységet folytató üzemágak önállósulása, illetve felszámolása, s egyáltalán a nagyüzemi mezőgazdaság megszűnése miatt az 1990-es évek elején ebben a nemzetgazdasági ágban szűnt meg viszonylag a legtöbb munkahely. Ez a folyamat a gyeden, gyesen lévőket fokozottan érintette. A megkérdezett, eredetileg mezőgazdasági munkáltatónál dolgozó nők több mint 16 százalékának munkáltatója ma már nem létezik, s további közel 37 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy véleménye szerint munkáltatója az ellátási idő letelte után munkájára nem fog igényt tartani. Csaknem ugyanennyire kedvezőtlenek az iparba sorolt munkáltatótól gyedre, gyésre mentek munkaerő-piaci kilátásai is, ahol a megkérdezettek 11 százalékának szűnt meg végleg a munkahelye és további 36 százalékukat nem kívánják a továbbiakban foglalkoztatni. (Ugyanakkor korábbi mezőgazdasági munkáltatójukhoz lényegesen nagyobb arányban tudnak az ellátási idő befejezésével visszatérni a nők, mint 2,5 évvel ezelőtt. A javulás azonban csak látszólagos, mivel ebben a szektorban a munkahelyek száma kevesebb mint felére csökkent, bár a megmaradók helyzete a korábbinál kétségkívül stabilabb lett.)

A másik pólust az oktatás és az egészségügy képviseli, ahol 1995 végéig csak viszonylag kevés számú munkahely szűnt meg. Itt a megkérdezettek jóval kisebb arányban, 17 százalékban nyilatkoztak úgy, hogy munkájukra várhatóan nem lesz szükség. 1993-hoz képest csökkent a korábban kereskedelmi–vendéglátóipari munkáltatónál dolgozó nők visszatérési esélye, míg javult az üzleti szolgáltatás, a közigazgatás, valamint a szállítás és hírközlés területén dolgozóké.

3. tábla

A gyesen, gyeden lévők megoszlása az ellátási idő letelte utáni visszatérési lehetőségük és korábbi munkahelyük ágazati hovatartozása szerint (százalék)

A visszatérés lehetősége	Mezőgazdaság		Ipar, építőipar		Kereskedelem, vendéglátás		Szállítás, posta és hírközlés		Pénzügyi szolgáltatás, közigazgatás		Oktatás		Egészségügy	
	1993	1995	1993	1995	1993	1995	1993	1995	1993	1995	1993	1995	1993	1995
A munkáltató megszűnt	17,5	16,2	12,8	10,6	5,0	14,2	1,4	1,0	5,1	6,8	0,0	0,0	4,6	4,6
Munkáltatója létezik, de nem kívánja őt alkalmazni	53,7	36,5	36,7	36,0	38,5	31,8	34,2	34,0	26,8	24,3	17,4	17,0	16,3	15,7
Munkáltatója alkalmazná, de nem akar oda visszatérni	2,0	6,7	5,4	9,6	5,3	7,7	8,2	5,0	10,3	5,8	10,1	4,3	10,1	14,3
Munkáltatója alkalmazná és vissza is akar oda térni	26,8	40,5	45,1	43,8	51,2	46,3	56,2	60,0	57,8	63,1	72,5	78,7	69,0	68,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Elképzelések a jövőről

A mintába bekerült és korábban foglalkoztatott nők közül 1995-ben összesen 52 százalék válaszolta azt, hogy vissza is tud és vissza szándékozik térni korábbi munkáltatójához, illetve folytatni kívánja vállalkozását. Ők azok tehát, akiknek jövője – legalábbis jelenlegi információik szerint – biztosítottnak látszik. Kérdéses azonban, hogy mit tartogat számukra ténylegesen a jövő, a várható további munkahely-leépítések egyéni sorsukat mennyire befolyásolják majd. Az esetleges kedvezőtlen változás esélye annál is nagyobb, mivel a megkérdezettek 64 százaléka csak 1997-ben vagy még később kíván újból munkába állni.

A korábbi munkahelyre visszatérni nem tudó vagy nem akaró 48 százaléknak mintegy fele (51,3 százaléka) úgy vélte, hogy álláskeresése sikerrel fog járni. Ez az arány alacsonyabb, mint a 2,5 évvel ezelőtti közel 55 százalék. Azok aránya, akik az elképzeléseiket tudakoló kérdésre azt válaszolták, hogy vállalkozni szeretnének, 6 százalék körül mozgott mindkét évben. Az 1993. évi felvétel esetében különösen nagy arányban adtak

ilyen választ azok, akik az ellátás igénybevételének időszakát megelőzően nem álltak munkaviszonyban. A vállalkozás beindításának várható időpontját azonban a többség nem tudta megadni, vagy azt 2–3 év távlatában tudta csak elképzelni. Vélhetően így e kategóriába elég sokan úgy kerültek be, hogy nincsen tényleges elképzelésük arról, hogy mire is szeretnének vállalkozni, illetve vágyuk nem áll összhangban a realitásokkal.

A felvétel eredménye szerint azoknak, akik foglalkoztatottakká kívánnak válni, (alkalmazásban állóként vagy vállalkozóként) az 54 százaléka a teljes munkaidős, 21 százaléka a gyermekneveléssel jobban összeegyeztethető részmunkaidős elfoglaltságot részesítené előnyben, míg 15 százaléka bármelyik munkarenddel kiegyezne. (Tekintettel arra, hogy részmunkaidős állás Magyarországon alig van, az ezt igénylő mintegy egyötöd is inkább csak óhaját fogalmazta meg.)

A munkaerőpiacra történő visszatérés speciális esetének fogható fel az is, ha a válaszoló úgy érzi, a gyēs leteltével munkanélküli-ellátás igénybevételére kényszerül majd. A korábban munkaviszonyban állóknak 1993-ban közel 15 százaléka, 1995-ben 16 százaléka ítélte eleve reménytelennek újbóli munkához jutását. E csoporton belül mindkét vizsgált évben nagy számban voltak azok, akiknek munkahelye időközben megszűnt, illetve azok, akik három évnél hosszabb időt töltöttek már otthon. Az ilyen választ adó nők háztartásában az átlagosnál nagyobb arányban éltek munkanélküliek, illetve szociális segélyezettek is.

Meglepően sokan válaszolták a jövőre vonatkozó elképzeléseiket tudakoló kérdésre azt, hogy otthon kívánnak maradni, főállású anyaként, a gyermekgondozási ellátás idejének letelte után is. Éppen a munkaerő-piaci helyzet súlyosbodása volt az egyik oka, hogy az 1993-ban életbe lépett szociális törvény (a tartósan – s így a segélyezésből már kiesett – munkanélküliek átmeneti jövedelempótló támogatásának bevezetése mellett) intézkedett arról, hogy a három és több gyermekes anyák, legkisebb gyermekük 8 éves koráig, szerény összegű díjazás mellett otthon maradhatnak. Mindkét felvétel azt bizonyította, hogy az úgynevezett gyermeknevelési támogatási rendszer iránt élénk az érdeklődés, illetve, hogy az tényleges társadalmi igényt elégít ki. Az otthon maradni szándékozók döntő többsége – a minta alapján történő felszorzás eredménye szerint mintegy 40–50 ezren – tervezi ezen ellátási forma igénybevételét.

4. tábla

Az eredeti munkahelyükre visszatérni nem tudó vagy nem akaró nők megoszlása a jövőre vonatkozó elképzeléseik szerint

Elképzelés	1993.	1995.
	évben (százalék)	
Munkahelyet akar keresni	54,8	51,3
Vállalkozni szeretne	5,6	6,4
Várhatóan munkanélküli-ellátás igénybevételére kényszerül	14,8	15,7
Otthon marad és kéri a gyermeknevelési támogatást	21,7	23,3
Otthon marad a gyermeknevelési támogatás igénybevétele nélkül	3,1	3,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A további jövőre vonatkozó elképzelés tekintetében viszonylag nagyobbak a különbségek annak függvényében, hogy ki hol él. A legkedvezőbb munkaerő-piaci helyzet jelle-

mezte fővárosban és annak környékén élők akartak 1995-ben a legnagyobb arányban – mintegy 60 százalékban – újra elhelyezkedni. Ez az arány a déli és keleti megyékben 40–50 százalék körüli, s ezzel együtt párhuzamosan itt magasabb azok aránya, akik úgy vélték, hogy munkanélkülivé válnak majd. A gyermeknevelési támogatás igénybevételének szándéka viszont lazább kapcsolatban áll a tényleges elhelyezkedési lehetőségekkel. Az egyes régiók közötti nem túl nagy különbségek sokkal inkább az eltérő demográfiai sajátosságokat – a többgyermekes családok eltérő előfordulási arányát – semmint a munkaerőpiac területi eltéréseit tükrözik.

5.tábla

Az eredeti munkahelyükre visszatérni nem tudók megoszlása a jövőre vonatkozó elképzelések és lakóhelyük szerint, 1995 (százalék)

Szándék	A megkérdezett az					Összesen
	1.	2.	3.	4.	5.	
	régióban él					
Munkahelyet akar keresni	60,0	52,3	49,6	39,8	53,1	51,3
Vállalkozni szeretne	5,5	4,5	8,8	9,3	4,9	6,4
Várhatóan munkanélküli-ellátás igénybevételére kényszerül	12,7	13,6	11,2	20,4	18,4	15,7
Otthon marad és kéri a gyermeknevelési támogatást	18,2	27,3	25,6	27,8	20,5	23,3
Otthon marad a gyermeknevelési támogatás igénybevétel nélkül	3,6	2,3	4,8	2,7	3,1	3,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. 1. régió: Budapest és Pest megye;
 2. régió: Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas, Veszprém megyék;
 3. régió: Baranya, Fejér, Somogy, Tolna, Zala megyék;
 4. régió: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar megyék;
 5. régió: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék.

6.tábla

A korábban alkalmazásban állók megoszlása a gyermekek száma és a korábbi munkahely fogadókésztsége szerint, 1995 (százalék)

Szándék	1	2	3 és több	Összesen
	gyermeke van			
Korábbi munkahelyére tér vissza	56,9	55,5	38,4	52,3
Nem tud vagy nem akar korábbi munkahelyére visszatérni	43,1	44,5	61,6	47,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Többnyire kedvezőtlen egyéb munkaerő-piaci jellemzőik (az átlagosnál alacsonyabb iskolai végzettség, szakképzettség hiánya stb.) következtében a korábbi munkahelyükre visszatérni nem tudók, illetve nem akarók között a nagycsaládos nők nagyobb arányban

képviseltetik magukat. Így 1995-ben az átlagos 53 százalékkal szemben, kevesebb mint kétötödük gondolta a felvétel időpontjában úgy, hogy korábbi munkáltatójánál fog az ellátási idő letelte után is dolgozni.

7.tábla

Az eredeti munkahelyükre visszatérni nem tudók megoszlása gyermekeik száma és jövőre vonatkozó elképzeléseik szerint (százalék)

Szándék	1		2		3 és több		Összesen	
	gyermeke van							
	1993	1995	1993	1995	1993	1995	1993	1995
Új munkahelyet akar keresni	68,3	63,6	64,4	62,0	22,8	19,5	54,7	51,2
Vállalkozni szeretne	5,9	7,0	6,3	7,5	1,3	3,0	4,8	6,4
Várhatóan munkanélküli-ellátásban részesül	10,8	14,9	17,2	21,3	12,0	9,0	13,6	15,7
Otthon marad	15,0	14,5	12,1	9,2	63,9	68,5	26,9	26,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. Az 1993. évi adatok nem tartalmazzák azokat a megkérdezetteket, akiknek munkáltatója időközben véglegesen megszűnt.

Az eredeti munkahelyükre visszatérni nem tudók (nem akarók) jövőre vonatkozó elképzelései szintén erősen függenek az általuk nevelt gyermekek számától. Míg az 1–2 gyermekesek döntő többsége új munkahelyet keres, vagy vállalkozni szeretne, a 3 és több gyermekesek kétharmada mindkét évben úgy nyilatkozott, hogy otthon akar maradni, igényelve a gyermeknevelési támogatást.

A gyermekekhez kapcsolódó juttatások szerepe a megélhetésben

Bár valamennyi – a megkérdezett háztartásoktól származó – jövedelemadatot óvatosan kell kezelni, azért jól jellemzi a különböző anyasági ellátások és a családi pótlék szerepét a családok megélhetésében, hogy a megkérdezettek 22 százaléka szerint háztartásuknak ezek voltak a legfontosabb jövedelmei.

8.tábla

A gyermekgondozási ellátásból és a családi pótlékból származó jövedelem aránya a háztartás összes jövedelmében a gyermekek száma szerint, 1995 (százalék)

A kapott juttatások aránya	1	2	3	4 és több	Összesen
	gyermeke van				
A háztartás teljes havi jövedelmének:					
kevesebb mint negyede	25,3	16,0	16,3	8,2	19,5
fele-negyede	59,8	64,9	48,5	28,8	58,5
több mint fele	14,9	19,1	35,2	63,0	22,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A kisgyermekes háztartások közel 60 százalékában ebből a két forrásból származott a megélhetéshez rendelkezésre álló jövedelem fele-negyede, míg a megkérdezett háztartások kevesebb mint egyötödének megélhetése viszonylag kevéssé függött ettől a két jövedelemtípustól.

9. tábla

A gyermekgondozási ellátásból és a családi pótlékból származó jövedelem aránya a háztartás összes jövedelmében az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint, 1995 (százalék)

A kapott juttatások aránya	Legmagasabb iskolai végzettsége				Összesen
	legfeljebb általános iskola	szakmunkásképző, szakiskola	középiskola	főiskola, egyetem	
A háztartás teljes havi jövedelmének: kevesebb mint negyede	15,0	22,4	19,0	25,5	19,5
fele-negyede	44,3	58,2	67,9	68,8	58,5
több mint fele	40,7	19,6	13,1	5,7	22,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Ahol az anya iskolai végzettsége alacsony, illetve ahol a családok sok gyereket nevelnek, a gyermekekhez kapcsolódó juttatásoknak a háztartás megélhetésében az átlagosnál nagyobb szerep jut.

*

Az utóbbi másfél évtizedben a magyar társadalom megszokta, s bizonyos mértékig már természetesnek tekintette a családi ellátás három egymásra épülő elemből álló rendszerét. Bár az 1996. április 15-ével életbe lépett módosítás a három év fizetett távollét lehetőségéből csupán a legmagasabb jövedelmű 5–10 százalékot zárta ki teljesen, lélektani hatása jelentős volt. Mivel a pénzügyi kormányzat – akkor még nem teljesen körvonalazódott – módosítási szándéka 1995 végén kapta a legnagyobb publicitást, nem véletlen, hogy a megkérdezett anyák viszonylag kis hányada, kevesebb mint 30 százaléka nyilatkozott úgy, hogy szeretne még további gyermeket (ezek 90 százalékának a felvétel időpontjában még csak 1 gyermeke volt). A gyermekgondozási ellátás rendszerének módosítása az egygyermekes családokban befolyásolta a legnagyobb mértékben a tervezett gyermekek számát, ami érthető, hiszen a Magyarországon általánosan elterjedt kétgyermekes családmódelnek megfelelően a kettő és több gyermekes családok többségében a tervezett gyermekek már megszülettek. Mivel az egygyermekes családok 52 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a gyermekek számára vonatkozó elképzeléseiket az intézkedések miatt újra átgondolják, várható, hogy tovább nő azon családok aránya, akik csak egy gyermek felnevelésére vállalkoznak. Ezért az intézkedés az ország amúgy is rendkívül kedvezőtlen demográfiai helyzete, s a foglalkoztatott–eltartott arány jövőbeni alakulása szempontjából mindenképpen kedvezőtlen hatásúnak minősíthető.

SUMMARY

The author of the study analyses, from the aspects of a particular group, the situation of labour market of women in Hungary. In sample surveys carried out in the first quarter of 1993 and 1995, mothers on leave for child-care were interviewed about their intentions as to renew their gainful activities. Of some 25 thousand households 1,450 and 1,491 women on leave for child-care answered the questions in 1993 and 1995, respectively.

The differences between answers given in the period reviewed clearly show the changes taken place on the labour market: parallel with narrowing of the possibilities for taking a job are the changes in intentions.

The results indicate at the same time that chances of women to rejoin the labour market depend on the sector and regional location of their previous workplace, on their craft qualification etc.

Finally the study deals with the expected negative consequences of the alteration of the child-care system.

REGIONÁLIS SZÁMLÁK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

GÁBRIEL KATALIN – HÜTTL ANTÓNIA

Az európai integrációnak a Közös Piacról az Európai Monetáris Unióig ívelő történetét gazdasági szempontból alapvetően az egységes piac hatékonyságnövelő hatásába vetett hit élteti. Mindez azon a klasszikus közgazdasági felfogáson alapul, hogy a piac bővülése a keresletet élénkíti, a piaci verseny erősödése pedig javítja a termelés hatékonyságát.

Piacépités Európában

Az elmúlt közel harminc évben az integráció keretében hozott gazdaságpolitikai intézkedések végső soron mindig a piacépitést célozták. Az intézkedések közbülső céljai közé tartoznak egyfelől a piac működését akadályozó korlátok lebontása, a szabad áru-, tőke-, munkaerőmozgás biztosítása és újabban a valuták egységesítése, ennek érdekében a jogszabályi korlátozások megszüntetése, valamint a folyamatok gördülékenységét segítő infrastruktúra megteremtése és elterjesztése. Ezenkívül a hatékonyság javulását olyan támogatási rendszer segíti, amelynek célja, hogy minél hamarabb kiegyenlítse a piaci induló feltételek közötti különbségeket, illetve ellentételezze a másképpen nem kezelhető piaci anomáliákat. Az egyenlő piaci feltételek megteremtését szolgálja például a kisvállalkozások segítése azáltal, hogy a kormányzat átvállalja a piacra jutás többletköltségeit, csökkentve azt a hátrányt, amelyet a nagyvállalatokkal szemben a kisüzemi méret jelent. A piaci anomáliák közömbösítésére jó példa a kutatás-fejlesztési (K+F) tevékenység támogatása. A K+F tevékenység eredménye hosszabb távon nem monopolizálható információkban testesül meg, ezért az nemcsak a fejlesztést végző számára hoz többletjövedelmet, hanem a K+F ráfordítások gyakran csak szélesebb társadalmi méretben térülnek meg.

A regionális fejlesztési támogatások is elsősorban a piacépitést szolgálják. Céljuk az egyenlőtlen piaci kezdőfeltételek ellentételezése. Ebből következően a „támogatási” rendszer tulajdonképpen csak átmenetinek tekintendő, hiszen azt feltételezi, hogy a támogatások hatására előbb-utóbb csökkennek a regionális különbségek. Azért is idézőjelbe kell tenni a támogatási jelzőt, mivel végső célja tulajdonképpen nem az adott régió támogatása, hanem a piac bővülésén keresztül az Unió egészének szintjén mért hatékonyság javítása.

A statisztika a piacépítés szolgálatában

Mivel a statisztikai adatok többnyire nem önmagukban, hanem térbeni és időbeni összehasonlításban jellemzik a vizsgált jelenséget, ezért – minél szerteágazóbb és összetettebb a megfigyelés tárgya, annál inkább – evidenciának tekinthető a statisztikák módszertani harmonizációja iránti igény. Az európai integrációban mindig is hangsúlyt helyeztek a tagországok statisztikai közötti módszertan összehangolására. Ezt a tevékenységet részben ezen országok erős statisztikai hagyományai és a statisztikusok szakmai ambíciói ösztönözték, másrészt az magyarázza az erőforrások elosztásakor kinyilvánított prioritásokat, hogy a statisztikát a piacépítés kiemelten fontos infrastrukturális feltételének tekintik.

Mivel a nemzetgazdaságok határai egyre inkább elmosódnak, mind az üzleti megfontolások, mind a nemzeti szinten hozott döntések erősen függenek a térség egészére vonatkozó választási lehetőségektől. A döntési alternatívákat viszont csak összehasonlítható adatok alapján lehet értékelni és rangsorolni. Az európai integráció tehát már kezdeti szakaszában sem egyszerűen a korrekt elemzésekhez szükséges pontosságot várta el a különböző statisztikák nemzetközi összehasonlíthatóságától, hanem a feladatokból adódóan, jóval nagyobb igényeket fogalmaztak meg, és törekedtek ehhez a feltételeket is biztosítani.

A statisztikák kiemelt jelentősége az integráció fejlettebb szakaszában két további körülménynek tulajdonítható. Az egyik a statisztikák széles körét érintő változás, a monetáris unió küszöbön álló bevezetése. A közös pénzpolitika megnöveli a kockázatot a gazdasági stabilitás megőrzése tekintetében, a gazdasági helyzet pontosabb, naprakészebb ismerete viszont ellentételezheti a kockázat növekedését. Az ehhez szükséges információk a rövid távú konjunktúramutatóktól kezdve a negyedéves nemzeti számláig a gazdaság- és pénzügystatisztika számos területét felölelik.

Az európai integrációban követett politikai döntéshozatal sajátosságai is hozzájárultak bizonyos statisztikák felértékelődéséhez. Mivel a döntéseket általában egyhangúlag kell meghozni, az Unió költségvetését, a tagállamok adóbefizetéseit és a tagállamoknak adott támogatásokat csak objektív kritériumok alapján lehet elfogadtatni. Ezért az újraelosztás mértékét, az egyes tagállamok részesedését bizonyos statisztikai mutatók értékéhez kötik, ezáltal jórészt kikerülve a tényleges politikai döntést, illetve az ezek során várhatóan bekövetkező patthelyzeteket.

Regionális támogatások az Európai Unióban

A regionális fejlesztési alapok teszik ki az Európai Unió (EU) újraelosztásra szánt pénzeszközeinek mintegy 30 százalékát, tehát igen jelentős összegekről van szó. A regionális politika többféle prioritást fogalmaz meg, így például az elmaradott ipari térségek reorganizációját, a tartós munkanélküliség csökkentését, ezen belül a 25 éven aluliak foglalkoztatásának elősegítését, a mezőgazdasági struktúra alkalmazkodóképességének javítását.

A prioritások az elmúlt időszak folyamán némiképpen módosultak, illetve bizonyos hangsúlyeltolódás következett be az egyes szempontok között (jelentős szerepet kapott az átképzés). Mindazonáltal az elmondottak értelmében, a piac jótékony hatásába vetett

bizalommal összhangban, mindig az elmaradott térségek átfogó gazdasági fejlesztése maradt az elsődleges cél. A regionális támogatási keretek elosztásakor az objektivitást az garantálja, hogy az elosztási jogszabályok regionális számlákból származtatott, koherens statisztikai mutatókon alapulnak. Így a támogatásokban legnagyobb részt jelentő Regionális Fejlesztési Alap elosztása a térségek vásárlóerő-paritáson kifejezett egy főre jutó bruttó hazai értékének nagysága alapján történik. A küszöbérték az Unió átlagának 75 százaléka, három egymást követő év átlagát tekintve. Pontosabban léteznek olyan támogatási keretösszegek, amelyek terhére konkrét fejlesztési programokkal pályázni lehet ezen küszöbérték alatt.

A regionális számlák története

A regionális számlák összeállítására az első hivatalos szándéknyilatkozatot a tagállamok statisztikai hivatalainak elnökei 1972-ben fogalmazták meg. A munkát jelentősen felgyorsította, hogy 1973-ban a Közösség kibővülésével együtt létrehozta három regionális pénzalapot, amelyek elosztásához szükség volt valamilyen átfogó és objektív mérce. Mint arról az előzőkben már szó volt, az EU döntéshozatali rendszerében erős a késztetés arra, hogy a forrásképzést és -elosztást a Közösség egészének szintjén szigorúan harmonizált statisztikai mutatókhoz kössék.

Míg a területi számlák iránt megnyilvánuló politikai igényt részben az Unió kibővülése, részben a piaci integráció erősödése serkentette, a módszertani lehetőségeket a nemzeti számlák terén elvégzett fejlesztések alapozták meg. Az ESA 1995 (European System of Accounts) a nemzeti számláknak (System of National Accounts – SNA) az ENSZ Statisztikai Bizottsága által 1993-ban elfogadott új módszertani ajánlások alapján az európai fejlett piacgazdaságok feltételeire adaptált változata. Alkalmazását a Európa Tanács a tagországok számára a közelmúltban hozott rendeletében kötelező jelleggel írja elő.

Az új, egységes Európa iránti elkötelezettség már az ESA bevezető mondatában is kifejeződik, amely explicit módon nem nemzeti számlákról, hanem a gazdaság egészére vonatkozó számlákról szól. Ennek megfelelően az elszámolási egység lehet egy ország-csoport, a nemzetgazdaság, de lehet egy országon belüli régió is. A régió tehát a nemzetgazdasággal egyenrangú értelemben használt entitás. Mindazonáltal a „gazdaság egészére vonatkozó számlák” teljes rendszerét – elméleti és gyakorlati megfontolások miatt – a régiók szintjén nem lehet teljeskörűen összeállítani. Konceptcionális akadályt jelent például a több régióban telephellyel rendelkező vállalatokat érintő jövedelmi és pénzügyi folyamatok regionalizálása, mivel azok csak a vállalat egészére vonatkoztathatók. A vállalat ugyanis az a legkisebb egység, amely autonómnak tekinthető a jövedelmi, pénzügyi döntések vonatkozásában.

A regionális számlák későbbiekben definiált egysége, a telephely legfeljebb a folyó termelést érintő kérdések tekintetében rendelkezik önállósággal. Hasonlóképpen, az adatgyűjtés gyakorlati nehézségei miatt például nem követhető nyomon a régiók közötti „külkereskedelmi” forgalom alakulása. Ez az alapvető akadálya annak, hogy a bruttó hazai termék regionális megoszlását a felhasználási tételek (lakossági és közösségi fogyasztás, bruttó állóeszköz-felhalmozás, készletváltozás és külkereskedelmi egyenleg) oldaláról is megbecsülhessük.

A regionális számlák – az EU jogszabálya szerint – tehát a következő részszámlákra terjednek ki:

- a termelési számla egyenlegező tétele, a bruttó hazai termék¹ a 17 nemzetgazdasági ág bontásában;
- a háztartások jövedelmi számlái;
- az államháztartás jövedelmi számlái;
- a bruttó állóeszköz-felhalmozás nemzetgazdasági ágak szerint részletezve.

Ezek a részszámlák azok, amelyek kifejezik a regionális gazdaságpolitika számára legfontosabb információkat, nevezetesen:

- a bruttó hazai termék a régió gazdasági fejlettségét a termelési lehetőségek oldaláról jellemzi;
- a háztartások jövedelmi számlái a életszínvonal területi eloszlásának különbségeit mutatják be;
- a kormányzati bevételek és kiadások regionális összetétele a kormányzat szerepét fejezi ki a jövedelmek regionális újraelosztásában, és ezen keresztül a kormányzat szerepvállalását méri a regionális különbségek nivellálásában;
- a bruttó állóeszköz-felhalmozás a jövőbeni fejlődés feltételeinek megteremtéséről tájékoztat.

A regionális számlákhoz szorosan kötődnek azon munkaügyi aggregátumok területi értékei, amelyek a foglalkoztatott népességet, a bérből és keresetből élők számát és a munkavállalói jövedelmek alakulását, a munkanélküliek számát jellemzik. Jelen tanulmány a továbbiakban a bruttó hazai termék regionális meghatározásával foglalkozik.

Régiók, extraregionális területek

Az Európai Unió külön osztályozási rendszert dolgozott ki a régiók elhatárolására. A francia elnevezés kezdőbetűivel rövidített NUTS (Nomenclature Territorial Units for Statistics) osztályozás öt szintet különböztet meg. (A legrészletesebb ötödik szintje mintegy százezer településjellegű egységet különböztet meg.) A regionális számlákat az osztályozás második szintjén kell összeállítani, a bruttó hazai terméket azonban lehetőség szerint célszerű a részletesebb NUTS 3 szintjén is megbecsülni. Egy régió területe magában foglalja az ország földrajzi területének a NUTS osztályozás alapján a régióba jutó részét, beleértve a vámszabad területeket és vámraktárakat. Ugyanakkor létezhetnek a nemzetgazdaságnak olyan rezidensei, amelyek tevékenységei nem kapcsolhatók az ország egyetlen földrajzi területéhez sem. Ezeket extraregionális területnek nevezük. Ilyen lehet:

- az ország légtere, területi vizei és olyan nemzetközi vizek alatt fekvő kontinentális talapzata, amelyek fölött az ország kizárólagos jogokat gyakorol;

¹ A bruttó hazai termék a kibocsátás és a folyó termelőfelhasználás különbsége, ez egyaránt értelmezhető a szakosodott telephelyekre, a telephelyekre, a gazdasági szervezetekre, valamint a nemzetgazdaság egyes szektoraira vonatkozóan. A számítások során a kibocsátást (melynek legfontosabb elemei a nettó árbevételnek az eladott áruk beszerzési értékével és az alvállalkozói teljesítmények értékével csökkentett összege, az aktivált saját teljesítmények, valamint a munkavállalók részére nyújtott egyes szolgáltatások és természetbeni juttatások értéke) alapján kell értékelni, ami nem tartalmazza a termékadók és támogatások egyenlegét. A termeléshez beszerzett anyagok, az igénybe vett anyagiellégű szolgáltatások folyó termelőfelhasználásban elszámolt értéke viszont beszerzési áron kerül kimutatásra, ami tartalmazza a vissza nem igényelhető áruforgalmi adó, valamint a termékek árának részét képező adók, illetve támogatások összegét. A bruttó hazai termék előállítását tehát azon az alapon mutatjuk ki, amely nem tartalmazza az egyes termékekhez közvetlenül hozzárendelhető termékadókat és támogatásokat, de magában foglalja a termelési adók és támogatások egyenlegét. A piaci áron számított GDP-hez tehát úgy juthatunk el, ha annak alapon számított értékéhez hozzáadjuk a termékadók és támogatások egyenlegét.

– a területen kívüli szervezetek (tehát azok a földrajzi értelemben külföldön lévő területek, amelyeket nemzetközi egyezmények alapján az adott ország képviselői használnak [követségek, konzulátusok, katonai bázisok, tudományos kutatóhelyek stb.]);

– az ország kontinentális talapzatán kívü levő nemzetközi vizek alatt található mezők, amelyekből a kőolaj, földgáz stb. készleteket rezidens egységek termelik ki.

A gazdasági tevékenységek egy része átlépi a régiók határait, és minél finomabb, részletesebb regionális osztályozást alkalmazunk, annál gyakrabban fordul elő ez az eset. Például a szállítási szolgáltatások, az energiaellátás sok esetben termékek és szolgáltatások két vagy több régió közötti mozgását jelentik. Egy termelőegység is működtethet egynél több régióban ideiglenes telephelyet, például az építési vállalkozó a telephelyén kívül eső régióban is vállalhat munkát. Ezért egyértelmű elveket kellett kidolgozni a tagországok számára ahhoz, hogy a régiók határait átlépő tevékenységeket is fel tudják osztani a régiók között.

Az Európai Unió belül a regionális statisztikák minősége igen különböző, s három tényezőtől függ: a régió méretétől, a felhasznált adatok minőségétől és az alkalmazott módszerektől. A kicsi, szórványosan lakott régiók adatai általában kevésbé megbízhatóak, mint a nagyobb régiókra vonatkozó számítások. Elsősorban a mintavételes technikákon alapuló adatgyűjtési módszerek alkalmazásakor nőhet meg a hibahatár azon régiókra nézve, ahol kevés számú termelőegység található.

Rezidens egységek, állandó telephelyek

A regionális számlák összeállítása során alkalmazott általános alapelv az, hogy a bruttó hozzáadott értéket arra a régióra kell elszámolni, amelyben a termelőegység rezidens. A regionális számláknál a termelőegység a telephely, az az egység, ahol éves egyenértékes szinten legalább egy fő, félnapi munkát végez.²

A meghatározás értelmében:

– azok a helyek, ahol munkavégzés nem folyik, nem tekinthetők telephelynek; ebből következően például az áruszállítás hozzáadott értékét nem osztják fel azokra a régiókra, amelyeken keresztül szállítanak, hanem abban a régióban számolják el, amelyben a szállítást végző telephely rezidens;

– ideiglenes telephelye lehet például egy építési vállalkozónak, lehetnek olyan gépei, amelyekkel egy másik régióban épít; ez a tevékenység a regionális statisztika elvei szerint a vállalkozó állandó telephelyét képező régió bruttó hozzáadott értékét növeli, és nem azét a régióét, amelyen az építkezés ténylegesen történik (kivéve, ha az építkezés elég hosszú ideig tart, vagy elég számú munkaerőt alkalmaz ahhoz, hogy az a saját jogán telephellyé váljon).

Tipikus példa a régiók közötti ingázás, vagyis az, hogy az egyik régióban lakó munkavállaló munkahelye a másik régióban található. A rezidencia elvének megfelelően az ingázók azon régió hozzáadott értékének előállításában vesznek részt, amelyben az a szakosodott telephely rezidens, ahol dolgoznak. Ezért a munkavállalók díjazására vonatkozó becslés is ott tartalmazza a bérüket és keresetüket, ahol ezek a személyek dolgoznak, nem pedig ott, ahol a munkavállalók háztartása rezidens vagy ahol azt elköltik. Az adott területen rezidens lakosság jövedelmét nem a bruttó hozzáadott érték, hanem a háztar-

² A termelés területi elhelyezkedésének megfigyelési egysége a telephely. Egy telephely földrajzilag azonosítható helyen egy vagy több tevékenységet végez. Amennyiben a telephelyet tovább bontjuk a tevékenységek jellege szerint, az egy szakágazatba tartozó termelési tevékenységet folytató telephelyet szakosodott telephelynek nevezzük.

tások jövedelmének elsődleges vagy a rendelkezésre álló jövedelmének tételei között kell kimutatni. Az elköltés helye szerinti rezidens, a nemzeti számlák analógiájára „regionális fogyasztás” termeléssel egyeztetett számbavételét az a már említett körülmény teszi lehetetlenné, hogy statisztikai eszközökkel lényegében nem figyelhető meg a régiók közötti „külkereskedelem”. Mindazonáltal a háztartási felvételek regionális feldolgozása támpontot adhat az egyes régiókban rezidens háztartások fogyasztásának számbavételére.

Az ingázás ténye természetesen befolyásolja a rezidens lakosságra vetített egy főre jutó bruttó hozzáadott érték területi összetételét. A bruttó hozzáadott érték rendszerint magas a nagyvárosokban és alacsony az azok környékén fekvő kisebb településeken. Ez is alátámasztja azt a megállapítást, hogy a bruttó hazai termék regionális értéke elsősorban nem az életszínvonal, hanem a termelési lehetőségek oldaláról jellemzi a regionális különbségeket.

Általánosabban fogalmazva, a termelés egyes tényezőinek a termeléshez való hozzájárulása abban a régióban kerül elszámolásra, ahol magát a gazdasági tevékenységet elvégzik, függetlenül attól, hogy a termelés tényezője hol rezidens.

Itt említjük meg a regionalizálás azon elvét is, hogy mindazon gazdasági egységeket, amelyek tulajdonosként rendelkeznek az adott régióban található földterülettel vagy építményekkel, ezekkel a tulajdonjogokkal kapcsolatos tranzakciók vonatkozásában képzett rezidens egységeknek kell tekinteni abban a régióban, ahol a föld vagy az épület található.

A rezidencia elvének ily módon történő alkalmazása nem felel meg minden felhasználó igényének. Például azok, akik egy adott régió infrastruktúráját akarják számba venni, és annak növekedésére kíváncsiak, azt szeretnék, ha a hálózatot ott vennék számba, ahol az fizikailag elhelyezkedik, s nem pedig ott, ahol az azt üzemeltető termelőegység rezidens. Ezért létezik a bruttó hozzáadott érték elszámolásának egy másik, alternatív elve, amely szigorúan a területhez kapcsolja a tevékenységet. A területi elv szerint az előbb említett példában szereplő építési vállalkozó által előállított bruttó hozzáadott érték abban a régióban kerül elszámolásra, ahol maga az építkezés található, s az egyes régiók közötti szállítási tevékenységet is felosztják az érintett régiók között. A gondolatmenetet továbbfolytatva ki lehet számítani a rezidens lakosságra vetített béreket és kereseteket is. A háztartások regionális számlái is lényegében ezt a megközelítést alkalmazzák.

Adatforrásoktól függő számítási módszerek

Az EU tagországi gyakorlati és történelmi okok miatt eltérő módszereket dolgoztak ki a regionális számlák összeállítására. Ha erős helyi önkormányzatok működnek, vagy ha a statisztikai adatokat a helyi közigazgatás területi szervezetei gyűjtik össze, akkor általában a nemzeti számlákat a regionális adatok összesítésével állítják elő (ez az alulról felfelé összegzés módszere). Más országokban inkább regiszterek vagy adóadatok felhasználásával készítik el a számításokat, ott többnyire a felülről lefelé bontás módszerét alkalmazzák a regionális számlák előállítására. A regionális aggregátumok meghatározására tehát az említett két tiszta módszer létezik. A gyakorlatban minden ország vegyíti a két módszert.

Az alulról felfelé történő összegzés módszere

A területi aggregátumok becslésének alulról felfelé történő összegzése vagy emelkedő módszer szerinti számítása azt jelenti, hogy a szakosodott telephelyekről gyűjtenek adatokat, és ezeket összesítve jutnak el a regionális értékhez. A módszert azért nevezik alulról felfelé történő összegzésnek, mert az aggregátumok számításának alapadatait többnyire közvetlenül a szakosodott telephelyekről gyűjtik össze.

Az alulról felfelé történő összegzéshez hasonló módszer akkor is alkalmazható, ha a szakosodott telephelyekről nem áll minden szükséges adat rendelkezésre, de a szakosodott telephely adata becsülhető a gazdasági szervezet, a szakosodott egység vagy a telephely adatából. A becslést követően ezek az adatok ugyanúgy aggregálhatók a regionális összesen érték kiszámításához, ahogy az egyébként az alulról felfelé összegzésnél történik. Ez a módszer csak a több területen működő és ugyanakkor többféle tevékenységet folytató gazdasági szervezetek esetében teszi – esetleg – szükségessé kiegészítő becslések alkalmazását.

A módszer alkalmazása a következő példákkal illusztrálható. A helyi és távolsági, áru- és személy-, csővezetékes, belvízi és tengeri szállítás elszámolásához a gazdasági szervezet szintjén általában minden szükséges információ rendelkezésre áll, ezért az alulról felfelé összegzéshez hasonló módszer alkalmazható. A termelőegységek a szakosodott telephelyek vagy a telephelyek, a mozgó berendezéseket és a csővezetékek hálózatait ezekhez kell kapcsolni. Például a teherautók és az autóbuszok ahhoz a garázshoz kapcsolhatók, amelyik a bázisuk. A hajókat és az uszályokat szintén a bázisukat képező telephelynél kell elszámolni, ez lehet a hajó báziskikötője vagy dokkja, ha az telephely, de lehet az az iroda is, ahol a béreket kifizetik, vagy a szállítmányokat és az utánpótlást intézik. Így az a furcsa eset is előfordulhat, hogy a mozgó egységek csak azért kerülhetnek elszámolásra egy olyan területen, amelyen ténylegesen nem is működnek, mert ott található az adminisztratív központjuk. Például a szárazföldi telephelyen veszik számba azokat a tengeri hajókat, amelyek nemzetközi vizeken hajóznak. Lehetséges, hogy egy mozgó egységnek egyáltalán nincs is állandó bázisa (például a belvízi hajózással foglalkozó önálló vállalkozóknak gyakran nincs szárazföldi levelezési címük). Ezekben a kivételes esetekben a mozgó egységet extraregionális egységként kell elszámolni.

A termelés regionális sajátossága, hogy a kőolaj és a földgáz kitermelése, a villamosenergia-, gáz-, gőz- és melegvíz-ellátás, valamint a víztermelés, -kezelés és -elosztás ágazatok gyakran rendelkeznek nagyon eltérő sajátosságokat mutató telephelyekkel. Lehet néhány erősen tökeigényes egységük, mint például az erőmű vagy a finomító, s ugyanakkor lehetnek sok alkalmazottat foglalkoztató adminisztratív telephelyeik is. A több régióra kiterjedő tevékenység, tehát az egyik régióból egy másikba történő energiaszállítás, az országot behálózó csővezetékek és energiatovábbító kábelek ezeknek az ágazatoknak a speciális sajátosságai. Ezekben az esetekben az alulról felfelé összegzéshez hasonló módszer akkor vezet kielégítő eredményre, ha figyelembe veszi a telephelyek két különböző típusát: a tökeigényes és a munkaigényes üzemet. A gazdasági szervezet egészéről vagy a szakosodott egységről rendelkezésre álló hozzáadott érték összegét ebben az esetben például a bérek és keresetek értékcsökkenéshez viszonyított arányából számított mutató alkalmazásával lehet lebontani az egyes szakosodott telephelyekre, s az így kapott adatok összesíthetők az egyes régiókra. A nemzetközi vizeken vagy az or-

szág fennhatósága alá tartozó kontinentális talapzaton kőolaj- vagy földgáztermelést tartósan végző berendezések adatait pedig az extraregionális terület részeként kell elszámolni.

A távközlés esetében a termelőegységek a szakosodott telephelyek vagy telephelyek; a mozgó berendezéseket, így a postai szállító gépkocsikat és postavonatokat pedig azokhoz az adminisztratív egységekhez kell kapcsolni, amelyekhez azok a vizsgált munkafolyamatban tartoznak. Az olyan infrastrukturális eszközöket, mint a telefonfülkék és a távközlési vonalak, az azokat üzemeltető telephelyekhez kell kapcsolni. A telephelyek azonosítása után az ott előállított bruttó hozzáadott érték adatai összegyűjthetők. Ha a telephelyekre vonatkozó közvetlen megfigyelések nem állnak rendelkezésre, akkor a gazdasági szervezet vagy a szakosodott egység adataiból az alulról felfelé összegzéshez hasonló módszerrel lehet a telephelyek tevékenységének az értékét megbecsülni. Kivételes esetben ezt ki kell egészíteni a felülről lefelé bontással végzett számításokkal.

Az 1995-ös ESA előírja, hogy a regionalizálást lehetőség szerint alulról felfelé összegzéssel, tehát a telepi statisztikákból kiindulva kell elvégezni. Előfordulhat, hogy erre a megoldásra csak a nagyobb régiók, például a NUTS 1 szintjén van lehetőség. Ebben az esetben a további regionális finomítást a felülről lefelé bontással lehet folytatni.

Az alulról felfelé összegzés alkalmazhatósága függ attól, hogy milyen a gazdasági szervezetek válaszadási készsége. Gyakori válaszmegtágadás esetén a regionális adatok összege a mintavételi módszereknél alkalmazott technikák következtében eltérhet a nemzetgazdaság egészére vonatkozó mutató értékétől. A módszer alkalmazásának előnye, hogy a megbízhatóság mindig becsülhető, a mintavételi hiba mérhető, információval rendelkezünk a nemválaszolásokból származó hibákról, s az eredmények összehasonlíthatók a nemzetgazdaság egészének adataival.

Gyakran előfordul, hogy alulról felfelé összegzéssel nem kapjuk vissza a nemzetgazdasági számlákban megadott értéket. A régiók összesen je és a nemzetgazdasági összesen eltéréseinek nagysága önmagában jelzi a számítások megbízhatóságát. Amennyiben az eltérés jelentős, akkor az alapadatokat javításához kell visszacsatolni. Ha viszont a hiba mértéke elfogadható, akkor a nemzeti számlákban szereplő értéket etalonnak tekintve, a különbséget kell a régiók között szétosztani. A szétosztás történhet

- a mutató regionális értékével arányosan;
- az eltéréssel a legnagyobb értékeket korrigálva, mivel ez esetben a korrekció kisebb arányban változtatja meg az eredetileg számított értéket;
- a különbséggel a legkisebb és feltehetően legkevésbé megbízható regionális értéket módosítva.

A felülről lefelé történő bontás módszere

A regionalizálás másik tipikus módszere szerint a nemzetgazdaság egészére vonatkozó adatokat a szakosodott telephelyek vagy a telephelyek azonosítása nélkül osztjuk fel az egyes régiókra, mégpedig egy olyan arányszám, indikátor alkalmazásával, amely a lehető legjobban megközelíti a becsülni kívánt adatot. Például a béreket és kereseteket feloszthatjuk az egyes régiók között úgy, hogy a foglalkoztatottak számát szorozzuk az átlagkeresetek más adatforrásból származó értékével. A módszert azért nevezzük felülről lefelé történő bontásnak, mert egy aggregátumot osztunk szét a régiók között, és nem a szakosodott telephelyek vagy a telephelyek adatait összesítjük a régiók szintjére. Az el-

fogadható pontosságú regionális aggregátumok eléréséhez azonban többnyire elengedhetetlen, hogy rendelkezésre álljon valamilyen szakosodott telephelyi vagy telephelyi információ, ha nem is a regionális számlákhoz szükséges összes adat vonatkozásában. Az előbbi példában szereplő foglalkoztatási adatoknak például a szakosodott telephelyek vagy a telephelyek adatain kell alapulniuk. Ebben az esetben a telephelyeket, vagy a szakosodott telephelyeket részlegesen meghatározottnak nevezzük. Lényeges könnyebbséget jelent azonban, hogy nincs szükség a telepi vagy szakosodott telepi szinten a hozzáadott érték összes tényezőjének a megfigyelésére.

Egy példával szemléltetve a leírtakat: az építőiparban csak azok a részlegek lehetnek a telephelyek értelmében kezelendő megfigyelési egységek, amelyek rendelkeznek az építési területen olyan önálló irodával vagy bérszámfejtő részleggel, amelynek saját elszámolási rendszere van. Mivel ez többnyire nem igaz minden építési helyre nézve, ezért az építőiparban általában a felülről lefelé bontás módszerének alkalmazása javasolt. Célszerű viszont további ad hoc bontást végezni a bruttó hozzáadott érték tőkéhez és munkához kapcsolódó elemeire vonatkozóan, amennyiben ezt a finomítást az adatok lehetővé teszik. Ezek hiányában a jövedelemelemekből lehet kiindulni, a későbbiekben ismertetett módon. A számítások során alkalmazott mutatószám lehet a bérek és keresetek összege vagy a foglalkoztatottak száma, mivel ebben az ágazatban a bérek és keresetek a bruttó hozzáadott érték meghatározó részét alkotják. Az egyéni építési vállalkozók vegyes jövedelmét lehetőleg külön kell megbecsülni, elkülönítve a vállalkozásokban keletkezett működési eredménytől. A régiókhoz nem köthető területeken folyó építkezések bruttó hozzáadott értékét – ha az építési terület megfelel a méretre és az időtartamra megfogalmazott követelményeknek – az extraregionális területen keletkezett bruttó hozzáadott értéként kell elszámolni.

A felülről lefelé bontás módszerénél említett, részlegesen meghatározott szakosodott telephely vagy a telephely nem mindig jelent segítséget a becsléseknél, ezért gyakran egyéb alkalmas mutatószámot kell keresni a nemzetgazdasági aggregátumok egyes régiók közötti felosztásához. Ezt a módszert a felülről lefelé bontáshoz hasonlóan nevezik, de az eredeti felülről lefelé bontásnál kevésbé megbízhatónak tekintik.

A módszer gyakorlati alkalmazása a vasúti és a légi szállítás egyes régiókban végzett tevékenységének számbavételével szemléltethető. Ezek a gazdasági szervezetek számos különböző telephellyel rendelkeznek (jegyárúsító helyek, irányítást végző irodák, szervizek, állomások stb.), a tényleges szolgáltatásokat azonban a mozgó egységek, a repülőgépek és a vonatok nyújtják. A bruttó működési eredményt a vasúti és légi járatok teljesítménymutatói alapján kell az egyes régiókra lebontani. Mint az értékmutatók általában, a személy-, illetve áruszállításból származó bevételek mutatóinak alkalmazása kedvezőbb a forgalom volumenére vonatkozó fizikai mérőszámokénál. Ha lehetséges, akkor a személy- és az áruforgalmat külön-külön kell megbecsülni.

A vasúti és légi szállításban a következő mérőszámok alkalmazása javasolt: a nemzetgazdasági szinten számított bruttó hozzáadott érték előállításában részt vevő gazdasági szervezetek által az adott régióban lévő állomásokról elszállított utasok, berakott és kirakott szállítmányok értéke, tömege és száma, a szállítás távolsága.

A felülről lefelé bontás és az ahhoz hasonló módszer alkalmazásához felhasználható mutatók kiválasztását befolyásolja a rendelkezésre álló statisztikai és egyéb adatok köre és minősége.

A szükséges mutatók kiválasztásakor célszerű figyelembe venni a következő lényeges szempontokat is.

a) Ha a bruttó hozzáadott értéket a kibocsátás vagy annak hiányában csak egyik eleme, az árbevétel alapján osztjuk fel a termelőegységek vagy a régiók között, akkor úgy számolunk, mintha a folyó termelőfelhasználás a kibocsátásból minden egységnél vagy területen azonos arányt képviselne.

b) A kibocsátásra vonatkozó adatok hiányában a jövedelmekből való kiindulásnak az az előnye, hogy a „bérek és keresetek” a bruttó hozzáadott érték lényeges eleme. Ez az információ a szakosodott telephelyek vagy a telephelyek szintjén többnyire rendelkezésre áll. A bruttó működési eredmény – jobb híján – az állóeszköz-állományra vonatkozó területi információkból becsülhető.

A felülről lefelé bontás módszerének az előnye az, hogy fennmarad a számszaki egyezőség a területi és a gazdaság egészére vonatkozó adatok között. A módszer másik előnye az olcsósága, mivel többnyire a már meglévő adatok felhasználására épül. Ugyanakkor a módszer fő hátránya, hogy nem közvetlenül, hanem segédmutatók alapján becsüli az egyes régiók hozzáadott értékét.

Az alulról felfelé összegzés és a felülről lefelé bontás módszerei közötti választás alapvetően a rendelkezésre álló adatoktól függ. Elvben az alulról felfelé összegzésnek az előnye az, hogy a kívánt mutatót közvetlenül méri, régióra és ágazatra pontosan elhelyezi. Az alapadatok aggregálásával bármely földrajzi terület értékei előállíthatók. Az alulról felfelé összegzés módszerével akkor is érdemes az ország egészére vonatkozóan alternatív számítást készíteni, ha a nemzetgazdasági összesen értékeket egyébként más módszerrel állítják elő. Az alternatív becslés alkalmas a más módszerrel számított adatok helyességének ellenőrzésére. Mint említettük, az alulról felfelé készített regionális becsléseket általában korrigálni kell ahhoz, hogy egyezzenek a nemzeti számlákban szereplő összesenel.

Kibocsátás vagy jövedelmek

Az egyes ágazatok bruttó hozzáadott értéke két módszerrel becsülhető: a kibocsátásból vagy a jövedelmekből kiindulva. A két módszer a hozzáadott érték közgazdasági fogalmát tekintve egyenértékű eredményekre vezet, és a gazdaság egészére általában párhuzamosan mindkét módszerrel készülnek számítások. A nemzeti számlák összeállításának folyamatában az ágazatokra vonatkozó bruttó hozzáadott érték számításának a jövedelmekből és a kibocsátásokból kiinduló módszere együtt, egymás ellenőrzésére is alkalmas.

Ezek a módszerek a regionális elszámolások során is felhasználhatók. Ideális esetben a két módszerrel egymástól függetlenül készíthetők el a becslések, s az így kapott eredményeket együtt használják fel. A gyakorlatban a tagországok általában csak az egyik módszerrel történő becsléshez rendelkeznek elegendő regionális információval. A legtöbb tagország a kibocsátásból indul ki, amelyet a szolgáltatásokra vonatkozóan a jövedelmekből történt becslés adataival egészítenek ki, mivel ezekben az ágazatokban a kibocsátásra többnyire kevés regionális adat létezik. Továbbá, a jövedelemből és a kibocsátásból történő számítások különböző alulról felfelé összegző és felülről lefelé bontó módszerekkel kombinálhatók. Nem szükségszerű azonban, hogy minden tagország azonos módszert alkalmazzon, a választás főként a rendelkezésre álló statisztikai adatforrá-

soktól függ. Mindenki azt a módszert választhatja, amelynek segítségével a rendelkezésre álló adatokból a lehető legpontosabb eredmény érhető el.

A jövedelemelemek regionalizálása esetén a munkavállalói jövedelmekre általában jó regionális becslés készíthető. Területi bontású munkaügyi statisztikák többnyire minden országban léteznek, ezek segítségével kellő pontossággal vagy közvetlenül telepi szinten összeállítható a munkavállalói jövedelem, vagy felülről lefelé bontva a nemzeti számlákban elszámolt munkavállalói jövedelem regionalizálható. Több nehézséget jelent a bruttó működési eredmény felosztása. Ennek értékére közvetlen telepi megfigyelés nem végezhető, hiszen a működési eredmény a gazdasági szervezet egész tevékenységének az eredményét jelöli. A gazdasági szervezet egészére ismert értéket általában az árbevétel, a bérek és keresetek, a munkaerő-költségek vagy a foglalkoztatás arányában osztjuk fel. A felsorolt segédmutatók közül legmegfelelőbbnek az árbevétel alkalmazása tűnik, ennek híján a bérek és keresetek vagy az alkalmazottak száma is megfelel. A bérek és keresetek alkalmazása célszerűbb, mint a foglalkoztatottak számának használata, mert a magasabb keresetű alkalmazottak általában nagyobb mértékben járulnak hozzá a bruttó hozzáadott érték előállításához, mint az alacsonyabb bérűek.

Amennyiben a bruttó működési eredményt valamilyen segédmutató alapján regionalizáljuk, akkor valójában minden régióhoz azonos előjelű eredménymutatót rendelünk. Ha egy vállalat vagy egy ágazat a nemzetgazdaság szintjén nyereséges, akkor egyetlen régió sem mutatkozik majd veszteségesnek, mivel közvetlenül a telephelyekre vonatkozó eredményadatok hiányában nincs mód arra, hogy megkülönböztessük a nyereséges és a veszteséges telephelyeket, és ezzel korrigáljuk a regionális felosztást.

A tőkeigényes ágazatok esetén első lépésben a gazdasági szervezet vagy az ágazat bruttó hozzáadott értékét célszerű felosztani a munkához és a tőkéhez kapcsolódó részekre. Ezt követően a két termelési tényezőt külön-külön számoljuk el az egyes régiókra, illetőleg a telephelyekre. A bruttó hozzáadott érték munkához kapcsolódó része a munkaerő-költségek, a bérek és keresetek, vagy a foglalkoztatottság alapján osztható fel (a felsorolás egyúttal az ajánlott sorrendet is jelenti). A tőkéhez kapcsolódó rész az értékcsökkenés, a tőkeállomány vagy a bruttó állóeszköz-felhalmozás értéke alapján bontható le, és ha van választási lehetőség, ez a sorrend egyben a preferencia-sorrendet is jelöli. A bruttó állóeszköz-felhalmozásnak mindenképpen több éves átlagát javasolt figyelembe venni.

A jövedelemelemekből való építkezést célszerű alkalmazni a pénzügyi szolgáltatások esetében. A munkavállalói jövedelem felosztására többnyire a telephelyek szintjén ismert, valamilyen releváns adat, a működési eredményt pedig a hitel- és a betétállomány, vagy a biztosítási díjak arányában lehet lebontani a szakosodott telephelyekre.

Termelési adók regionális szinten

A bruttó hozzáadott érték régiókra való felosztása során koncepcionális kérdés a termékadók és támogatások regionalizálása. A kérdés már elméleti szinten sem kezelhető, ugyanis elméletileg nem dönthető el, hogy a fizetett adóteher milyen mértékben oszlik meg a vevő és az eladó között. Éppen ezért nem biztos, hogy az adó egészét az adóalappal arányosan a termelők telephelye szerint kell felosztani, még akkor sem, ha az adót technikai okból rendszerint az eladó fizeti be az államháztartásba. Valójában figyelembe

kellene venni az adott áru keresletének és kínálatának árrugalmasságát. Gyakorlati szempontból külön probléma a hozzáadott érték típusú adók felosztása, hiszen itt a visszatérítési rendszer következtében az is nehezen követhető nyomon, hogy valamely termék vagy szolgáltatás után végül is mennyi adót fizettek. A terméktámogatások esetén hasonló megfontolásokat kell mérlegelni. Jobb híján, egy egyszerű hüvelykujjszabály szerint, az alapáras hozzáadott értékek arányában lehet a termékadókat és támogatásokat a nemzetgazdaság régiói között felosztani.

Ha a bruttó hozzáadott érték kiszámításához a jövedelmekből indulunk ki, akkor meg kell becsülni a termeléshez kapcsolódó egyéb adóknak és támogatásoknak (például a földadó, vagy a bérek után fizetett fejadó) mint jövedelemelemeknek a regionális arányait. Mivel ezeket az adókat többnyire a felhasznált termelési tényezők után kell fizetni, az ezekre vonatkozó regionális értékek jelentik a támpontot a felosztáshoz.

Kisegítő tevékenységek

A legtöbb termelési folyamathoz társulnak olyan kisegítő tevékenységek, amelyeket a gazdasági szervezet jórészt csak a fő- és másodlagos tevékenységek végzése érdekében folytat, és ezek piaci értékesítésre nem kerülnek. Tipikusan ilyen a gazdasági szervezet számviteli részlege, a műhelyek, irodák takarítása vagy az üzemi étkezde. A nemzeti számlákban a kisegítő tevékenységek kibocsátását külön nem mutatjuk ki, csupán a költségeit szerepeltetjük a termelőfelhasználás tételei között. Ennek analógiájára a kisegítő tevékenységeket végző egységeket nem tekintjük önálló helyi egységeknek, adataikat a fő- és másodlagos tevékenységek helyén számoljuk el. Előfordulhat, hogy a kisegítő tevékenység nem a főtevékenység régiójában történik. Például egy nagyvállalat számítóközpontja lehet földrajzilag elkülönült helyen. Ha az általános elveknek megfelelően a kisegítő tevékenységet a főtevékenység telephelyén számolnánk el, akkor alulértékelnénk azon régióban keletkezett bruttó hozzáadott értéket, ahol sok kisegítő tevékenységet végző egység működik.

Amennyiben nem lehetséges közvetlenül a szakosodott telephelyekről vagy a telephelyekről adatokat szereznünk, akkor a kisegítő tevékenységet folytató egységek bruttó hozzáadott értékének az említett egységekre történő felosztásához egy olyan mutatószámra van szükségünk, amely biztosítja a korrekt regionális érték kiszámításának lehetőségét. A bérek és keresetek, illetve a foglalkoztatás adatai megfelelőek lehetnek e célra. Ha egy ilyen mutatószám felhasználásával az alulról felfelé összegzéshez hasonló módszert alkalmazunk a bruttó hozzáadott értéknek a telephelyek között történő felosztásához, akkor implicit módon megtörténik a kisegítő tevékenységgel foglalkozó egységek bruttó hozzáadott értékének regionalizálása (a központok tevékenységét is beleértve).

A területi elszámolásokban a kisegítő tevékenységeknek a központok adatait is tartalmazó értékeit a nemzeti számlák összeállítása során alkalmazott módszer szerint kell az egyes ágazatokra lebontani. Ha ezt a tevékenységet egyetlen telephely számára végzik, akkor egyszerű a helyzet, az elszámolás az igénybe vevőnél történik meg. Ha viszont a kisegítő tevékenységet két vagy több szakosodott egység számára végzik, akkor annak költségeit meg kell osztani a gazdasági szervezet igénybe vevő telephelyei között, vagyis a kisegítő tevékenységet sohasem soroljuk külön ágazatba, hanem annak értékét a fő- és másodlagos tevékenységek ágazataiban mutatjuk ki.

A bruttó hazai termék regionális megoszlása az Európai Unióban

Az EUROSTAT a közelmúltban tette közzé az 1992-es évre vonatkozóan az egy főre jutó bruttó hazai termék (BHT) megoszlását az Unió régiói között. A számítások a NUTS 2 szinten készültek. Az egyes tagországok nemzeti valutájában kifejezett számaikat a hivatalos árfolyamokon, valamint a vásárlóerő-paritások alapján is átszámították ECU-re. Ez utóbbi számítási mód figyelembe veszi és korrigálja a hivatalos devizaárfolyamokban nem kifejezett árszínvonal-különbségeket is.

A bruttó hazai termék értéke néhány EU-régióban, 1992

Régió	GDP (millió ECU)	Egy főre jutó GDP (ECU)	GDP	Egy főre jutó GDP
			(PPS)	
Hessen	152 356	25 920	137 572	23 405
Stuttgart	96 204	25 459	86 869	22 988
Lombardia	188 482	20 874	190 549	21 103
Antwerpen	32 661	20 236	33 242	20 596
Salzburg	9 904	20 082	9 848	19 968
Lazio	97 904	18 663	98 978	18 868
Berlin	57 359	16 602	51 832	15 002
Liège	15 572	15 459	15 849	15 733
Loire-vidék	47 100	15 258	46 471	15 054
Bretagne	41 450	14 767	40 897	14 570
Madrid	70 512	14 349	75 276	15 319
Wales	34 064	11 783	37 723	13 049
Szicília	57 281	11 292	57 910	11 416
Kanári-szigetek	16 597	11 044	17 718	11 790
Lisszabon és a Tejo völgye	34 549	10 493	48 284	14 665
Thüringia	16 728	6 555	15 164	5 942
<i>Az EU 15 tagországa</i>	<i>5 853 853</i>	<i>15 882</i>	<i>5 799 958</i>	<i>15 735</i>

Megjegyzés. Az európai összehasonlítás elszámolási egysége az ECU. A PPS általános vásárlóerejét tekintve megegyezik az ECU-vel, tehát az összehasonlításban részt vevő régiók hozzáadott értékének összege (a GDP) ECU/nemzeti valuta paritáson vagy PPS/nemzeti valuta paritáson ugyanaz. A GDP (hozzáadott érték) összetevőinek súlyát azonban természetesen már csak a nemzeti árárányok szerint lehet meghatározni.

1992-ben az Európai Unióban az egy főre jutó bruttó hazai termék közel 16 ezer ECU-t ért el. Az Unió kibővülése nyomán az átlagos érték alig változott, vagyis az új tagok (Ausztria, Finnország és Svédország) összességében az átlag körül helyezkednek el. Kimagaslóan magas fejlettségi szint jellemzi néhány ország fővárosát (Bécs, Brüsszel, Párizs centruma [Ile de France], London), Luxemburgot, valamint Németország egyes gazdasági központjait (Hamburg, Darmstadt, Felső-Bajorország, Bréma). A NUTS 2 bontásban nézve az EU egészén belül Hamburg a legfejlettebb, az egy főre jutó bruttó hazai termék közel kétszerese az Unió átlagának. A skála másik végén található több görög és portugál régió, a francia és a portugál tengerentúli területek, valamint az új német tartományok. Ezen régiókban az egy főre jutó bruttó hazai termék az átlag felét sem éri el. Érdekességként megjegyezzük, hogy Burgenland, amely a magyar fejlettségi szinthez viszonyítási alapot jelenthet, az Unió átlagának 73 százalékos szintjén található, Ausztrián belül ez az egyetlen régió, amely jogosult támogatásra a fejlesztési alapról.

IRODALOM

- [1] *Baigorri, A: Regional Accounts Methods GVA and GFCF by Industry. EUROSTAT. 1994. 34 old.*
- [2] *Baigorri, A: The Community Regional Accounts System: Its Use for Regional Policy. Seminar on Regional Statistics. Baden. March 5-8. 1996. 14 old.*
- [3] *European System of Accounts, 1995. EUROSTAT. 1996. 502 old.*
- [4] *Statistics in Focus Regions. EUROSTAT. 1995/1. 8 old.*

TÁRGYSZÓ: Nemzetközi statisztika.

SUMMARY

The first part of the article summarizes the main features of the EU regional policy, its objectives and the use of regional statistics in the distribution of regional funds. The basic role of comprehensive and reliable statistics in this context is also emphasized.

The definition of the territory of a region and the extra-regional territory provides the basis of regionalizing the activity of statistical units (KAU-s, local KAU-s). Commuting is an example which shows the difference between the per capita figures of compensation of employees in the production accounts versus in the income accounts of the household sector.

The methods of regionalizing gross value added (bottom-up, top-down and mixed) are demonstrated by the examples of certain industries (construction, transport, electricity, gas and water supply, financial intermediation). The problem of allocation of taxes and subsidies is also mentioned. The necessary adjustments in order to achieve the data of the total economy presented in the national accounts are also specified.

The article is accomplished with some regional GDP data of NUTS 2 regions in the EU member states.

A TERÜLETI STATISZTIKA MAGYARORSZÁGON*

FALUVÉGI ALBERT

A területi statisztika alapvető feladata, hogy megbízható módszereket biztosítson egyfelől a gazdaság és a társadalom mindenkori térbeli állapotának vizsgálatához, másfelől a gazdasági és a társadalmi folyamatok térbeli változásának elemzéséhez. Területi, települési szinten olyan vizsgálati módszerekkel, osztályozásokkal, fogalmakkal, mutatószámokkal s esetenként matematikai statisztikai módszerekkel, térinformatikai alkalmazásokkal dolgozik, amelyek lehetővé teszik a gazdasági-társadalmi folyamatok tér szerkezetének s az azokra ható tényezőknek az elemzését, a területfejlesztés célterületeinek a meghatározását, ugyanakkor módot adnak a regionális szintű nemzetközi összehasonlításokra is.

A Központi Statisztikai Hivatalban (KSH) folyó területi statisztikai munka ennek érdekében felhasználja a szakstatisztikák területi, települési információit. Az azokból származó megyei és települési adatokat integrálva a hivatalos statisztikai szolgálat egyéb szerveinek statisztikáiból és nem statisztikai célú nyilvántartásaiból nyert területi információkkal megyei statisztikai adatbázist állít fel, és működteti a KSH településstatisztikai adatbázisrendszerét. Az ágazati statisztikák hazai és nemzetközi módszertana mellett támaszkodik az Európai Unió (EU) ajánlásai alapján az EUROSTAT-ban kialakított Területi Egységek Statisztikai Osztályozására (Nomenclature of Territorial Units for Statistics – NUTS). Mutatószámrendszerét úgy fejleszti, hogy figyelembe veszi az EU regionális fejlesztési alapjának decentralizálásánál alkalmazott kritériumrendszert és az EUROSTAT REGIO adatbázisának tartalmi és fogalmi követelményeit.

A TERÜLETI OSZTÁLYOZÁSOK ALAPJAI, ELTERJEDTSÉGE

Egy ország területi tagoltsága mindig összefüggött az államigazgatási feladatok helyi végrehajtásának megszervezésével. Ez tükröződik a közigazgatás szervezetében, az önkormányzatiság kialakulásában és működésében.

Magyarországon a jelenleg használt közigazgatási területi statisztikai csoportosítások közül a legnagyobb hagyománya a megyék rendszerének van. Ezeknek a középszintű

* A tanulmány az EU Statisztikai Bizottsága, az EUROSTAT és az Osztrák Statisztikai Hivatal szervezésében tartott Területi Statisztikai szemináriumra (Baden, 1996. március 5-8.) készült.

közigazgatási területi egységeknek az elődeit, a vármegyerendszert a XI. század elején alakították ki. Modern, a jogállamiság követelményeit többé-kevésbé kielégítő önkormányzati rendszer azonban csak a XIX. század végére alakult ki hazánkban.

Az első magyar Országos Statisztikai Hivatalt 1848-ban szervezték meg, ez azonban a szabadságharc bukásával megszűnt. A ma is működő statisztikai hivatal alapítására 1867-ben került sor, amelyet 1871-ben fejlesztettek önálló hivatallá. Már 1869-ben, Pest városában külön statisztikai hivatal alakult, amely 1873-ban Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala lett. Függetlenségét egészen 1952-ig megőrizte, amikor a KSH megyei igazgatóságainak létrehozásával beolvadt a KSH szervezetébe. Az 1874. évi első statisztikai törvény a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettség bevezetése mellett rendelkezett a statisztikai tanács és a törvényhatósági statisztikai bizottságok szervezéséről. Statisztikai területi kirendeltségek alakítására azonban 1952-ig nem került sor, bár azt a KSH többször kezdeményezte.

Az Országos Statisztikai Hivatal 1869-ben hajtotta végre az első magyar népszámlálást, 1871-ben végezte el az első iparstatisztikai adatgyűjtést. Már a századforduló előtt megjelentek az első városi és községi évkönyvek, a városok és a községek gazdálkodását bemutató kiadványok. Ezekből a munkákból Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala jelentős részt vállalt.

A jelenleg használt területi statisztikai osztályozások, a közigazgatási és az önkormányzati rendszer változásai

Az ország területi, települési beosztásáról – más országok gyakorlatához hasonlóan – az alkotmány rendelkezik. Ennek megfelelően az ország területe fővárosra, megyékre, városokra és községekre, a főváros kerületekre tagozódik, a városokban kerületek alakíthatók. Településszintű egységek a község, a város és a főváros, melyek szükségszerűen lefedik az ország teljes területét. A megyék területi egységek, amelyek települési egységekből állnak.

Magyarország állami területi beosztása 1996. január 1-jén a következő volt:

Főváros (23 kerülettel)	1
Megye	19
Megye, főváros együtt	20
Megyei jogú város	22
Város	177
Község	2926
<i>Települések összesen (Budapesttel)</i>	<i>3126</i>

A vázolt területbeosztáshoz igazodik az önkormányzatok hálózata. Az 1990. évi új önkormányzati törvénynek megfelelően területi önkormányzat működik a megyékben és a fővárosban, települési önkormányzat a megyei jogú városokban, a városokban, a főváros kerületeiben és a községekben. A helyi önkormányzatok alapjogai egyenlők.

Ezt megelőzően, az 1949. évi alkotmány alapján kialakított tanácsszervezet-rendszer szerves része volt az állami-hatalmi struktúrának. Ebben a rendszerben váltak az államigazgatási feladatok legfőbb területi irányítóivá a megyei tanácsok és a fővárosi tanács. A területi tervezés legfőbb alapegységeiként fontos szerepük volt az éves és a kö-

zéptávú tervek helyi végrehajtásához szükséges pénzeszközök biztosításában és az anyagi eszközök elosztásában, települési lebontásában. A megye vezetésének tájékoztatása, a területi, településhálózati folyamatok elemzése, a tervek végrehajtásának mérése fontos feladata volt ebben az időszakban a KSH fővárosi, megyei statisztikai igazgatóságainak.

A középszintű igazgatásnak ez a korábbi, erősen negatívnak ítélt szerepe vezetett oda, hogy a jelenlegi szabályozásban, a helyi önkormányzatok mellett hiányzik az az integráló, koordinatív szerep, amely korábban része volt a megyei tanácsok feladatkörének. Az ebből adódó problémák feloldásán dolgoznak a közigazgatás korszerűsítésével megbízott intézmények. A területfejlesztés hatékonyabbá tételére azonban gyors megoldást az új területfejlesztési és területrendezési törvény¹ adhat.

Az alkotmányban is rögzített állami területbeosztás képezi az alapvető közigazgatási területi statisztikai nomenklatúra alapját. A mindenkori közigazgatási területi beosztást a Központi Statisztikai Hivatal tartja nyilván a Magyar Köztársaság Helynévkönyvében, illetve a Magyar Köztársaság Helységnevtárában, amelyeknek vezetésére, illetve kiadására a statisztikai törvény kötelezi.

A KSH gondolja a területszámjel-rendszert, amely a közigazgatási területi beosztás mellett tartalmazza a legelterjedtebb adminisztratív, funkcionális és statisztikai területi csoportosításokat, illetve azok változásait, település- és területi szinten egyaránt. A területi számjel alapja a településazonosító törzsszám, amely a települések egyedi azonosítására szolgál. A helységnevet követi az ún. területi jelzőszám, amely négy részből áll: megyekód, fővárosi kerületi kód, a település jogállása kód és a megyeszékhely kód.

A területszámjel-rendszer nomenklatúráiban megkülönböztetünk egész országot lefedő, illetve bizonyos területeket lehatároló rendszereket. Az egész országot lefedő területi beosztások: a kistérségi vonzaskörzetek és a mezőgazdasági tájkörzetek. A kistérségi vonzaskörzetek rendszere statisztikai célú területi csoportosítás, amely 138 kistérséget tartalmaz és ezt a rendszert 1994. január 1-jével vezette be a KSH. A kistérségek nem lépnek át megyehatárokat, minden település egy kistérséghez tartozik. A mezőgazdasági tájkörzetek szerinti csoportosítás funkcionális és statisztikai célokat egyaránt szolgáló rendszer. Alapelemei a természeti adottságok, döntően a föld termőképessége által körülhatárolt, viszonylag homogén, összefüggő területi egységek. A kialakított rendszer három szintű. Az országban jelenleg 9 mezőgazdasági makrokörzet, 36 mezőkörzet és 82 mikrokörzetet különböztetünk meg.

Bizonyos területeket lefedő, lehatároló területi csoportosítások: körjegyzőségek; üdülőkörzetek; agglomerációk; elmaradott térségek, települések.

– A körjegyzőségek rendszere adminisztratív célú csoportosítás, amely a kis népességű (általában ezer fő alatti), egymással határos községek igazgatási feladatainak ellátására létesített körjegyzőségek összetartozó településeiből alakult ki.

– Az üdülőkörzetek, turisztikai szerepkör funkcionális és statisztikai csoportosítás a települések üdülőkörzetekbe sorolására, turisztikai szerepkörének és idegenforgalmi fogadási képességének bemutatására; az ország területén jelenleg 31 üdülőkörzetet különböztetünk meg.

– Az agglomerációk rendszere statisztikai célú csoportosítása az ország területén már kialakult vagy az alakulóban levő agglomerációknak, agglomerálódó térségeknek, valamilyen fokon együtt élő településeknek; jelenleg 31 ilyen településeggyütteset különböztetünk meg az országban.

¹ A Parlament azóta elfogadta A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvényt. (*Magyar Közlöny*, 1996. évi 26. sz. 1436–1444. old.)

– Az elmaradott térségek, települések köre adminisztratív, funkcionális és statisztikai területi csoportosítás, amely a társadalmi–gazdasági szempontból elmaradott térségekbe tartozó településeket tartalmazza.

Külön kell szólni az általában tízévenként sorra kerülő népszámlálások számlálókörzeteiről. Ezek nem részei a már említett területiszámjel-rendszernek. Az 1990-es népszámlálás során például az 1980-ban is használt mintegy 40 ezer számlálókörzet volt az alapja a népesség- és lakásösszeírásnak. Kiemelkedő jelentőségű a statisztika számára is az országgyűlési választókerületi beosztás. Az érvényes választási törvény szerint egyéni országgyűlési választókerület 176 van az országban.

A területi szintek szerepe a statisztikában, alkalmazásuk a szakstatisztikákban

A területi szintek szerepe, annak változása a statisztikában, az egyes szakstatisztikákban elválaszthatatlan a statisztikai rendszer egészének helyzetétől, fejlődésétől. A hazai statisztikai információs rendszerben minőségi változást idézett elő a társadalmi–gazdasági berendezkedés 1980-as évek végén kezdődött gyökeres átrendeződése, amely az információs rendszer nagymértékű és igen gyors átalakítását tette szükségessé. Az átalakítást kikényszerítő okok között döntő volt a gazdasági élet szereplői számának ugrásszerű növekedése. Korábban az ország gazdasági teljesítménye pontosan leírható volt a 10–12 ezer stabil méretű gazdasági szervezet teljes körű megfigyelésével, napjainkra azonban a gazdasági szféra szereplőinek száma egymillió fölé emelkedett. Ugyanakkor a társadalomban olyan új jelenségek is mutatkoztak, amelyek mérését a statisztikai információs rendszernek meg kellett oldania. Ilyenek például a munkanélküliség, a sztrájkok stb.

A társadalmi–gazdasági mozgástér gyökeres átalakulása a statisztika jogi kereteit sem hagyta érintetlenül, szükség volt új, a változások szemszögéből hazai és nemzetközi mércével mérve egyaránt korszerű statisztikai törvényre. Az új statisztikai törvényt 1993 tavaszán fogadta el az Országgyűlés. Ennek alapján a KSH csak olyan adatokat gyűjt, amelyek az adatfelhasználói szféra egésze számára fontosak. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az adatgyűjtések száma lényegesen csökkent. Ebben a változásban az is szerepet játszott, hogy a KSH erőforrásai – az államigazgatás általános „karcsúsítási” folyamatában – a jelenleginél bővebb mutatóállomány számítását és rendelkezésre bocsátását nem teszik lehetővé.

Az adatgyűjtések számának csökkenésében és az adatok minőségének változásában az is szerepet játszott, hogy néhány év alatt gyökeresen átalakult az adatszolgáltatói mentalitás, aminek lényeges javulásával középtávon nem számolhatunk.

A vázolt folyamatok megnövelték az országos és a különböző szintű, területi csoportosítású információk mennyisége és gyakorisága közötti különbségeket. A reprezentatív módszerek széles körű térhódítása a gazdaságstatisztika szinte valamennyi területén a területi – elsősorban települési, de sok esetben megyei – adatok körének szűküléséhez, illetve esetenként az országos adatsorokkal való inkonzisztenciájához vezetett. A már említett kényszerítő körülmények hatására nem volt más lehetőség, mint a robbanásszerűen szaporodó gazdasági szervezetek pénzeszközökkel finanszírozhatatlan, szakmailag is ésszerűtlen teljes körű megfigyelését rövid időn belül átállítani a mintavételes statisztikára, a minták azonban területileg nem vagy nem eléggé reprezentatívak.

Korlátozzák a területi adatok közzétételét az új statisztikai törvénynek az egyedi adatok kezelésére vonatkozó szigorú rendelkezései is. Ugyanakkor a demográfia, a társadalomstatisztika, a munkanélküliség, a közösségi ellátó rendszerek (oktatás, egészségügy, szociális ellátás), a kommunális ellátás, az infrastruktúra területén keletkezett és bizonyos önkormányzati adatok tekintetében lényegében nincs korlátozás, ezek településre aggregált adatai közérdekű adatnak minősülnek és így közölhetők. Hasonló a helyzet a gazdálkodó szervezetek regiszterének településre összesített alapadataival is.

A területi statisztikában alapvető adatforrások a censusok. Ezek között is kitüntetett szerepe van a tízévenkénti teljes körű népszámlálásnak és lakásösszeírásnak. A népszámlálás meghatározott számlálókörzetekre vonatkozó, karbantartott címanyaga adja az alapját a különböző lakossági reprezentatív adatfelvételeknek is. A népesség 2 százaléka kiterjedő kis népszámlálásra (mikrocenzusra) 1996 áprilisában került sor. A minta mérete elegendő ahhoz, hogy a megyékre és a főbb településtípusokra is kapjunk adatokat az átalakuló társadalomról.

A területi adatok felhasználása a politikában és a közigazgatásban

Az országos politika célkitűzései között évtizedekre visszamenően jelen van az indokolatlan társadalmi-gazdasági területi különbségek mérséklése, az erre a célra fordítható források megszervezése. Napjainkra ez különösen hangsúlyt kapott. A társadalmi és gazdasági átalakulás során ugyanis hazánkban felerősödtek a területi egyenlőtlenségek, növekedett a fejlettségbeli különbség a nyugati és a keleti országrészek között, súlyos helyzetbe kerültek a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek és az állami nagyiparra alapozott, hagyományos ipari térségek. A központi eszközök, ezen belül a területfejlesztési pénzügyi támogatások és a kormányzati fejlesztési programok a jelentős fejlesztések megvalósulása ellenére sem tudták érdemben befolyásolni a kedvezőtlen folyamatokat. A témáért felelős Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium (KTM) már évek óta dolgozott a területfejlesztést komplex módon kezelő törvénytervezet előkészítésén. Végül 1995 októberében kezdődött meg a kormány által elfogadott törvényjavaslat vitája az Országgyűlésben.

A korábbi évek gyakorlatától eltérően a területi információkat és a területi statisztikai szakmai munkát már a törvény előkészítése során is igényelte a kormány, a KTM és a területfejlesztésben érdekelt többi minisztérium. Ugrásszerűen megnőtt a megyei képviselőtestületek, az alakuló megyei fejlesztési tanácsok, a területi kutatóintézetek, a kistérségi programokkal foglalkozó szervezetek érdeklődése.

SZERVEZET

A magyar statisztika többcsatornás rendszerében a KSH és a hivatalos statisztika más szervei is gyűjtenek területi statisztikai adatokat.

A KSH területi szervezeti egységei és eszközeik

A statisztikai törvény értelmében a KSH központi és területi szervezeti egységekből áll. A hivatal területi szervezeti egységei a fővárosban és a megyékben működő statisztika-

kai igazgatóságok (területi hivatalok). A 18 megyei igazgatóság mellett összevont igazgatóság működik a fővárosban és az azt övező megyében: a Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság.

A területi igazgatóságok dekoncentrált szervezeti egységek, általános felügyeletüket közvetlenül a KSH elnöke látja el. Az igazgatóságok munkájának szervezésében, a központi és a területi munka összehangolásában az elnököt a közvetlen felügyelete alá tartozó Adatgyűjtés- és Módszertani Koordinációs főosztály segíti. A területi szervek statisztikai tevékenységének szakmai irányítását az éves területi munkaterv alapján a központ szakmai főosztályai, tájékoztatási tevékenységének koordinálását a szintén közvetlen elnöki felügyelet alá tartozó Tájékoztatási főosztály látja el.

A területi szervezeti egységek végrehajtják a kötelező adatgyűjtéseket és a munkatervben szereplő egyéb feladatokat; elvégzik az önkéntes adatszolgáltatáson alapuló lakossági és egyéb adatgyűjtéseket; adatfeldolgozást, illetve adatelőkészítést végeznek; elősegítik az adatszolgáltatóknál a statisztikai fegyelem érvényesülését; statisztikai információkat szolgáltatnak a helyi önkormányzatoknak és az egyéb helyi szerveknek, statisztikai tájékoztatást végeznek, rendszeres és eseti kiadványokat adnak ki; a helyi igények kielégítésére saját hatáskörben adatgyűjtést, adatfeldolgozást és tájékoztatást végeznek. A területi statisztikai szervezeti egységek a feladataiknak megfelelő szervezeti keretekben dolgoznak.

A megnövekedett feladatok ellátását segíti a megújult számítástechnikai infrastruktúra. Az 1990-es évek elején telepítették a KSH-ba azt a Hewlett-Packard rendszert, amelybe a meglévő IBM 4381 számítógépet is integrálni lehetett. A beruházás eredményeként olyan országosan egységes hálózat alakult ki, amelyben a központ és a területi igazgatóságok között az adatok átadhatók, illetve a hálózatra kapcsolt bármely munkahelyről az adatbázisok elérhetők. A hálózatot kiszolgáló szerverekhez 1995-ben a központban 450, az igazgatóságokon 600 munkaállomás tartozott.

A rendszer telepítésének következményeként új munkamegosztás alakult ki az informatikusok és a statisztikus adatfelhasználók között, a KSH statisztikai szervezeti egységeiben – így a területi igazgatóságokon is – új munkakultúra fejlődött ki.

Területi statisztika a KSH-n kívül

A hivatalos statisztikai szolgálat más szervei is figyelembe veszik adatgyűjtéseik során és alkalmazzák a KSH területi statisztikai csoportosításait, a területi statisztikai számjelrendszert és a statisztikai adatgyűjtés KSH által előírt általános szabályait. Az államigazgatási feladataik végrehajtásához szükséges adatgyűjtések nagy része az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programban (OSAP) rögzített statisztika, illetve az abban nem szereplő közigazgatási nyilvántartás. Közülük csak példászerűen kiemelve néhány: az országos személyiadat- és lakcímnnyilvántartás, a helyi önkormányzatok gazdálkodási és költségvetési adatai, az Adó és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) adózási adatai, a regisztrált munkanélküliek nyilvántartására és ellátására vonatkozó adatok, a települések és településrészek földmérési és térképészeti adatai, a nyugdíj- és egészségbiztosítás adatai, a humán és a műszaki infrastruktúra, valamint a környezet állapotának bizonyos adatai, az igazságszolgáltatási adatok. A felsorolt témákban az adatgyűjtést elrendelő minisztériumok és egyéb intézmények területi szervekkel is ren-

delkeznek, amelyek többsége a megyékben működik, néhányuk több megyére kiterjedő hatáskörrel bír.

Eddig csak a területi információkat „előállítókról” esett szó. A területi statisztika információit és módszereit felhasználó, nem a KSH-hoz és nem is a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó intézmények köre azonban ennél sokkal szélesebb.

Koordináció a gyakorlati, az interdiszciplináris és a szintetizáló statisztikában

A magyar statisztika egycentrumú, ami azt jelenti, hogy a hazai statisztikai tevékenység összehangolásáért, szakmai irányításáért a KSH a felelős. Ennek a munkának meghatározó eleme a hivatalos statisztikai szolgálat éves Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program tervezetének összeállítása, jóváhagyásra történő előkészítése, majd a kormány által elfogadott program végrehajtásának ellenőrzése. A program részét képezi a területi adatok gyűjtése is.

A KSH feladata továbbá a statisztikai módszerek, fogalmak, osztályozások kialakítása, a számjelek meghatározása, a névjegyzékek készítése, nyilvánosságra hozatala és használatuk kötelezővé tétele. Ez már túlmutat a hivatalos statisztikai szolgálat szervein, érinti a gazdasági élet valamennyi szereplőjét, és orientálja a területi statisztika információit és módszereit alkalmazó egyéb felhasználókat is. Ide sorolhatók az egyes minisztériumok háttérintézményei, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatási Központjának országos hálózata és egyéb intézetei, az egyetemek és főiskolák statisztikai és gazdaságföldrajzi stb. tanszékei, a társadalomkutató intézetek, a területi és települési önkormányzatok érdekképviselői, különböző regionális alapítványok, regionális fejlesztési tanácsok és ügynökségek, a térinformatikával foglalkozó gazdasági szervezetek. Ide számíthatók még az országos hálózattal rendelkező bankok, biztosítóintézetek, országos, illetve regionális ellátási felelősséggel bíró gazdálkodó szervezetek (például az energiaellátás, a távközlés, a műsorszórás területén).

A statisztikai munka koordinációjának sajátos, hivatalos fóruma az Országos Statisztikai Tanács (OST), amely a statisztikai törvény alapján tevékenykedik. Az OST tagjai között ott vannak a területfejlesztésben is érdekelt minisztériumok képviselői mellett a helyi önkormányzatok által kijelölt résztvevők is. A statisztika területén végzett tudományos kutatómunkát felső szinten a Magyar Tudományos Akadémia két bizottsága (Statisztikai Bizottság, Demográfiai Bizottság) irányítja és koordinálja. A statisztikai tudomány képviselőjének társadalmi fórumaként működik a Magyar Statisztikai Társaság (MST). Az MST szakosztályokban végzi a munkáját, ezek között rangos helye van a nagy hagyományú Területi Statisztikai Szakosztálynak.

Az európai statisztika számára fontos munkák

A KSH-ban az egyik legjelentősebb, az európai statisztikusok számára is fontos feladat, hogy mielőbb átvegyük az EUROSTAT által alkalmazott osztályozási rendszereket, módszereket, közelítsük adataink tartalmát az európai normákhoz, és ezeknek megfelelő, összekapcsolható területi adatállományokat, adatbázisokat állítsunk fel.

A legkialakultabb a KSH településstatisztikai (lokális) adatbázisa, a T-STAR. A legutóbbi, 1992–1993-as megújítás során több olyan adattal bővült a rendszer, amelyek a

társadalmi–gazdasági elmaradottság méréséhez ma már nélkülözhetetlenek. Fejlesztése egyébként 1976-os kialakításától folyamatos.

Ennél is fontosabb azonban az egységes megyei adatbázisnak az EUROSTAT regionális adatbázisával konform kialakítása. Az ezzel kapcsolatos munkák megkezdődtek. Előzetesen felmértük az egyes ágazati statisztikák megyei alrendszerait, s azokat a tennivalókat, amelyek – főként a gazdaságstatisztika területén – az országos adatsorok és a megyei adatok közötti inkonzisztencia feloldását szolgálják. A reprezentatív adatfelvételeknél törekszünk a minták kialakításánál arra, hogy az adatok – elfogadható hibahatárok mellett – megyékre is értelmezhetőek legyenek. (A munkaügyi statisztikai felvételnél ezt már sikerült megvalósítani.)

Azokon a területeken, ahol az adatszolgáltatói morál miatt nem várhatunk gyors eredményeket, más törvények alapján gyűjtött adatok átvételével (a Magyar Nemzeti Bank, az APEH, a Belügyminisztérium, a nyugdíj- és az egészségbiztosítási önkormányzatok stb. információ-rendszere fejlődésének eredményeként), illetve megfelelő becslési eljárásokat alkalmazva oldjuk fel a problémát.

Tájékoztatás, terjesztés

A területi tájékoztatás a központi szervek és a területi igazgatóságok feladata. A központi területi tájékoztatást rendszeresen a Tájékoztatási főosztály és esetenként a szakstatisztikai főosztályok végzik. A területi igazgatóságok tájékoztatási munkájának koordinálását a központ Tájékoztatási főosztálya látja el.

Központi tájékoztatás: rendszeresen megjelenik a Területi statisztikai évkönyv a megyék, a városok, a különböző településcsoportok fontosabb adataival, fogalmi, módszertani fejezettel és gazdagodó térképmelléklettel kiegészítve. (1994-ről a kistérségek adatai is szerepelnek a kötetben.) Ezekenkívül a területi folyamatok elemzései, illetve területi adatsorok jelennek meg rendszeresen az éves jelentésben, amelyet a KSH minden év tavaszán nyújt be a Parlamentnek, a Magyar statisztikai évkönyvben, a Magyar statisztikai zsebkönyvben, a KSH jelenti c. havi kiadványban és a Statisztikai Havi Közleményekben.

A nem rendszeres területi tájékoztatás keretében a településhálózatot elemző kiadványsorozat V. kötete Megyék, városok, községek címmel 1991-ben jelent meg. Elkészült 1994-ben A gazdasági–társadalmi szempontból elmaradott térségek lehatárolására alkalmas módszerek bemutatása c. módszertani kiadvány és 1995 végére a Kistérségi vonzáskörzetek – a regionális térszerkezet alakulása az átmenet éveiben c. elemző kötet, módszertani fejezettel és a kistérségek külön forgalmazott adatbázisát tartalmazó mágneslemezzel.

A szakstatisztikai főosztályok területi tájékoztatási céllal általában nem jelentetnek meg kiadványokat, szakterületük évkönyveiben és esetenként elemzéseikben azonban közléseket területi információkat, főként megyei adatsorokat.

A területi igazgatóságok tájékoztatási tevékenységük keretében rendszeres kiadványokat – megyei évkönyvek, éves, negyedéves jelentések – adnak ki. A megyei évkönyvek központi szerkesztésűek, az egyes fejezetek egységes kialakításában a területi igazgatóságok képviselői részt vesznek. A helyi, ún. nem kötelező táblák száma nem jelentős. Az éves, negyedéves jelentések országosan egységes adattartalma kis hányadot tesz ki.

Itt érződött leginkább az adatvesztés és a már jelzett inkonzisztencia. (Határozott törekvés van az egységes rész arányának növelésére.)² A jelentések többi részében a területi igazgatóságok kezdeményezése a meghatározó, a döntésüktől függően megjelenő többi hazai kiadvány általában témajelentés vagy statisztikai adatgyűjtemény.

A területi igazgatóságok új, önálló tájékoztatási tevékenysége a határmenti régiók közötti együttműködéshez, az eurorégiók kapcsolatrendszerében való egyre aktívabb részvételhez kapcsolódik elsősorban. Így például az Alpok-Adria Munkaközösség statisztikai munkájában öt megyei igazgatóság, az ausztriai Burgenland tartomány és az azzal határos két magyar megye részvételével létrehozott Határmenti Regionális Tanácsban két magyar megyei igazgatóság vesz részt.

A papíralapú tájékoztatás mellett kialakult a területi információk mágneses adathordozón történő átadása is. A legnagyobb az éves T-STAR állományok iránti igény. Az országos állományok forgalmazását a központ végzi, a megyei állományokét a területi igazgatóságok.

Tájékoztatási tevékenység az is, amikor a külső megrendelő a meglévő adatok újabb feldolgozásával és esetenként azok elemzésével, értékelésével bízza meg a területi tájékoztatásban részt vevő szervezeti egységeket. Az ebből származó bevételeknek lenne helye a KSH szervezeti egységeinél, de ezek egy része a szűkös kapacitás miatt nem vagy csak jelentős terheléssel vállalható.

Speciális területek

A területi statisztikának van néhány kiemelésre méltó alkalmazása.

a) A regionális egyenlőtlenségek mérése. Az 1995-ben még érvényes országgyűlési határozat szerint a Területfejlesztési Alapból a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek és települések, valamint a magas munkanélküliségi arányú foglalkoztatási körzetek települései kaphattak támogatást. Külön kategóriát képeztek a kiemelten fejlesztendő térségek és települések, ahol az elmaradottság és a nagyarányú munkanélküliség együttesen jelentkeztek. Az 1993-ban elvégzett lehatárolás szintjei a települések és a foglalkoztatási körzetek voltak. A lehatárolás alapjául egy szakértői bizottság által meghatározott mutatókör szolgált, a munkát a KTM megbízásából a KSH végezte. Ezek mellett a legtöbb problémával küzdő megyék helyzetének javítására külön kormányprogramok születtek, a megyék kiválasztásának szempontjai a nagyarányú, tartós munkanélküliség, az általános társadalmi-gazdasági elmaradottság és a korábbi állami nagyipar gyors összeomlása miatt kialakuló strukturális válság voltak.

Az Országgyűlés előtt lévő területfejlesztési és területrendezési törvényjavaslat célja a területfejlesztés egyes feladatainak decentralizálása, a partnerség intézményesítése és a stratégiai tervezésen alapuló térségi programokra épülő fejlesztéspolitika feltételeinek megteremtése. A támogatásra javasolt térségek lehatárolásánál a javaslat az EU regionális támogatási céljainak kritériumrendszerét és a NUTS-rendszert kívánja alkalmazni, figyelembe véve a hazai sajátosságokat.

A legfontosabb hazai sajátosság, hogy a törvényjavaslat nem határoz meg NUTS 2-szinteket, a több megyéből álló régiók kialakítását a megyék önkéntes elhatározására

² A megújítás megtörtént, 1996. I. negyedétől már az új tartalommal jelentek meg az igazgatóságok jelentései.

bízva (kivéve a fővárost és agglomerációját, valamint a Balaton kiemelt üdülőkörzetet). Statisztikai régiók kialakítására viszont hamarosan sor kerül. NUTS 3-szinten a területfejlesztés középszintű, koordinációs intézményét, a megyei területfejlesztési tanácsokat az önkormányzati törvény 1994. évi módosítása már létrehozta. Tevékenységüket viszont a területfejlesztési törvény határozza majd meg. A megyei területfejlesztési tanács illetékessége kiterjed a megye egészére, beleértve a megyei jogú város területét.

Ez a döntés megkívánja a több szereplős megyei információs rendszer mielőbbi létrehozását, a KSH-nak pedig feladatává teszi, hogy alakítsa ki a megyei GDP számításának a módszertanát, és készítse el az első kísérleti számításokat. A munka 1995 közepén megkezdődött, és az 1994. évre vonatkozó első megyei eredményeket 1996 áprilisában közzétettük. Addig, míg a megyei fejlettségnek ezt a mérőszámát nem lehet alkalmazni, a megyék gazdasági-társadalmi fejlettségének mérésére többváltozós matematikai eljárást használnak. A megyei rangsorra a pénzeszközök decentralizálása miatt van sürgősen szükség. Az első, kísérleti számításokat a KSH végezte el, egy szakértői csoport által megválasztott mutatókör alapján.

További hazai sajátosság, hogy a statisztikai kistérség szerepel a törvényjavaslat fogalmi között. Az elmaradott térségek, az ipariválság-térségek, a tartósan magas munkanélküliségű térségek és a rurális térségek lehatárolása ezek rendszerén történik majd. Az EU által alkalmazott kritériumrendszer sem mindig alkalmazható a hazai körülmények között. A legjellemzőbb példa erre a rurális térségek ajánlott mutatóköre. A magyar viszonyok között a gyengén fejlett mezőgazdasági területekre nem jellemző a tartós népességerózió, a magas elvándorlás. A KSH a támogatásra javasolható térségtípusok előzetes lehatárolását részben már elvégezte, a hazai sajátosságokkal is számoló EU-kritériumrendszer figyelembevételével.

b) Térképészet, GIS-alkalmazások, regiszterek. A térképészet kínálta lehetőségeket és a térinformatikát – más, fejlettebb országok gyakorlatához hasonlóan – a népszámlálásban alkalmazta először a KSH. A papíralapú térképeket már évtizedek óta használják a számlálókörzeti térképek elkészítéséhez, a térinformatikai alkalmazásokra viszont csak az 1990. évi népszámlálásra való felkészülés időszakában került sor. A fejlesztés két irányba haladt. A CD-ROM projekt keretében eddig 3 optikai lemez készült: az első az 1990. évi népszámlálás 2 százalékos mintájával, a második a magyar halálzási adatokkal 1985-től 1990-ig, a harmadik az 1990. évi népszámlálás teljes anyagával, számlálókörzeti mélységig lemenő lekérdezési lehetőséggel. A lemezek az adatbázis mellett lekérdező és térképező, illetve grafikus rendszert tartalmaznak. A fejlesztés másik ága egy DOS-alapú, MAPSTAT-nak nevezett, PC-ken közvetlenül használható ún. népszerűsítő alkalmazás. Eddig három kiadvány, illetve lemez jelent meg: az első a magyar népszámlálások történeti idősorait mutatja be megyeszinten, a második az 1990. évi népszámlálás válogatott községsoros adatait tartalmazza, a harmadik az országgyűlési választókerületek főbb adatait mutatja be. Ez a rendszer is tartalmaz lekérdező és térképi megjelenítő eszközt.

A hivatalban a népszámlálási alkalmazásokat megelőzően is volt kapcsolódás a hazai térinformatikai fejlesztésekhez. A később önálló térinformatikai cégekké alakult számítástechnikai szervezetek igényelték a településszintű információkat. Így lettek az első „nagybani” vásárlói a T-STAR-nak és a területiszámjel-rendszernek. A területi statisztikával foglalkozó mindenkori központi szervezeti egység 1990–1991 óta kereste a mód-

ját annak, hogy a T-STAR-t a KSH térinformatikai adatbázisként értékesíthesse. Emellett törekedett arra is, hogy megfelelő szoftvert biztosítva maga is alkalmazza a térinformatikát tájékoztatási, módszertani munkájában, szem előtt tartva a területi igazgatóságok ilyen igényeit is. Sikerült 1993-ban létrehozni egy GIS-alapú (Geographic Information System – földrajzi információs rendszer) közigazgatási adatbázist MATÉRIA néven (a Landinfo Kft.-vel és a Kartográfiai Kft.-vel közösen), amit felvettek az amerikai MapInfo cég terméklistájába is. A terméket azóta évenként frissítik, s az eladás bevételeinek egy részéből lehetőség nyílt a Windows alapú MapInfo 2.1-es verziójának megvételére, majd a 3.0 verzióra való frissítésére.

A területi statisztikában használunk regisztert. A Tájékoztatási főosztály és az Adatgyűjtés- és Módszertani Koordinációs főosztály közös kiadványként, a változásoktól is függően jelenteti meg a Területiszámjel-rendszer c. kiadvány aktuális kötetét, a legutóbbit 1994-ben. Az időközi változásokat a KSH hivatalos lapjában, a *Statisztikai Közönyben* teszik közzé. A településazonosítót és a megyekódot a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó valamennyi szervnél használják.

c) *Az európai statisztikusok számára is hasznosítható alkalmazás.* A KSH dolgozik a „Portrait of the Regions” kiadványsorozat mintájára – az EUROSTAT, az EU és az Unió DGXVI főigazgatósága kezdeményezésére az Overture regionális fejlesztési szervezet koordinálásával – a közép-kelet-európai országok és a Szovjetunió utódállamai belső régióit bemutató „Regional Profiles” című kiadványsorozat első kötetén. A magyar megyékről készülő kiadványnak más országok statisztikusai számára is hasznosítható tapasztalatai lehetnek.³

TERVEK

A jövőre vonatkozó elképzeléseket egyrészt meghatározzák az Európai Unióba történő integrálódás feltételei, másrészt az EUROSTAT segítséget nyújthat a területi statisztika fejlesztéséhez.

A statisztikai munka termékének, a mutatószámok rendszerének terjedelme az ezredforduló idejére a jelenlegihez képest valamelyest nő és szerkezetileg módosul. Bővülésre főként az EUROSTAT igényei miatt kerül sor; ezt jórészt ellensúlyozza bizonyos, a KSH alapkötelezettségei szempontjából felesleges mutatószámok törlése, elhagyása. A mutatószámrendszer bővüléséhez hozzájárul az Európai Unió regionális támogatási rendszerét megalapozó sajátos területi statisztikai rendszer átvétele és hazai adaptálása. E munka keretében alakulnak ki egyrészt kormányzati döntés nyomán és a megyékre alapozottan a statisztikai, tervezési régiók; másrészt a megyékre és régiókra vonatkozó fontos mutatók (például a GDP) és a felhasználóbarát rendszerrel lekérdezhető, az egész rendszer minden pontjáról elérhető területi adatbázisok.

A területi statisztika fejlődéséhez hozzájárul az ország régiói közötti fejlettségi különbségek erősödése, az ezzel kapcsolatos feszültségek növekedése és az elfogadást váró területfejlesztési és területrendezési törvény. A vázolt munkák jó része már korábban megkezdődött, bizonyos területeken már mutatkoznak eredmények és néhány esetben az első új információk a közeljövőben várhatók.

³ Erről a témáról külön írásos anyag készült a badeni szemináriumra. A kötet hazai munkálatai befejeződtek, jelenleg a szerkesztést és a nyomdai előkészítést végzik.

Az ezredfordulóig várhatóan előrehalad a térinformatika-alkalmazás fejlesztése a KSH-ban. Ebben az EUROSTAT-ban kifejlesztett és folyamatosan megújított térinformatikai rendszer (GISCO) alkalmazása, illetve az azzal való harmonizáció megteremtése az irányadó.

A területi tájékoztatásban a számítástechnikai eszközök térnyerése ellenére változatlanul a nyomdai úton előállított statisztikai kiadványoknak lesz nagyobb szerepük. Ugyanakkor az adatfelhasználók egy része a KSH nyilvános adatait közvetlenül a KSH adatbázisából is lekérdezheti majd, és egyre szélesebb körű lesz a mágneses adathordozón (floppy, CD) történő adatforgalom is.

A hazai területi statisztika előttünk álló, növekvő feladataihoz az EUROSTAT-tól abban várnánk segítséget, hogy a felhalmozódott tapasztalatok alapján segítsen az EU-rendszerekre történő gyors átállásban. Fokozott segítséget remélünk a regionális adatbázis kiépítéséhez, a térinformatika hazai alkalmazásának kiszélesítéséhez. Szeretnénk mielőbb megfigyelőként bekapcsolódni az Európai Unió E-4-es „Regional accounts and indicators and structural plans” egységének munkájába, és segítséget kapni ahhoz, hogy a területfejlesztésben és a területi statisztikában egy már jelentős tapasztalattal rendelkező tagország munkáját tanulmányozhassuk, és egy új tagország területfejlesztése és területi statisztikája friss harmonizációs tevékenységét megismerhessük.

Úgy véljük, hogy az 1996. márciusi területi statisztikai szeminárium is jelentős lépés volt ahhoz, hogy az európai gyakorlatról, az egyes országok eredményeiről és problémáiról tájékozódva előbbre lépjünk a hazai feladatok megoldásában.

TÁRGYSZÓ: Területi statisztika.

SUMMARY

The study shows the situation of regional statistics in Hungary, and the main tasks of its development, in line with EU standards. The main task of regional statistics lies in ensuring reliable methods for spatial surveys on the situation of the economy and the society at any time, on the one hand, and for the analysis of the spatial changes of socio-economic processes, on the other. For that purpose regional statistics makes use of regional, municipal data from various fields of statistics. Through integrating county and municipality data derived from these sources, regional statistics elaborates the statistical database of counties, while drawing on regional information provided by other organizations of the official statistical service, moreover it operates the database system of settlement statistics of the Central Statistical Office.

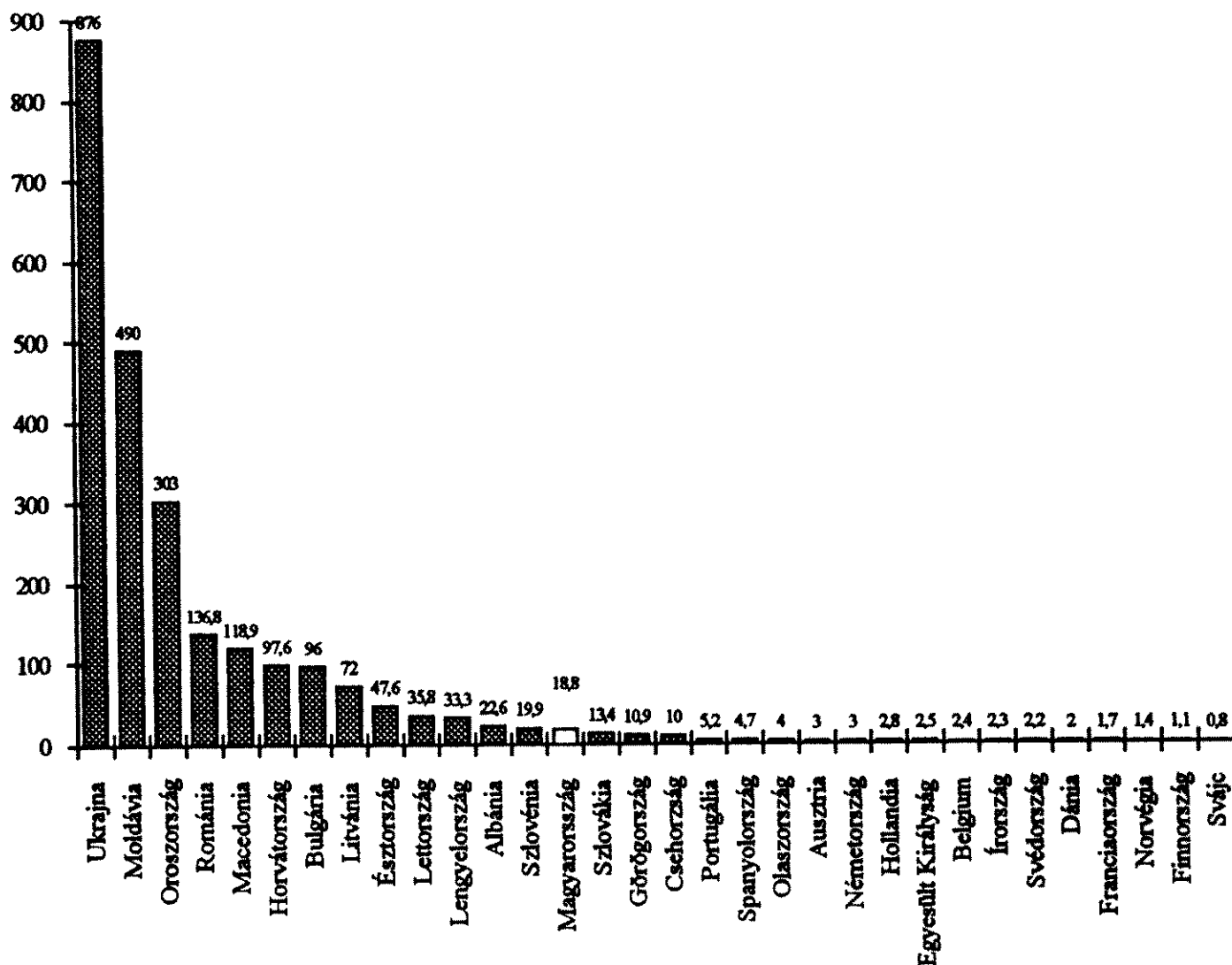
Besides Hungarian and international methodologies of sectoral statistics, regional statistics draws on the NUTS system (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) having been elaborated, following EU recommendations, at EUROSTAT for the statistical classification of regional units. Its system of indicators is being developed having regard to the system of criteria applied during the decentralization of EU regional development fund, and in view of the requirements, as to the content and concepts, of the REGIO database system of EUROSTAT.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

MAGYARORSZÁG HELYE EURÓPÁBAN*

A következőkben bemutatott grafikus és számanyag „negatív” jelenségekről ad képet az egyes európai országokban. A fogyasztóiár-index (infláció) és a munkanélküliségi ráta egyértelműen a gazdaság helyzetét, illetve valamely gazdaságpolitika választását tükrözi. A közölt bűnözési mutatókat részben gazdasági, részben demográfiai–szociológiai tényezők alakítják. Az öngyilkossági ráta döntően egy ország lakosságának mentalitását, problémakezelő képességét (vagy annak hiányát) mutatja.

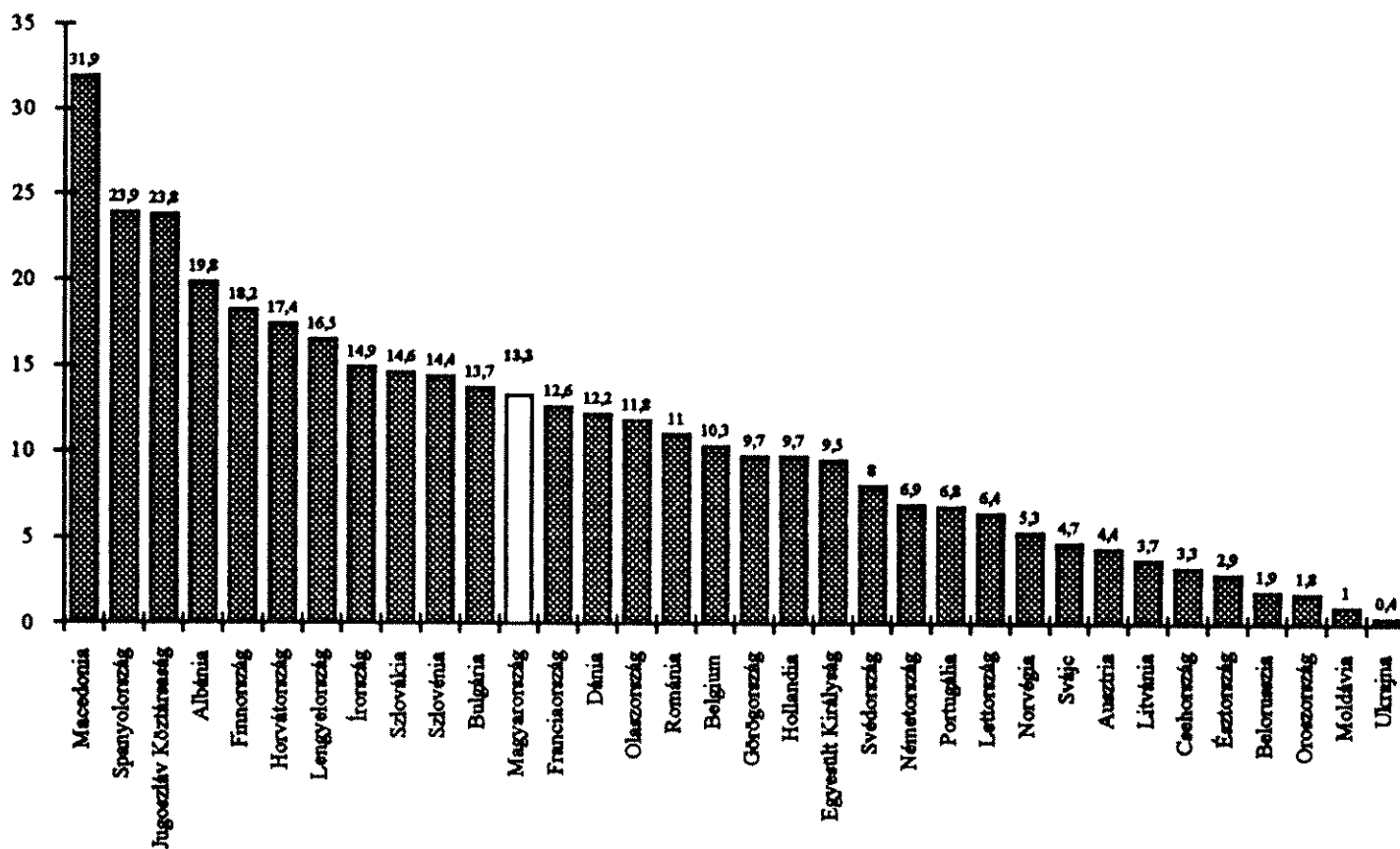
Fogyasztóiár-index, 1994
(százalékos növekedés az előző évhez képest)

Forrás: Economic Survey of Europe in 1994–1995. UN/ECE. New York – Geneva. 1995. 52. és 97. old.

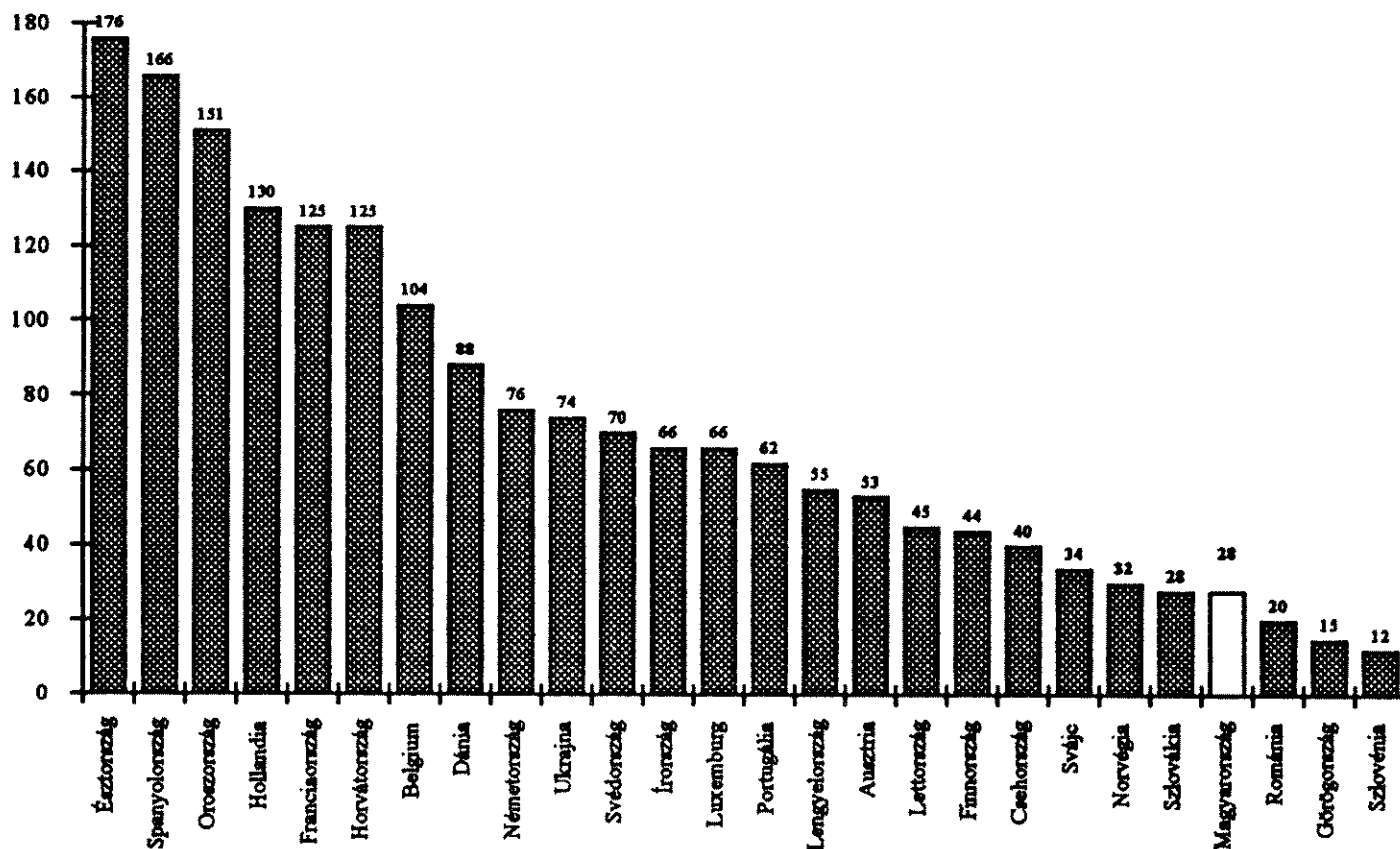
* Összeállította: Dr. Szász Kálmán.

Munkanélküliségi ráta, 1994
(százalék)

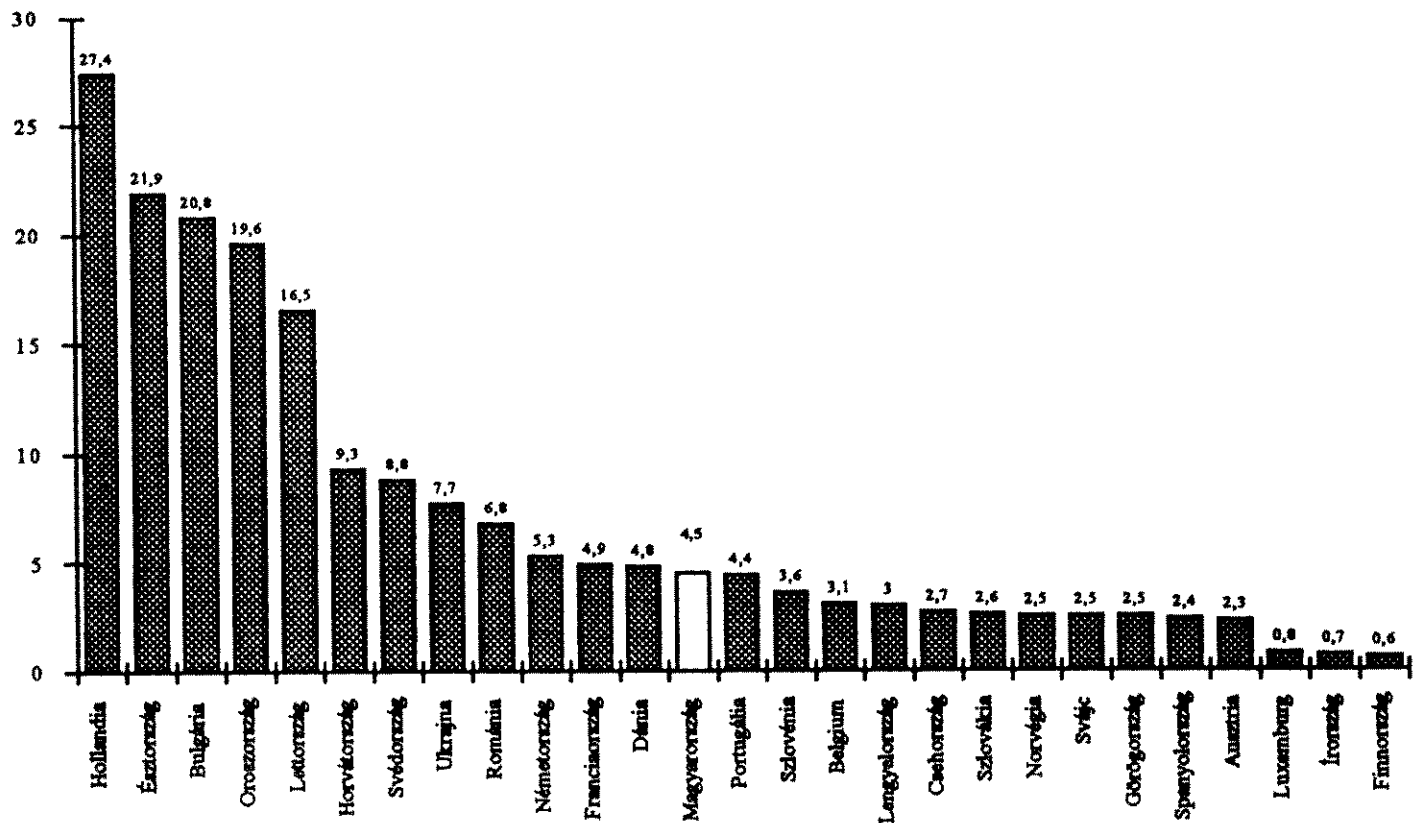
Forrás: Economic Survey of Europe in 1994–1995. UN/ECE. New York – Geneva. 1995. 42. és 111. old.

Rablás, 1993
(100 ezer lakosra jut)

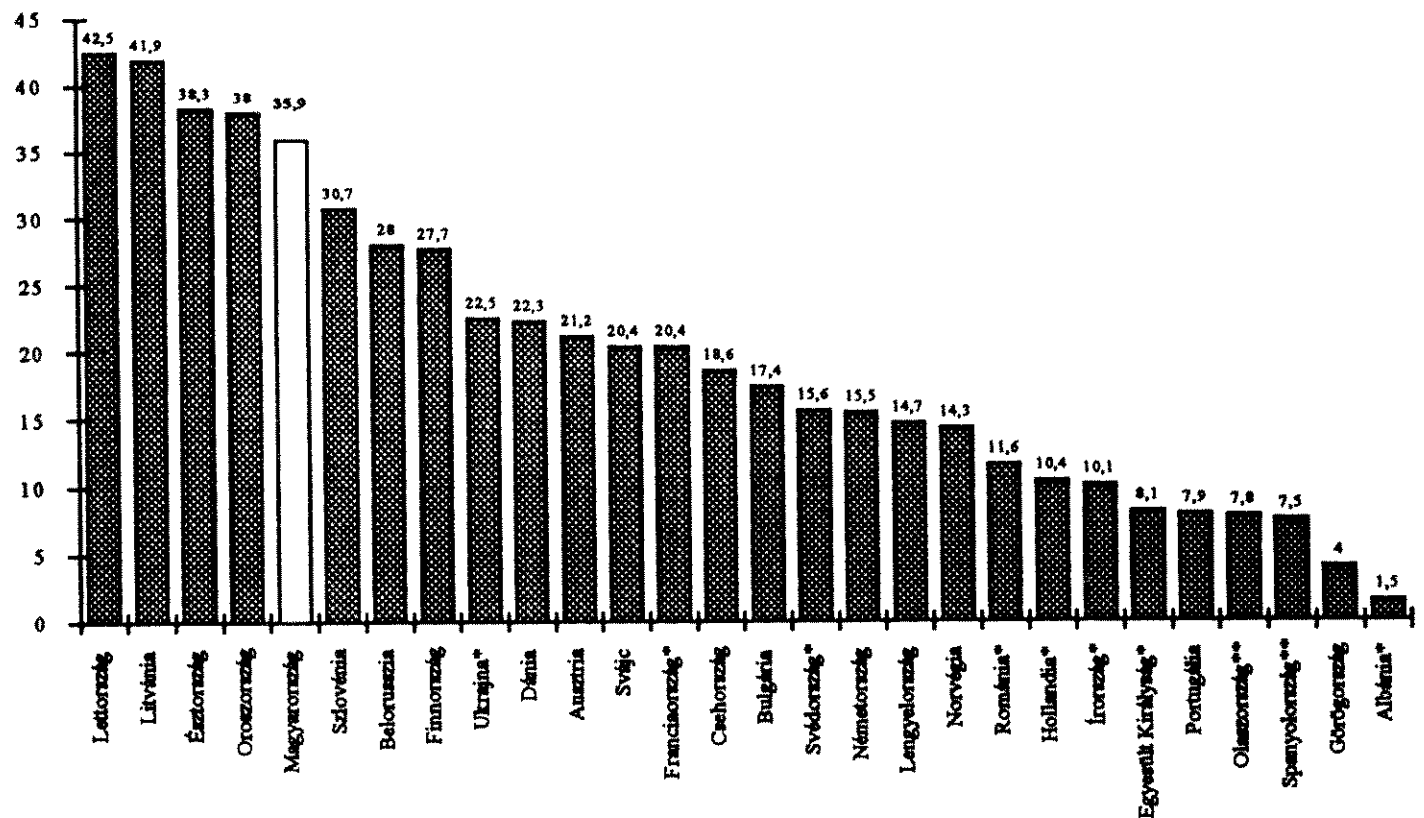
Forrás: International Crime Statistics 1993. Interpol. Lyon. 1995. Ország táblák.

Gyilkosság, 1993
(100 ezer lakosra jut)

Forrás: International Crime Statistics 1993. Interpol. Lyon. 1995. Ország táblák.

Öngyilkosság, 1993
(100 ezer lakosra jut)

* 1992. évi adat.

** 1991. évi adat.

Forrás: World Health Statistics Annual 1993. és 1994. WHO. Geneva. 1994. és 1995. Ország táblák. – Demographic Yearbook 1993. UN. New York. 1995. 135. és 136. old.

KONFERENCIA A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁSRÓL*

A KSH Népszégtudományi Kutató Intézete „Adatok és használhatóságuk – menekültek, bevándorlók, új állampolgárok” címmel – az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) T 017922 program támogatásával – 1996. március 7-én konferenciát rendezett. A konferencia előadói a nemzetközi vándorlással foglalkozó kutatók, valamint a Belügyminisztérium, az Országos Rendőrfőkapitányság, a Menekültügyi és Migrációs Hivatal e területtel foglalkozó munkatársai voltak.

Az előadók két nagyobb témakör köré csoportosítva fejtették ki véleményüket. Az első témakörben általánosabb összefüggésben vizsgálták az országba érkező külföldiek személyes adatainak jogszerű felhasználását, a migrációs statisztika nemzetközi elvárásait, valamint az e folyamattal kapcsolatos statisztikai megfigyelés problémáit. A másodikban pedig a Magyarországon élő külföldiek – menekültek, egy éven túl itt tartózkodók, állampolgársági kérelmet benyújtók – adatainak társadalomtudományi kutatás célú használhatóságával és elemezhetőségével foglalkoztak.

A konferenciát *Csernák Józsefné*, a Népszégtudományi Kutató Intézet igazgatója nyitotta meg, aki felvázolta a nemzetközi vándorlással kapcsolatos legfontosabb hazai és nemzetközi folyamatokat és azok hatását a népesség demográfiai magatartására. Az előadásokat vita követte, melyet *Nyíri Sándor*, a Belügyminisztérium helyettes államtitkára és *Sík Endre*, az MTA Politikatudományi Intézetének tudományos főmunkatársa vezetett.

Az első előadó, *Tóth Judit* A személyes adatok kezelésének és célhoz kötöttségének törvényszerűsége c. előadásában arról szólt, hogy a konferencia egy régóta megoldatlan és korszerűsítésre váró kér-

désre irányította a figyelmet, melyet azonban az adatkezeléssel, a statisztikai feldolgozással foglalkozó szervezetek csak akkor tudnak megoldani, ha új adatfeldolgozási rendet alakítanak ki. Bonyolítja a helyzetet, hogy a migránsok számára sem érzékeny kérdés a személyes adataikkal való önrendelkezés joga, illetve – s ezt több előadó is megfogalmazta –, hogy nincs olyan kormányzati migrációs politika, amely irányt szabna az adatkezelésnek, a statisztikai rendszerbe bekerülő és összehasonlíthatóvá váló információk tárolásának. A jelenlegi gyakorlat megváltoztatása ma még csupán néhány kutató és alacsonyabb beosztású tisztviselő problémája – fogalmazott az előadó –, de a mai állapot nem sokáig tartható. A szükségesnek ítélt változás megalapozása érdekében részletesen szólt a személyes, a szenzitív, a közérdekű adatok fogalmáról, illetve azokról az alapelvekről, amelyek a közérdekű adatok nyilvánosságával, az információs önrendelkezési joggal, az arányosság kérdésével, az adatminőséggel, az adatok célhoz kötöttségével és a jogszerűséggel kapcsolatosak. Végezetül pedig azokra a hiányosságokra mutatott rá, amelyek a nemzetközi vándorlást érintő adatkezelés és -védelem szempontjából különösen szembetűnők. Az adatok rendszeres nyilvánosságra hozatalát pedig – mint mondta – jelenleg a közérdekű felvilágosítás belső szabályainak hiánya nem teszi lehetővé.

L. Rédei Mária írásban eljuttatott A migrációs statisztika nemzetközi elvárásai és problémái c. előadásában elsősorban azokra a követelményekre hívta fel a figyelmet, amelyeket nemzetközi vonatkozásban a migrációs statisztikától elvárnak. A számbavételeket elemezve megállapította, hogy a letelepedési célú adatgyűjtés – mely a hagyományos bevándorló országokra jellemző – hosszú távra elismeri az érkező ottlési jogát, amíg az ideiglenes tartózkodásra koncentráló, bizonyos körülmények fennállását elismerve (például munkavállalás), időtartamhoz rendeli a tartózkodást. A két számbavételi rendszer harmonizációjára vonatkozó törekvé-

*A konferencia előadásait a Népszégtudományi Kutató Intézet kézirat formában megjelentette és az abban foglaltak hasznosítása érdekében a nemzetközi migrációval foglalkozó szervek, szervezetek, intézmények rendelkezésére bocsátotta.

sek eddig nem voltak eredményesek. Az összehasonlítás alapja egy operacionális definíció – ki a vándorló? – lehet. Torzítást okoz a számbavételnél, hogy a státusváltás nem a naptári évet követi, valamint, hogy az engedély a kérelmező főre vonatkozik, de érvényes a családtagokra is. A monitoring rendszert akkor tartja elfogadhatónak, ha a szabálytalan migrációt és a mozgás alapvető típusait nyomon követi. Emellett a nemzeti statisztikának törekednie kell arra, hogy nemzetközileg összehasonlítható legyen és hogy a megérkezés szándékát a tényleges megérkezéstől különböztesse meg.

Czegény Julianna A Magyarországon élő külföldiek adatainak használhatósága és elemezhetősége c. előadásában arról szolt, hogy a magyar jogrendszerben a jogalkotók a nyilvántartott adatok tartalmát a külföldi személy beutazási vagy tartózkodási céljához kötötték. A hazai adatgyűjtés a külföldi országon belüli tartózkodását, mozgását, belépési célját, illetve az ország területén tanúsított ügynevezett kriminális vagy rendkívüli eseménnyel kapcsolatos cselekedeteit követi nyomon. Szerinte rendelkezésünkre áll olyan adatsor, amely alkalmas közép- és felső szintű döntések megalapozásához, mert valódi helyzetképet rajzolnak a külföldiek irányultságáról (ideiglenes, huzamos, végleges), gazdasági tevékenységéről, valamint társadalmi, szociális jellemzőiről. Ennek ellenére szükségesnek tartotta a jogi norma változtatását, a külföldiekkel foglalkozó szervezetek korszerűsítését. További feladat az adatszolgáltatások egymásra épültségének jobb megvalósítása, a központi adatbank létrehozása és az adatok hozzáférhetőségével kapcsolatos kérdések tisztázása. Végezetül pedig a adatok tükrében mutatta be, hogy 1989 és 1995 között hogyan alakult a bevándorlók, a Magyarországon tanuló diákok, a büntető eljárás alatt állók, illetve az ország területéről kiutasított külföldiek száma.

Juhász Judit A migráció nyomon követéséhez szükséges és a rendelkezésre álló adatok c. előadásában rámutatott arra, hogy a migráció nemzetközi jellege szükségessé teszi a különböző országok statisztikai megfigyeléseinek összehangolását, az egységes fogalmi rendszer kidolgozását annak ellenére, hogy számos országban alig vagy egyáltalán nem ismertek a nemzetközi vándorlásra vonatkozó adatok. Véleménye szerint a jelenlegi gyakorlat nem teszi lehetővé minden bevándorló számbavételét, hanem csak nagyjából tükrözi a tartós és legális bevándorlás folyamatait. A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján azt a következtetést vonta le, hogy a bevándorlás – a kezdeti hirtelen emelkedés után egy alacsonyabb szinten – stabilizálódik, amennyiben az európai helyzetben lényeges változás nem követke-

zik be. Felhívta a figyelmet a magasabb szakképzettségek jelentős mértékű elvándorlására, valamint az illegális bevándorlókra. Tájékoztatta a résztvevőket arról, hogy az ENSZ illetékes szervei és az EUROSTAT közös ajánlást készít, mely szerint az adatgyűjtésnek a migráció típusára (célja, időtartama, előzményei) kell kiterjednie, illetve a vándorlók olyan személyes, gazdasági és földrajzi jellemzőire, melyek lehetővé teszik a migráció demográfiai, gazdasági, társadalmi következményeinek mérését, értékelését, illetve előrebecslését. A hazai jelenlegi helyzetet szerinte alapvetően a szétforgácsoltság, az információk gyűjtésének s az alkalmazott fogalmaknak az összehangolatlansága jellemzi. Az alkalmazott kategóriák nem egységesek és nem felelnek meg sem a hazai, sem a nemzetközi gyakorlatnak, nem kompatibilisek a KSH osztályozási rendszereivel. Többnyire nehézkes az adatokhoz való hozzáférés, egyrészt az adatkezelés módja, az informatikai–technikai háttér hiányosságai miatt, másrészt azért, mert az adatgyűjtés és -kezelés, valamint a másodlagos felhasználás jogi háttere még mindig nem teljesen tisztázott.

Parragi Mária Az állampolgársági ügyintézés adatai c. előadásában kifejtette, hogy 1989-ben a köztársasági elnök hatáskörébe került az állampolgársági kérelmekről való döntés, s ezzel egy időben megkezdődött a szervezeti egység sorozatos átszervezése, mellyel párhuzamosan 1990-től az állampolgársági kérelmek száma robbanásszerűen emelkedett. A számítógépes iktató, nyilvántartó és „ügymenet-támogató” program kialakítását 1992-ben megkezdték, és ez munkájuk segítése mellett sokrétű adatgyűjtésre is módot nyújt.

A szigorúan vett szakmai munka szempontjából nincs jelentősége a különböző nézőpontú adatgyűjtésnek, mert minden kérelmet a törvényi előírásoknak megfelelően, egyedileg kell elbírálni. A számítógépes rendszerükben rejlő adatgyűjtési lehetőség tágabb társadalmi, politikai, tudományos perspektívát szolgáltatna, de erre vonatkozó kormányzati igény eddig nem fogalmazódott meg, így a főosztály csak az ügyintézési, tevékenységi adatokat „gyűjti”.

Problémát jelent, hogy az állampolgársági kérelem benyújtása és a kérelemről való döntés között jelenleg két-három év telik el, mely idő alatt nagyon sok változás következik be a kérelmezők életében. A magyar állampolgárság megszüntetésére irányuló lemondás kötött, 6 hónapos ügyintézési idejű, elutasító döntést a köztársasági elnök nem hoz: a törvényi feltételek igazolása esetén a kérelmezőnek „alanyi joga”, hogy magyar állampolgárságát megszüntesse.

Derzi Éva A külföldi munkavállalókkal kapcsolatos adatgyűjtés címmel tartott előadást. Elmondta,

hogyan az Országos Munkaügyi Központban (OMK) a külföldi állampolgárok munkavállalásával kapcsolatban 1989 második felétől kezdve vannak adatok. (1989 második felében 25 ezer, 1990-ben 52 ezer, 1991-ben 42 ezer, 1992-ben – amikor már életbe lépett a Munkaügyi Minisztérium 7/1991. MÜM rendelete, amely szigorúbb keretek közé terelte a külföldiek munkavállalását – már csak 25 ezer, 1993-ban 20 ezer, 1994-ben 19 ezer, 1995-ben 18 ezer személy adatait dolgozták fel.) Az engedélyek kiadása a külföldit alkalmazni kívánó magyar munkáltató kérelmére az illetékes megyei munkaügyi kirendeltségeken, illetve a Fővárosi Munkaügyi Központban történik. Ezekre az adatokra épül az OMK statisztikai adatgyűjtése. Az adatgyűjtéssel és -feldolgozással kapcsolatos legnagyobb problémának azt tartotta, hogy az OMK statisztikája nem illeszkedik egy egységes adatrendszerbe, amely képet adna a hazánkban tartósan, vagy ideiglenes jelleggel tartózkodó külföldi állampolgárok összességéről, a velük kapcsolatos folyamatokról, áramlásokról. Az adatbázis használhatóságát, mint elmondta, jelentősen befolyásolja, hogy az adatok feldolgozása mind a megyékben, mind országosan kézzel történik. A főváros és Pest megye különösen nehéz helyzetben van, mivel itt összpontosul a külföldi munkavállalás mintegy 70 százaléka.

Hárs Ágnes a migráns munkaerő kérdéskörével összefüggésben mindenekelőtt a számbavétel nehézségeiről szól. Külföldiek a munkaerőpiacon, a statisztikai elemzés lehetőségei és korlátai című előadásában. A nemzetközi konvenció, az ENSZ ajánlásának megfelelően az egy évnél hosszabb ideig külföldön tartózkodót tekinti migránsnak, és az állandó lakhatás alapján különbözteti meg a migránsokat a nem migránsoktól: turistáktól, utazóktól, menekültektől, követségek és konzulátusok tagjaitól, és más „speciális kategóriákhoz” tartozóktól. Elmondta, hogy a nyolcvanas évek vége óta a legális bevándorlásban számottevő változás ment végbe. A be- és kiáramlók egyenlege – a nettó immigráció – 1988 és 1993 között közel 100 ezer fő volt, döntő többségük három országból – Romániából, a volt Jugoszlávia, illetve a volt Szovjetunió területéről – érkezett. Állampolgárság szerint pedig a munkavállalási engedélyek jelentős részét a román állampolgárok kapják. Rámutatott arra, hogy az országban a munkavállalási engedélyek eloszlása földrajzilag igen aránytalan, mert az engedélyek közel kétharmadát Budapesten intézik. Az ázsiai (például kínai, vietnami) munkások, a nagyrészt fejlett országokból érkezett külföldiek, valamint a román állampolgárságúak nagy része Budapesten dolgozik. Szerinte ez az állapot nem annyira a piaci igényeknek a következ-

ménye, hanem a lassan elterjedő szokásjog és a munkavállalási engedélyek megadásának jogszabályi szigorodása miatt alakult így.

A munkavállalási engedélyek megadásának tapasztalatai (engedélyt főképp szakmunkák végzésére, valamint szellemi tevékenységekre adnak) annak a feltételezésnek a megfogalmazására jogosították fel az előadót, hogy a munkavállalási engedélyek egy része nem a munkavállalást, hanem az állandó tartózkodáshoz szükséges jogi háttérrel biztosítja.

Berencsi Zsuzsa A menekültügyi statisztika, mint kutatási forrásanyag c. előadásában azokról a tapasztalatokról szólt, amelyeket akkor szerzett, amikor kutatásai során a menekültügyi statisztikákra és menekülttáborbeli nyilvántartásokra kellett támaszkodnia. A menekülttáborban lakók számáról, állampolgárságáról, etnikai megoszlásáról, illetve a férfiak, nők és gyermekek arányáról összesített adatok vannak. Ezek a statisztikák azonban nagyon sok dolgot eltakarnak.

Rendkívül nehéz az egyes személyek követése a különböző menekülttáborok között, arról pedig, hogy ki milyen egyéb táborokat járt meg korábban, nincs semmiféle nyilvántartás. Az egyes táborok szempontjából függetlenül attól, hogy azt másik táborbeli tartózkodás előzte-e meg vagy követi-e, a belépés, illetve a kilépés ugyanolyan belépésnek, illetve kilépésnek számít. Tapasztalatai szerint hiányoznak a megbízható háztartáslisták és hasznosnak tartaná, ha a pontosság mellett az itt-tartózkodás hosszúságára több figyelmet fordítanának.

Dobó István A menekültügyi információs rendszer adatstruktúrája, az adatok felhasználhatóságának lehetőségei és korlátai c. előadásában, a menekültügyi információs rendszer adatstruktúrájáról, az adatok felhasználhatóságának lehetőségeiről és korlátairól szólva elmondta, hogy a menekültként való elismerésről szóló 101/1989. (IX.28.) MT rendelet szerint a menekültként elismerését kérő személy köteles a nyilvántartásba vételéhez szükséges adatokat az eljáró hatóság rendelkezésére bocsátani. A kérelem a rendelet mellékletében foglalt kérdőív kitöltésével nyújtható be. A Menekültügyi és Migrációs Hivatal menedékkérőkkel kapcsolatos adatkezelése tehát e rendelet alapján történik és elsődlegesen a kitöltött kérdőívekre, valamint az eljárás során birtokába került egyéb adatokra terjed ki.

Ezt követően a menekültügyi információs rendszer kialakulásának főbb állomásait ismertette, majd az egyes nyilvántartási programok jellemzőiről és a lekérdezés lehetőségeiről szólt:

– a Menekültügyi és Migrációs Hivatalban működő információs rendszer a külföldiekkel kapcsolatos hatósági jogkört gyakorló más állami szervek nyilvántartásai

mellett, gyakorlatilag bármiféle visszacsatolás nélkül működik;

– a hivatal ügyfélkörének állapotváltozása leginkább a menekült státusú személyek honosítása esetén követhető nyomon, a menedékesek vonatkozásában azonban már nincsenek megbízható adatok arra vonatkozóan, hogy közülük hány fő szerzett más legális tartózkodási jogcímet, lett munkavállaló vagy kapott bevándorlási engedélyt;

– a hivatalnak az ügyfelek személyazonossága megállapításához és ellenőrzéséhez szükséges, valamint a kérelem elbírálása szempontjából releváns adatok kezelését kell alapvető fontosságúnak tekintenie, ugyanakkor nem kétséges, hogy a térségünket érintő migrációs folyamatok megértéséhez, előrejelzéséhez elengedhetetlenül szükséges az egyes szerveknél felhalmozódott adatok elemzése.

Tóth Pál Péter A menekültügyi, az idegenrendészeti és az állampolgársági adatok és társadalomtudományi használhatóságuk c. előadásában elmondta, hogy a vízumkérő és egyéb kérdőívek nem a társadalomtudományi kutatásokat, hanem azoknak a szerveknek az ügyintézését, döntéshozatalát hivatottak szolgálni, melyek a menekültek, a külföldiek beutazásának, magyarországi tartózkodásának és bevándorlásának ügyeivel, illetve az állampolgársági kérelmek elbírálásával foglalkoznak. Ennek ellenére úgy vélte, nemcsak idegen- és igazgatásrendészeti kérdés mindaz a szerteágazó és bonyolult problémahalmaz, amely a migránsokhoz kapcsolódik. Egyetlen magyar állampolgár számára sem lehet közömbös, hogy milyen szociológiai–demográfiai meghatározottsággal rendelkeznek azok, akik azzal a szándékkal érkeznek az országba, hogy menekültként, bevándorlóként hosszabb-rövidebb ideig vagy mint új állampolgárok végleg itt éljenek.

A külföldi állampolgárok szociológiai–demográfiai jellemzőinek feltárását, itt-tartózkodásuk társadalmi folyamatokat befolyásoló hatását azonban a Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztálya, az Országos Rendőrfőkapitányság Gazdasági és Informatikai Főigazgatósága Számítástechnikai Központja, illetve a Menekültügyi és Migrációs Hivatal által a kutatók rendelkezésére bocsátott adatok alapján csak nagy hibaszázalékkal lehet elvégezni. Az előadás további részében azokkal a tipikus hibákkal foglalkozott, amelyek az elemzések értékét leginkább megkérdőjelezzik. Végezetül pedig javaslatot tett arra, hogy a kérdőívek adatai közül melyeket kellene még számítógépre rögzíteni.

A konferencia tanulságait Csernák Józsefné röviden a következő pontokban foglalta össze.

– Az 1988–1989 óta zajló és az országot is érintő nemzetközi migrációs folyamatok napjainkra egyértelművé tették az átfogó magyar migrációs politika megfogalmazásának nélkülözhetetlenségét. Ennek megalapozásához tudományos feltáró munkára és a kérdéssel összefüggő széles körű vitára van szükség.

– A magyar társadalom jelenének és jövőjének alakulása szempontjából nem elhanyagolható, hogy az ország lakosságának demográfiai–szociológiai jellemzőihez viszonyítva a hozzánk érkezők milyen folyamatokat erősítenek meg, gyengítenek vagy semlegesítenek. Ennek következtében nem csupán és nem elsősorban idegenrendészeti kérdés, hogy huzamosabb ideig kik tartózkodnak az országban, hogy kikből lesznek bevándorlók, új állampolgárok.

– A rendszerváltozással párhuzamosan megszűnt a kivándorlás illegális formája és egyúttal az ország a bevándorlók egyik célországává vált. Az e területen bekövetkezett gyors változás követelményeinek – az átgondolt, hosszú távon érvényes migrációs politika hiányában – az elfogadott jogszabályok és a hozzájuk tartozó mellékletek ma már egyre kevésbé felelnek meg.

– Az adatkezeléssel kapcsolatos, jogosan megfogalmazott aggályok eloszlathatók lennének, ha megfelelő szintű norma (törvény vagy kormányrendelet) célként határozná meg a Magyarországot érintő migráció (ki- és bevándorlás, új állampolgárok, menekültek) teljes körű megfigyelését.

– Az adatok számítógépre történő rögzítése során jelenleg leggyakrabban előforduló hibákat ki kell küszöbölni.

– Az adatgazdák – annak ellenére, hogy nem a tudományos kutatás céljainak megfelelően gyűjtik az adatokat – segítsék elő a nemzetközi vándorlással foglalkozó kutatók munkáját. Tegyék lehetővé árnyaltabb elemzések készítését a családokra, az iskolai végzettségre, a szakképzettségre, a területi megoszlásra, a nemzetiségre, az állandó külföldi lakhelyre vonatkozó adatoknak a kutatók rendelkezésére bocsátásával.

Tóth Pál Péter

SZEMÉLYI HÍREK

Megbízás-felmentés. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1996. június 1-jei hatállyal megbízta *Garai Péternét* a Tájékoztatási főosztály főosztályvezető-helyettesi feladatainak ellátásával.

Dr. Pukli Péter, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Csorba Lászlót* 1996. június 15-ei hatállyal megbízta az Elnökhelyettesi titkárság osztályvezetői feladatainak ellátásával.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Kertészné Gérecz Esztert* 1996. június 16-ai hatállyal más közszolgálati szervhez történt áthelyezésére tekintettel felmentette az Informatikai Koordinációs Iroda vezetői megbízásából.

Elnöki dícsérek. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Farkas Ferencné*t, a Jogi és Igazgatási osztály főelőadóját több mint két évtizedes lelkiismeretes munkájáért, különösen a Jogi és Igazgatási

Osztály ügyviteli feladatainak mintaszerű ellátásáért és az Európai Integrációs Kérdőív megválaszolásában kifejtett magas színvonalú tevékenységéért; *Csabáné Váradai Juliannát*, a Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság Tájékoztatási főosztályának főosztályvezetőjét 32 éves eredményes szakmai munkája elismeréseképpen, nyugállományba vonulása alkalmából; *Izsó Imréné*t, a KSH Veszprém Megyei Igazgatóságának főelőadóját, az adatgyűjtés területén végzett több mint két évtizedes kiemelkedő munkájáért, nyugállományba vonulása alkalmából; *Molnár Ferencné*t, a KSH Veszprém megyei Igazgatóságának főelőadóját, az adatgyűjtés területén végzett több mint két évtizedes kiemelkedő munkájáért, nyugállományba vonulása alkalmából *elnöki dícséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Az Európai Statisztikusok Értekezletének (ESÉ) 44. plenáris ülését 1996. június 11. és 13. között – az OECD meghívására – Párizsban tartották. Ezt megelőzően, június 10-re az OECD ad hoc tanácskozást hívott össze, melyen a tagországok képviselőin kívül megfigyelőként részt vett Lengyelország, Szlovákia és Dél-Korea képviselője is. Ezen egész napos értekezleten a statisztikai adatgyűjtések koordinálása szerepelt a napirenden a tagországokban végzett ilyen irányú felmérések alapján.

A plenáris ülés résztvevői a koordinációs tevékenység során felmerülő nehézségekkel foglalkoztak, melyek egyrészt az országok nagy számából, másrészt az Európai Unió döntő befolyásából származnak. A nemzetközi együttműködés javítása érdekében a szervezet igyekszik a munkát az OECD-vel és az EUROSTAT-tal összehangolni.

A plenáris ülésen magyar részről *Dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *Pál*

Sándorné, a KSH osztályvezetője vett részt. A KSH elnöke ott-tartózkodása során kétoldalú megbeszéléseken vett részt, így többek között találkozott *Tim Holttal*, az újonnan szervezett angol Nemzeti Statisztikai Hivatal elnökével, valamint *Fellegi Ivánnal*, a Kanadai Statisztikai Hivatal elnökével, akivel a további együttműködés formáit körvonalazták. Ezenkívül együttműködési megállapodást írt alá *Sz. Antonovska* asszonnyal, a Macedon Köztársaság elnökével és szóbeli megállapodás született *A. Santinszal*, a Lett Statisztikai Hivatal elnökével az input-output táblákkal kapcsolatos együttműködés megvalósításáról.

Értekezlet Pozsonyban. 1996. május 30. és június 5. között az Európai Gazdasági Bizottság (Economic Commission for Europe – ECE) és az ENSZ Fejlesztési Program (United Nations Development Programme – UNDP) értekezletet szervezett Po-

zsonyban, a készülő Társadalmi és Demográfiai Évkönyv kialakításával kapcsolatos elképzelések és tapasztalatok megtárgyalására. Az ülésen az Egyesült Királyság Statisztikai Hivatalának szakemberi részletesen ismertették a már 26 éve megjelenő brit Társadalmi Jelentést. A résztvevők elismeréssel fogadták a készülőben levő magyar társadalmi jelentés egy részének bemutatását. *T. Griffin*, az ECE képviselőjének javaslata alapján a magyar, a cseh, a szlovák és a lengyel küldöttség tagjai javaslatot dolgoztak ki egy közös jelzőszámokat tartalmazó kötet kialakítására, melyet esetleg az ECE, valamint az UNDP is támogatni fog.

Az ülésen a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Harcsa István* főosztályvezető és *Mészáros Árpád* főosztályvezető-helyettes vett részt.

Az Öregedés Európában elnevezésű, a Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute (NIDI) szervezésében készülő holland-magyar projectben részt vevő szakértők 1996. június 20. és 22. között a hollandiai Wassenaarban tartottak megbeszéléseket. A résztvevők áttekintették az e téren végzett munka eddigi eredményeit. Az értekezleten magyar részről *dr. Miltényi Károly*, a Népeségtudományi Kutató Intézet ny. igazgatója és *Hablicsek László*, az Intézet igazgatóhelyettese vett részt.

A Magyarország történeti helységnévtára sorozat Máramaros megye (1773–1808) című kötete a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat kiadásában jelent meg. A kiadvány levéltári források alapján tartalmazza Magyarország helységeit, külterületi lakott helyeit és önálló névvel bíró pusztáit a XVIII. század végi állapotoknak megfelelően. Közli a korabeli települések fontosabb demográfiai, vallási, nemzetiségi és gazdasági jellemzőit. A bő táblázatos adatgyűjteményt helynév-, felekezeti- és birtokos mutató, valamint a XVIII. század végi állapotokat tükröző községhatáros térkép egészíti ki.

(Magyarország történeti helységnévtára. Máramaros megye (1773–1808). Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1996. 278 old. + térkép.)

A fogyasztói árindexek, 1995. c. kötetben a Központi Statisztikai Hivatal a fogyasztói árak és az árszínvonal alakulásáról szóló éves beszámolóját adja közre. Az éves beszámolókat 1966–1988 között A fogyasztói árak változása a lakosság főbb rétegeinél és a Kiskereskedelmi áralakulás című KSH kiadványok tartalmazták. 1989-től kezdve az idevonatkozó adatokat a Hivatal negyedévenként is megjelenteti, 1992-től pedig emellett a mostani

címmel felújította az éves adatokat hagyományos szerkezetben tartalmazó sorozatot.

(Fogyasztói árindexek, 1995. Consumer price indices. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 110 old.)

Megjelent A Magyar Köztársaság Helységnévkönyve 1996. január 1. A Központi Statisztikai Hivatal 1992 óta évente megjelenő kiadványa ezúttal az 1995. január 1-jei állapotnak megfelelő népesség- és lakásadatokat tartalmazza és új információként a körjegyzőségekre és a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó összefoglaló és részletes adatokkal bővült.

A kötet áttekintést nyújt a települések hivatalos megnevezéséről a megyei beosztásáról, a területnagyságáról, a népességről és a lakások számáról. A kiadványban szereplő népességi adatok az 1990–1994. évi végleges népmozgalmi adatok felhasználásával továbbvezetett népességszámok. A lakások száma az 1990. évi népszámlálás adatainak továbbszámított adata. A területre vonatkozó adatok hektárban szerepelnek.

Külön fejezetek tartalmazzák az 1990. január 1. óta bekövetkezett főbb területszervezési változásokat; a településazonosító törzsszámokat; az 1996. január 1-jén működő körjegyzőségek és azokhoz tartozó települések névsorát és az 1996. január 1-jéig létrejött kisebbségi önkormányzatok megyénkenti jegyzékét.

(A Magyar Köztársaság helységnévkönyve. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 199 old.)

Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban (1850–1941) címmel megjelent a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa, mely az OTKA támogatásával 1991-ben hasonló címmel kiadott kötet kiegészítéseként százalékos megoszlásokat tartalmaz.

A kiadvány az 1910. évi magyar népszámlálás területsoros közléseit veszi alapul és nagyobb területi egységek szerint tartalmazza, az 1910. évi közigazgatásnak megfelelően a vármegyék és törvényhatósági jogú városok anyanyelvi adatait bemutató összefoglaló táblákat.

A kötet kezelését névmutató könnyíti meg.

(Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban (1850–1941). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 572 old.)

A Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés 1994. c. kiadvány a Központi Statisztikai Hivatal e témakörben megjelent köteteinek folytatásaként a Magyarországon folyó kutatási, kísérleti, fejlesztési

tevékenység statisztikai adatait ismerteti. A kutató-fejlesztő helyek 1994. évi tudományos munkájával foglalkozó összefoglaló elemzés a K+F tevékenységet folytató kisvállalkozások adataira is kiterjed. Az Összefoglaló táblázatok c. fejezet a kutatási, kísérleti fejlesztési tevékenység főbb adatait, személyi és tárgyi feltételeinek főbb összetevőit foglalja össze. A további táblák a kutatási bázis struktúrájáról, valamint a kutató-fejlesztő helyek gazdálkodási formáinak részesedési arányszámairól tájékoztatnak. Az MTA kutató-fejlesztő intézeteinek, valamint a felsőoktatási kutatóhelyeknek az adatai külön fejezetben találhatóak.

A kötet módszertani ismertetővel és a kutató-fejlesztő helyek jegyzékével zárul.

(Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés 1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 82 old.)

A külföldi működő tőke Magyarországon 1994 c. kiadvány a Központi Statisztikai Hivatal eddig megjelentetett ilyen tárgyú összeállításainak hagyományait folytatva ez évben részletesebb tájékoztatást nyújt angol nyelven is a külföldi tőke nemzetgazdaságunkban elfoglalt helyéről.

A kötet tartalmazza a külföldi tőke, illetve a külföldi érdekeltségű vállalkozások megoszlását ága-

zatonként, részesedés szerint, területi megoszlásban, származási országok szerint, továbbá a külföldi vállalkozások főbb gazdasági mutatóit. Megtalálható a kiadványban a külföldi vállalkozások részletes szakágazati megoszlása, valamint a külföldi érdekeltségű vállalkozások külkereskedelmi adatai a legjelentősebb befektető országok és áruőcsoportok szerinti részletezésben. Ezenkívül az újonnan alakult külföldi érdekeltségű vállalkozások részletes adatairól ágazati és országonkénti bontásban, valamint a magyar tulajdonosok külföldi befektetéseiről is tájékoztat a kötet.

(A külföldi működő tőke Magyarországon 1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 160 old.)

Népjóléti statisztikai évkönyv (1994). A Központi Statisztikai Hivatal közelmúltban megjelent kiadványa átfogó és részletes adatokat közöl a magyar egészségügy helyzetéről, a népesség egészségi állapotáról, az egészségügyi és szociális ellátóhálózat szerkezetéről, tevékenységéről és szolgáltatásairól. A kötet gazdag táblaanyaga országos és visszatekintő adatok mellett területi (megyei) részletezett adatokat is tartalmaz.

(Népjóléti statisztikai évkönyv (1994). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 248 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

KOLCSIN, SZ. – NYIKOLAJEV, O.:

OROSZORSZÁG KÜLKERESKEDELMÉNEK ALAKULÁSA

(Osznovnija napravlenija razvitija vnesnej torgovli Rosszii.) – *Mirovaja Ekonomika i mezdunarodnue otnosenja*. 1995. 8. sz. 44–55. p.

Oroszország külkereskedelmi forgalma a világ összes régióját figyelembe véve már az 1990-es évek kezdetétől észrevehetően csökkent. Az export 1990-ben 71, 1994-ben 48 milliárd dollárt tett ki, az import 82, illetve 28 milliárd dollár értékű volt. Az export nagyságára, szerkezetére és dinamikájára jelentős hatást gyakorol az ipari termelés folyamatos csökkenése, a világszerte konjunktúra romlása, a következetes állami exportpolitika hiánya, a rubel valutaárfolyamának mozgása, az iparilag fejlett nyugati államok diszkriminációs politikája, az exportőrök érdekeltségének csökkenése, a belföldi árak, az egyéb ráérakódó költségek, a bankkamatok emelkedése. Az alacsony importmutatók oka elsősorban az állam központi vásárlásokra fordított kiadásainak a csökkentése, a vámtarifák és az adórendszer.

Az elkövetkező években a kereskedelmi mérleg aktívumát kell elérni. Az exportforgalom túlteljesítése 1991-ben 6,4, 1992-ben 5, 1993-ban 16, 1994-ben pedig 19,8 milliárd dollárral volt nagyobb az importénál. Az Orosz Föderáció Statisztikai Hivatalának adatai szerint Oroszország külkereskedelmi forgalma 1994-en 7,2 százalékkal nőtt az előző évihez képest, és abszolút értékben 76,2 milliárd dollárt tett ki. Az export 8,4, az import 5,4 százalékkal nőtt.

Az iparilag fejlett országok részesedése az orosz exportban az 1993. évi 60-ról 1994-re 67

százalékra növekedett, az ún. fejlődő országoké 14-ről 12 százalékra, a volt KGST-tagországoké 17-ről 13 százalékra csökkent. 1994-ben az orosz export elsődleges partnere Nagy-Britannia lett. A második helyen Németország állt 11,4 százalékkal, majd az Egyesült Államok következett (7,6 százalék). Az orosz export legnagyobb ütemű növekedése a Dél-Kelet-Ázsiába irányuló forgalomban mutatkozik.

Az iparilag fejlett országok részesedése az importból 1994-ben 69 százalék (1993-ban 60 százalék), a fejlődő országoké 13 százalék (17 százalék), a volt KGST-országoké 8,5 százalék (11 százalék) volt. A legnagyobb partner a tradíciók szerint Németország (13,7 százalék), az Egyesült Államok (7 százalék) és Nagy-Britannia (5 százalék).

Az Orosz Föderáció Statisztikai Hivatalának adatai szerint az árucseré az iparilag fejlett országokkal 1994-ben 1993-hoz képest 21,1 százalékkal, ezen belül az export 21,8 százalékkal, az import 20,2 százalékkal nőtt. Az összes többi régióval csökkenő tendenciát mutat.

A legfőbb partner Németország. Az utóbbi időben azonban csökken a forgalom, elsősorban az általános politikai és gazdasági stabilitáshiány miatt. 1993–1994-ben megélénkült a kereskedelmi kapcsolat Nagy-Britanniával. 1994-ben a teljes árucserére 4 milliárd dollárral nőtt, ezen belül az export 3,5 milliárddal. Szélesednek az orosz-amerikai kereskedelmi kapcsolatok is. 1993 végére az Egyesült Államokba irányuló orosz export 2 milliárd dollárt tett ki, ez az 1992. évnek kétszerese. Egyidejűleg jelentősen (2,9-ről 1,5 milliárd dollárra) csökkent az import, elsősorban a gabonafélék vásárlásának lényeges elmaradása miatt. Valamelyest élénkült a kapcsolat Japánnal. 1993-ban az árucseré 3,8 száza-

* *Megjegyzés.* A Statisztikai Irodalmi Figyelő rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban Külföldi Statisztikai Irodalom fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban Bibliográfiát (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban Külföldi Folyóiratszemplét tartalmaz.

lékkal nőtt, 1994-ben Oroszország tizedik legnagyobb kereskedelmi partnere lett.

A kereskedelemben egyik vezető helyet Kína foglalja el, eddig főleg barterkereskedelem folyt (az összereszkedelemből körülbelül 70 százaléka). 1994-ben a barter kezdte feladni korábbi állásait és már a első negyedévben 40 százalékkal csökkent.

1993–1994-ben megkezdődött a kereskedelmi-gazdasági élénkítés Oroszország és Kelet-Európa államai között. A megőrzött technológiák és a kölcsönös kapcsolatok a termelésben, a földrajzi közelség stb. jó alapot jelentenek a konkrét kapcsolatok kiszélesítéséhez.

Az 1990-es évek kezdetén a kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok nagymértékben romlottak Lengyelországgal, de az utóbbi két évben ismét jó irányban változtak. 1993-ban az áruforgalom 2,7 milliárd dollár volt, ami 1994-ben 60 százalékkal nőtt.

1994 márciusában Csernomirgyin miniszterelnök látogatása jó lehetőséget teremtett a Magyarországgal folytatandó kereskedelmi kapcsolatokhoz. Az árucseré kiszélesítéséhez lényegesen hozzájárul az a tény, hogy Magyarország önálló gazdasági megállapodásokat kötött Oroszország 20 régiójával.

Csehország számára az orosz piac mindig az egyik legfontosabb volt. A cseh cégek tudnak és készek is az elmúlt 2–3 évinél lényegesen több árut szállítani, és cserébe nemcsak energiahordozókat és fémeket, hanem készárukat is vásárolni.

A kereskedelmi kapcsolatok kilátásai Bulgáriával és Romániával ezen országok gazdasági nehézségei miatt kevésbé kedvezők.

Az orosz külkereskedelem áruszerkezete hosszú évek óta gyakorlatilag változatlan. Az exportszerkezet egészében mintegy 4 ezer különféle hazai termékből tevődik össze.

A statisztika adatok szerint 1994-ben a fűtőenergia-erőforrások részesedése a teljes exportból 44,7, a fekete és színesfémeké és az ezekből készült termékeké 20,2, a vegyipari termékeké 7,6, a faárúk és cellulóz-papíráruké 4,3 százalék volt. A nyersanyagokat és mindenekelet az energiahordozókat a nyugat-európai országok, a volt szovjet köztársaságok és a kelet-európai országok vásárolták.

A szabadon konvertálható valuták alapvető forrásai a fűtőenergia és nyersanyagok lettek. Ezen termékek termelése csökkent a legkevésbé, exportjuk pedig növekedett. Ugyanakkor a fűtő- és energia-termékek exportjának hatékonysága csökken, mert az orosz exportőrök minden eszközzel valutához akarnak jutni a világpiaci árak ismerete nélkül.

Több más árunál az orosz export helyzete viszonylag kedvező volt 1994-ben. Így például a fa,

cellulóz, újságpapír, cement kivitele növekszik, egyidejűleg csökkent a széné, az azbeszté és a foszforé.

A gépipari termékek helyzete rosszabbodott, a kivitel 1994-ben csak 2,5 milliárd dollár volt. Ennek alapvető okai: a termelés csökkenése (egy év alatt 47,5 százalék), az alacsony konkurenciaképesség, a termeléshez szükséges hitel feltételeinek tisztázatlansága, a termelőhelyek elöregedése, a korszerűtlenség, fizetőképtelenség stb. Még a jelentős volumenű haditechnikai exportban is jelentkeznek negatív időszakok. Az orosz fegyverek iránti kereslet csökken, holott 1994-ben voltak szerződéskötések a fejlődő, a kelet-európai és a közel-keleti országokkal. 1994-ben az orosz haditechnikai export összesen 1,5 milliárd dollár volt. A nem elégséges rendelkezésre álló valuta miatt észrevehetően szűkült az importált áruk köre. Az orosz importban lényeges részt jelentenek a gépipari termékek, ez 1994-ben 5,8 százalékkal nőtt és a teljes import 34 százalékát tette ki. Jelentősen nőtt a fogyasztási cikkek és azok gyártásához szükséges nyersanyagok aránya. A fogyasztási javak közül visszaesett 1993-hoz képest például a ruházati, bőr- és szőrmeárúk, a pamutszövet, a kötött ruházat, bőrcipő stb. importja. Egy sor termék behozatalának csökkenése a lakosság fizetőképtelensége, a magas fogyasztói árak és a belső piac telítettsége miatt következett be.

Az orosz export-import forgalom nagyságára, szerkezetére és területi megoszlására észrevehető befolyást gyakoroltak az állami intézkedések. 1994. március 15-étől, illetve július 1-jétől változtak a behozatali vámok, aminek a hatása a legtöbb alapvető termék árában megjelent.

Jelentősen emelkedtek a személygépkocsik, az egyéb szállítóeszközök, az elektronikai termékek, a textil-, a szőrmeipar alapanyagainak vámtételei. Az új import vámtarifák bevezetésének célja az orosz ipar védelme, a piac megtisztítása a nem megfelelő minőségű áruktól, de szakértők véleménye szerint a vámtarifa-emelések által megemelkedett fogyasztói árak károsan hatottak az import-technológiák és a nyers- és alapanyagok behozatalára.

A növekvő importtarifák rövid távon a belföldi piac elszegényesedéséhez, a termékek minőségének romlásához vezetnek, ezért a kormány megbízásából most dolgoznak az import vámtarifák csökkentésén.

Oroszország külkereskedelmének mintegy harmadát bonyolítja az állami szektor, de a magánszektor részesedése, főként az importban növekszik. 1993-ban az előző évhez képest az import 268 százalékkal nőtt, miközben a központi beszerzések 43 százalékkal csökkentek. 1994-ben ez a tendencia folytatódott.

Alapvető következtetések:

- a külkereskedelem liberalizálása, az előnyös árfolyam- és árvizonyok elősegítették az orosz termelők exportaktivitását;
- az import decentralizálása, a vállalatok nehéz pénzügyi helyzete a szerkezet változásához vezetett;
- a hivatalos statisztika az új feltételek közepette rosszul tükrözi Oroszország külkereskedelmi helyzetét;
- az orosz külkereskedelem földrajzában történt változások alapvetően az 1990-es évek elején kezdődtek, az elkövetkező években a változás dinamikája nem lesz jelentős;
- az orosz külkereskedelem javulásának kilátásai az ország gazdasági klímájának általános változásától függenek.

(Ism.: *Németh Attila*)

MONORCHIO, A.:

A KULTÚRA ÁRA

(The cost of culture.) - *Review of economic conditions in Italy*. 1995. 1. sz. 57-78 p.

Ma már széles körben, elfogadott tétel, hogy a kultúra nem tekintendő gazdasági szempontból improduktívnek. Ennek megfelelően figyelmet érdemel, hogy az állam milyen mértékű érdeklődést és támogatást szentel e szférának. E téren Olaszország az elmúlt három évtized során jelentősen előre lépett, és ma már közel áll az európai átlaghoz, bár még vannak jelentős és aggasztó lemaradások, főként az oktatásügy terén. A születési arányok és ebből következően a tanulólétszámok csökkenése sürgetővé tette az iskolai és felsőfokú oktatás rendszerének átfogó reformját. Ez a rendszer másutt sokkal jobb hatékonysággal és jóval olcsóbban működik, mint Olaszországban. Itt ugyanis az oktatást jelenleg is a struktúrák merevsége, a párhuzamosság, a szervezatlenség, a humán erőforrások kihasználásának alacsony határfoka, valamint a pénzügyi pazarlás jellemzi. A hatékony támogatási rend visszaállítása érdekében a gazdaságtalan tevékenységeket sürgősen fel kell számolni a kultúra területén is.

A kultúra árának meghatározása igen összetett probléma, lévén magának a kultúrának a fogalma is rendkívül sokrétű. Állandó mozgásban lévő társadalomban élünk, ahol folyamatosan változnak az életstílus jegyei, a fogyasztási szokások és a termelőtevékenységek. A kulturális értékek és a munka fogalma is fejlődésen ment át. A kommunikáció új, rendkívül dinamikus csatornáin keresztül hitek, fogalmi sémák, ideológiák keletkeznek és módosulnak. Természetesen a kultúra statikus és dinamikus szemlélete, a régi sztereotípiákhoz való ragaszkodás és az új modellek befogadása egyben konfliktusok forrása

is lehet. E problémák nem kerülhetők meg a kultúra költségeinek és társadalmi funkcióinak vizsgálata során sem, a fogalmi rendszerek kutatása azonban inkább a filozófusok és a szociológusok területe, míg a jelen tanulmány a kultúra különböző szféráira szánt közkiadások néhány konkrétumára korlátozódik.

Az első fontos megállapítás, hogy a kulturális ágazatra fordított közpénzek mintegy háromnegyed részét az Oktatási Minisztérium, a Felsőoktatási, Tudományos és Műszaki Kutatási Minisztérium, valamint a Kulturális és Környezeti Források Minisztériuma biztosítja, míg a fennmaradó hányadot a települési, tartományi és regionális hatóságoknak kell előteremteniük. 1993-ban egyedül az Oktatási Minisztérium 43,6 milliárd lírát költött, szinte teljes egészében fizetésekre és bér jellegű juttatásokra. Az oktatásra, kultúrára és tudományos kutatásra fordított összegek csaknem kivétel nélkül az állami költségvetés folyó kiadások rovatában szerepelnek, holott nyilvánvaló, hogy ezek egyben az ország számára befektetést is jelentenek. Az iskolázottsági szint emelkedése nem csekély mértékben járult hozzá Olaszország háború utáni felemelkedéséhez.

A hatvanas és hetvenes években az oktatásügyi kiadások fokozatosan nőttek a GDP százalékában, követve a születési és beiskolázási arányok növekedését. A nyolcvanas években a GDP-hez viszonyítva stagnálás következett be, de a tanulólétszámok csökkenése nem járt az oktatók leépítésével. Ugyanekkor a magasabb oktatásügyi költségvetési hányadról indult fejlettebb európai országokban, az iskoláskorú gyermekek számának csökkenésével egyidejűleg, e kiadások arányát mérsékeltek, és így Olaszország korábbi lemaradása jelentősen csökkent. Továbbra is fennmaradtak azonban a funkcionális egyensúlyi zavarok, amelyek következtében a GDP-hez viszonyított azonos oktatásügyi kiadási arányok mellett az olasz iskolarendszer (figyelman kívül hagyva az egyetemeket) alacsonyabb szintű szolgáltatásokat nyújt, nem szólva a rendkívül magas bukási arányról, az olasz oktatásügy szégyenfoltjáról.

Az általános és középfokú oktatásra fordított összegek GDP-hez viszonyított aránya az 1960 és 1980-as évek eleje közötti időszakban 3,2-ről 5 százalékra nőtt, majd ezen az utóbbi szinten stabilizálódott. A kiadásokon belül a bérek és bér jellegű juttatások 80 százalékot képviselnek az európai átlaghoz hasonlóan. A korábbi gyors növekedés magyarázata elsősorban abban rejlik, hogy az említett időszakban az állami és magániskolák tanulónak létszáma 7,9 millióról 12,4 millióra nőtt. Ezt követően az 1990-es évek elejére ez a létszám 10,5 millió-

Alapvető következtetések:

- a külkereskedelem liberalizálása, az előnyös árfolyam- és árszabványok elősegítették az orosz termelők exportaktivitását;
- az import decentralizálása, a vállalatok nehéz pénzügyi helyzete a szerkezet változásához vezetett;
- a hivatalos statisztika az új feltételek közepette rosszul tükrözi Oroszország külkereskedelmi helyzetét;
- az orosz külkereskedelem földrajzában történt változások alapvetően az 1990-es évek elején kezdődtek, az elkövetkező években a változás dinamikája nem lesz jelentős;
- az orosz külkereskedelem javulásának kilátásai az ország gazdasági klímájának általános változásától függenek.

(Ism.: *Németh Attila*)

MONORCHIO, A.:

A KULTÚRA ÁRA

(The cost of culture.) - *Review of economic conditions in Italy*. 1995. 1. sz. 57-78 p.

Ma már széles körben, elfogadott tétel, hogy a kultúra nem tekintendő gazdasági szempontból improduktívnek. Ennek megfelelően figyelmet érdemel, hogy az állam milyen mértékű érdeklődést és támogatást szentel e szférának. E téren Olaszország az elmúlt három évtized során jelentősen előre lépett, és ma már közel áll az európai átlaghoz, bár még vannak jelentős és aggasztó lemaradások, főként az oktatásügy terén. A születési arányok és ebből következően a tanulólétszámok csökkenése sürgetővé tette az iskolai és felsőfokú oktatás rendszerének átfogó reformját. Ez a rendszer másutt sokkal jobb hatékonysággal és jóval olcsóbban működik, mint Olaszországban. Itt ugyanis az oktatást jelenleg is a struktúrák merevsége, a párhuzamosság, a szervezatlenség, a humán erőforrások kihasználásának alacsony határfoka, valamint a pénzügyi pazarlás jellemzi. A hatékony támogatási rend visszaállítása érdekében a gazdaságtalan tevékenységeket sürgősen fel kell számolni a kultúra területén is.

A kultúra árának meghatározása igen összetett probléma, lévén magának a kultúrának a fogalma is rendkívül sokrétű. Állandó mozgásban lévő társadalomban élünk, ahol folyamatosan változnak az életstílus jegyei, a fogyasztási szokások és a termelőtevékenységek. A kulturális értékek és a munka fogalma is fejlődésen ment át. A kommunikáció új, rendkívül dinamikus csatornáin keresztül hitek, fogalmi sémák, ideológiák keletkeznek és módosulnak. Természetesen a kultúra statikus és dinamikus szemlélete, a régi sztereotípiákhoz való ragaszkodás és az új modellek befogadása egyben konfliktusok forrása

is lehet. E problémák nem kerülhetők meg a kultúra költségeinek és társadalmi funkcióinak vizsgálata során sem, a fogalmi rendszerek kutatása azonban inkább a filozófusok és a szociológusok területe, míg a jelen tanulmány a kultúra különböző szféráira szánt közkiadások néhány konkrétumára korlátozódik.

Az első fontos megállapítás, hogy a kulturális ágazatra fordított közpénzek mintegy háromnegyed részét az Oktatási Minisztérium, a Felsőoktatási, Tudományos és Műszaki Kutatási Minisztérium, valamint a Kulturális és Környezeti Források Minisztériuma biztosítja, míg a fennmaradó hányadot a települési, tartományi és regionális hatóságoknak kell előteremteniük. 1993-ban egyedül az Oktatási Minisztérium 43,6 milliárd lírát költött, szinte teljes egészében fizetésekre és bér jellegű juttatásokra. Az oktatásra, kultúrára és tudományos kutatásra fordított összegek csaknem kivétel nélkül az állami költségvetés folyó kiadások rovatában szerepelnek, holott nyilvánvaló, hogy ezek egyben az ország számára befektetést is jelentenek. Az iskolázottsági szint emelkedése nem csekély mértékben járult hozzá Olaszország háború utáni felemelkedéséhez.

A hatvanas és hetvenes években az oktatásügyi kiadások fokozatosan nőttek a GDP százalékában, követve a születési és beiskolázási arányok növekedését. A nyolcvanas években a GDP-hez viszonyítva stagnálás következett be, de a tanulólétszámok csökkenése nem járt az oktatók leépítésével. Ugyanekkor a magasabb oktatásügyi költségvetési hányadról indult fejlettebb európai országokban, az iskoláskorú gyermekek számának csökkenésével egyidejűleg, e kiadások arányát mérsékeltek, és így Olaszország korábbi lemaradása jelentősen csökkent. Továbbra is fennmaradtak azonban a funkcionális egyensúlyi zavarok, amelyek következtében a GDP-hez viszonyított azonos oktatásügyi kiadási arányok mellett az olasz iskolarendszer (figyelmen kívül hagyva az egyetemeket) alacsonyabb szintű szolgáltatásokat nyújt, nem szólva a rendkívül magas bukási arányról, az olasz oktatásügy szégyenfoltjáról.

Az általános és középfokú oktatásra fordított összegek GDP-hez viszonyított aránya az 1960 és 1980-as évek eleje közötti időszakban 3,2-ről 5 százalékra nőtt, majd ezen az utóbbi szinten stabilizálódott. A kiadásokon belül a bérek és bér jellegű juttatások 80 százalékot képviselnek az európai átlaghoz hasonlóan. A korábbi gyors növekedés magyarázata elsősorban abban rejlik, hogy az említett időszakban az állami és magániskolák tanulónak létszáma 7,9 millióról 12,4 millióra nőtt. Ezt követően az 1990-es évek elejére ez a létszám 10,5 millió-

ra apadt, a születési mutatók korábban bekövetkezett csökkenése eredményeként. A csökkenés főként a legfiatalabb korosztályokat foglalkoztató intézményekben, tehát az ezeket nagyobb számban fenntartó állami oktatási szektorban jelentkezett. Ugyanakkor a bérköltségek növekedése az 1980-as években is folytatódott. A tanári létszám 1959 és 1988 között 346 ezerrel 993 ezerre nőtt, ezt követően a létszámnövekedés lelassult. Az egy tanóra jutó diákok száma így Olaszországban alacsonyabb mint a legtöbb más fejlett országban. Ez annak az erősen megkérdőjelezhető gyakorlatnak is következménye, mely szerint mindenáron munkahelyhez akarták juttatni azokat a középiskolát és egyetemet végzett fiatalokat, akik más területeken nem tudtak elhelyezkedni.

Az olasz iskolarendszer szervezeti felépítésével kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy sok esetben hiányzik a különböző szintű hatóságok megfelelő együttműködése. Az Oktatási Minisztérium nem foglalmazott meg egyértelmű célkitűzéseket a népesség iskolázottsági szintjére vonatkozóan, és elmaradt azoknak a foglalkoztatáspolitikai elképzeléseknek a kialakítása, amelyeknek alapján az oktatói létszámokat a különféle szintű és típusú intézmények diáklétszámához lehetne igazítani. Éppen a szervezeti modell merevsége az egyik fő oka a kiadások szabálytalan és nem igazán ésszerű növekedésének. Tény, hogy a tényleges kiadások minden iskolatípusban és az oktatás minden szintjén jelentősen meghaladják a költségvetés szerinti összegeket. A tananyagok és módszerek kérdésében gyakran az egyes tanári érdekcsoportok erőviszonya a döntő. A megfelelő ellenőrzés hiánya is hozzájárul a bukások és kimaradások számának növekedéséhez, ami az olasz iskolákat megkülönbözteti Európa többi hasonló intézményeitől. A pénzügyi és funkcionális egyensúlyi zavarok említése természetesen korántsem jelenti azt, hogy korlátozni kellene az állam iskoláügyben vállalt szerepét, hiszen az oktatás a szabad joggyakorlásnak és a polgári kötelezettségek teljesítésének egyaránt nélkülözhetetlen feltétele.

Az egyetemek mind oktatási, mind kutatási feladatokat ellátnak. 1993-ban a Felsőoktatási, Tudományos és Műszaki Kutatási Minisztérium több mint 7 milliárd lírát költött az egyetemekre és csaknem 3,4 milliárdot a tudományos kutatásokra. A felsőoktatás a utóbbi évtizedekben jelentős mértékben kiterjedt Olaszországban: 1960-ban 200 000 egyetemi hallgató volt, az 1990-es évek elejére pedig ez a szám több mint 1 millióra nőtt. Ugyanakkor a GDP 0,6 százalékát fordították a felsőoktatásra, szemben a 0,8 százalékos európai átlaggal. Az az általános vélemény, hogy a kiadások nincsenek arányban az

eredményekkel. Az egyetemi alapképzésre beiratkozott hallgatóknak csupán a harmada szerez diplomát, és jelenleg is több százezer olyan diák van, aki eredeti évfolyamától lemaradva folytatja tanulmányait.

Az egyetemi rendszer ellentmondásai több okra vezethetők vissza: alapjában véve nem kívánják a diákok számát a várható munkaerőigényhez vagy akár az egyetemek befogadó kapacitásához igazítani; általában hiányzik a szervezeti autonómiával járó lehetőségek kihasználása; a költségek megoszlása súlyos terheket ró az adófizetőkre; jelentős eltérések vannak a különböző egyetemek között mind a számított kiadásokat, mind a rendelkezésre bocsátott forrásokat illetően.

Olaszországban egyébként a külföldön bevett gyakorlattal szemben egészen más módon történik a kiadások finanszírozása: a szolgáltatások költségeit szinte teljesen az adófizetők egészére terhelik, míg a diákok létfenntartása a családjaikra hárul. Ennek következtében nem csupán hiányoznak a felvételek ésszerűsítésének mechanizmusai, hanem a tehetős üzletemberek és az egyetemet végzett szakemberek gyermekei körülbelül háromszorosan túltreprezentáltak a friss diplomások között szüleik létszámarányához képest: a diákoknak mindössze fele kerül ki a szerényebb jövedelmű családokból. Az adófizetők tehát jórészt az olyan hallgatóknak juttatott szolgáltatások költségeit viselik, akik már eleve magasabb társadalmi és jövedelmi helyzetből indultak.

A felsőoktatás terén feltétlenül új szemléletre van szükség a képzésben való részvétel jogát illetően. Célul kell kitűzni a szerényebb lehetőségekkel rendelkező diákok segítségét. Az arra alkalmas és érdemes, de megfelelő családi anyagi háttérrel nem rendelkező fiatalokat hatékony támogatásban kell részesíteni. Ugyancsak törekedni kell arra, hogy a szabad felvételi rendszer az egyetemi fokozatok tényleges megszerzésében is megnyilvánuljon. Ehhez különféle közvetlen és közvetett intézkedések összehangolása szükséges.

A tudományos kutatások szférájában ugyancsak kiemelkedő finanszírozó szerepe van az államnak. 1993-ban a kormányzati szervek 950 milliárd lírát költöttek erre a területre. Az elért eredmények itt sem kielégítőek: az elmúlt öt év során Olaszország e terén elért bevételei a kiadásoknak mindössze felét tették ki, ami a legalacsonyabb arányt jelenti az összehasonlításba bevont országok között. Ugyanakkor az alacsony színvonalú technológiával gyártott termékek export/import aránya 133 százalék, míg a magas technológiai igényű áruké csupán 80 százalék. Ezek a negatív tünetek kevésbé meglepők, ha tudjuk, hogy Olaszországban az egy főre jutó kuta-

tási és fejlesztési kiadás meglehetősen szerény. A többi vizsgált területhez hasonlóan a beavatkozásnak itt is a hatékonyság javítását kell elsősorban megcéloznia. A szervezeti-szerkezeti változtatások hiányában a források bővítése önmagában nem elegendő az eredmények javításához.

Kétségtelen, hogy az elkövetkező években intézkedni kell a pénzügyi egyensúly zavarainak fokozatos felszámolása érdekében, ugyanis az instabilitás, a folytonos költségvetési deficit és adóssághalmozódás káros gazdasági hatásai egyre nyilvánvalóbbak. Amennyiben a szolgáltatások színvonalát emelni akarják, ki kell küszöbölni az újukban álló szervezeti akadályokat, a költségek hatékony felhasználásának modelljei és megfelelő elszámoltatási rendszerek segítségével. Az ilyen akciók révén el lehet kerülni egy olyan terület súlyos megkárosítását, amelyben a közösség közreműködése is szükséges a szabadság és a pluralizmus garantálásához, az ellen-

vélemény kimondásának jogához, az eredetiséghez és a nonkonformizmushoz; ahol új problémákat vetnek fel és új értékeket keresnek; amely képes befogadni a környezet védelméhez és kultúra forrásaihoz, azaz a történelmi örökséghez kapcsolódó igényeket és perspektívákat.

Nem véletlen, hogy a kormányoknak a kulturális programok iránt tanúsítandó nagyobb fogékonysága ismétlődően hangsúlyt kap különböző nemzetközi fórumokon, gondoljunk csak a közös európai felsőoktatás elképzelésére vagy az Európa Tanácsnak a felsőfokú oktatásra és a permanens képzésre vonatkozó projektjére.

A kultúra „az összes nemzet közös nyelve”, ahogy Gian Battista Vico tömören mondta évszázadokkal ezelőtt. Ezzel a megállapítással ma is csak egyetérteni lehet.

(Ism.: Rózsa Gábor)

DEMOGRÁFIA – TÁRSADALOMSTATISZTIKA

PRIOUX, F.:

A HÁZASSÁGON KÍVÜLI EGYÜTTÉLÉSEK GYAKORISÁGA FRANCIAORSZÁGBAN

(La fréquence de l'union libre en France.) –
Population. 1995. 3. sz. 828–844. p.

1960-ban jelentette meg a „Revue trimestrielle du droit civil” azt a Tené Théry által írt tanulmányt, melyet az 1990-es helyzet előzményei kialakulásának feltáráshoz használt a szerző. Az ott közölt, 1954-re vonatkozó adatokat azonban a szerző, az említett cikk helytel-közzel elavultnak minősíthető moralizáló interpretálása miatt, átértékeli.

Az adatsorokat vizsgálva meglepődhetünk, hogy az eltelt csaknem fél évszázad alatt a házasságkötés nélkül együtt élő párok aránya számottevően nem változott, sőt, a 25–64 éves korú együtt élők és a házasságban élők esetében, azokat korcsoportonként összehasonlítva is úgy tűnik, az összetétel is alig módosult.

A családi állapot szerinti megoszlásokat bemutató táblával összevetve azonban már jól látszik az átstrukturálódás, mely az 1990-es években felgyorsuló átalakuláshoz vezet.

Az elmúlt években megkétszereződött a hajadon/nőtlen együtt élők száma, és negyedére csökkent azoké, akik házassági állapotúak. Előbbiek nagy része nagyon fiatal, és sokan közülük a házasság „előszobájának” tekintik az együttélést. Mégis, az „újra szabadok” (elváltak, özvegyek) figyelem-

bevételével azt mondhatjuk, hogy többségük – életkorát tekintve is – választhatná a házasságot.

Tanulmánya első felében az 1954-es helyzetet mutatja be a szerző. A regionális különbségek ekkor igen jelentősek voltak. Lakóhely szerint 1,4 és 32,4 ezrelék között változott a házasságkötés nélkül együtt élők aránya. Ugyanilyen markáns különbségek jelentkeznek, ha a párok társadalomban elfoglalt helyzete szerint vizsgálják e sokaságot. Az aktív férfi foglalkozása alapján három nagy csoportba (polgárság, középosztály, munkások) sorolják ehhez azokat a párokat, ahol a férfi dolgozik. A közölt tábla ranglétrajellegű és jól mutatja, hogy minél lejjebb helyezkedik el rajta valamely foglalkozási csoport, annál nagyobb arányban fordul elő közöttük (1954-ről van szó) házasságon kívüli együttélés. (Ez alól csak a mezőgazdasági munkások esete kivétel, de az ő helyzetük is „köztes”-nek volt minősíthető.) A személyi szolgáltatásban dolgozók (taxisofőrök, háztartási alkalmazottak, pincérek, fodrászok) között a legelterjedtebb e jelenség, őket találjuk a ranglétra legalján.

A „legalsó” csoport tagjai integrálódtak a legkevésbé a társadalomba. Személyes illetve családi érdekek által nem motiváltak a „hivatalos” értékek védelmében, hiányzik életükből a stabilitás, a szociális biztonság.

A kialakult területi különbségeket a továbbiakban három tényező – a városi népesség aránya, a társadalmi környezet, illetve a vallásgyakorlás – hatásaként értelmezi a szerző.

tási és fejlesztési kiadás meglehetősen szerény. A többi vizsgált területhez hasonlóan a beavatkozásnak itt is a hatékonyság javítását kell elsősorban megcéloznia. A szervezeti-szerkezeti változtatások hiányában a források bővítése önmagában nem elegendő az eredmények javításához.

Kétségtelen, hogy az elkövetkező években intézkedni kell a pénzügyi egyensúly zavarainak fokozatos felszámolása érdekében, ugyanis az instabilitás, a folytonos költségvetési deficit és adóssághalmozódás káros gazdasági hatásai egyre nyilvánvalóbbak. Amennyiben a szolgáltatások színvonalát emelni akarják, ki kell küszöbölni az újukban álló szervezeti akadályokat, a költségek hatékony felhasználásának modelljei és megfelelő elszámoltatási rendszerek segítségével. Az ilyen akciók révén el lehet kerülni egy olyan terület súlyos megkárosítását, amelyben a közösség közreműködése is szükséges a szabadság és a pluralizmus garantálásához, az ellen-

vélemény kimondásának jogához, az eredetiséghez és a nonkonformizmushoz; ahol új problémákat vetnek fel és új értékeket keresnek; amely képes befogadni a környezet védelméhez és kultúra forrásaihoz, azaz a történelmi örökséghez kapcsolódó igényeket és perspektívákat.

Nem véletlen, hogy a kormányoknak a kulturális programok iránt tanúsítandó nagyobb fogékonysága ismétlődően hangsúlyt kap különböző nemzetközi fórumokon, gondoljunk csak a közös európai felsőoktatás elképzelésére vagy az Európa Tanácsnak a felsőfokú oktatásra és a permanens képzésre vonatkozó projektjére.

A kultúra „az összes nemzet közös nyelve”, ahogy Gian Battista Vico tömören mondta évszázadokkal ezelőtt. Ezzel a megállapítással ma is csak egyetérteni lehet.

(Ism.: Rózsa Gábor)

DEMOGRÁFIA – TÁRSADALOMSTATISZTIKA

PRIOUX, F.:

A HÁZASSÁGON KÍVÜLI EGYÜTTÉLÉSEK GYAKORISÁGA FRANCIAORSZÁGBAN

(La fréquence de l'union libre en France.) –
Population. 1995. 3. sz. 828–844. p.

1960-ban jelentette meg a „Revue trimestrielle du droit civil” azt a Tené Théry által írt tanulmányt, melyet az 1990-es helyzet előzményei kialakulásának feltáráshoz használt a szerző. Az ott közölt, 1954-re vonatkozó adatokat azonban a szerző, az említett cikk helytel-közzel elavultnak minősíthető moralizáló interpretálása miatt, átértékeli.

Az adatsorokat vizsgálva meglepődhetünk, hogy az eltelt csaknem fél évszázad alatt a házasságkötés nélkül együtt élő párok aránya számottevően nem változott, sőt, a 25–64 éves korú együtt élők és a házasságban élők esetében, azokat korcsopontként összehasonlítva is úgy tűnik, az összetétel is alig módosult.

A családi állapot szerinti megoszlásokat bemutató táblával összevetve azonban már jól látszik az átstrukturálódás, mely az 1990-es években felgyorsuló átalakuláshoz vezet.

Az elmúlt években megkétszereződött a hajadon/nőtlen együtt élők száma, és negyedére csökkent azoké, akik házas családi állapotúak. Előbbiek nagy része nagyon fiatal, és sokan közülük a házasság „előszobájának” tekintik az együttélést. Mégis, az „újra szabadok” (elváltak, özvegyek) figyelem-

bevételével azt mondhatjuk, hogy többségük – életkorát tekintve is – választhatná a házasságot.

Tanulmánya első felében az 1954-es helyzetet mutatja be a szerző. A regionális különbségek ekkor igen jelentősek voltak. Lakóhely szerint 1,4 és 32,4 ezrelék között változott a házasságkötés nélkül együtt élők aránya. Ugyanilyen markáns különbségek jelentkeznek, ha a párok társadalomban elfoglalt helyzete szerint vizsgálják e sokaságot. Az aktív férfi foglalkozása alapján három nagy csoportba (polgárság, középosztály, munkások) sorolják ehhez azokat a párokat, ahol a férfi dolgozik. A közölt tábla ranglétrajellegű és jól mutatja, hogy minél lejjebb helyezkedik el rajta valamely foglalkozási csoport, annál nagyobb arányban fordul elő közöttük (1954-ről van szó) házasságon kívüli együttélés. (Ez alól csak a mezőgazdasági munkások esete kivétel, de az ő helyzetük is „köztes”-nek volt minősíthető.) A személyi szolgáltatásban dolgozók (taxisofőrök, háztartási alkalmazottak, pincérek, fodrászok) között a legelterjedtebb e jelenség, őket találjuk a ranglétra legalján.

A „legalsó” csoport tagjai integrálódtak a legkevésbé a társadalomba. Személyes illetve családi érdekek által nem motiváltak a „hivatalos” értékek védelmében, hiányzik életükből a stabilitás, a szociális biztonság.

A kialakult területi különbségeket a továbbiakban három tényező – a városi népesség aránya, a társadalmi környezet, illetve a vallásgyakorlás – hatásaként értelmezi a szerző.

Az urbanizált területeken a házasságon kívüli együttélési gyakoriság csaknem mindenütt meghaladja az országos átlagot, a városi életnek (a „névtelenségnek”) mintegy következménye – a szerző szerint – a szabadosság, az effajta „mobilitás”.

A társadalomban elfoglalt hely hatását már említettük, így ahol a „legalsó” foglalkozási csoport tagjainak aránya nagyobb, ott a „törvényen kívüli” együttéléseké is magasabb.

A harmadik tényezőről megállapítható, hogy az egyház, illetve a vallásgyakorlás hatása már ekkor is kevésbé érvényesült a városokban, a társadalmi ranglétrán felfelé haladva azonban egyértelműen nőtt.

A tanulmány második felében az 1990-es állapotot mutatja be a szerző.

Az együtt élők korstruktúrája ekkorra jelentősen megváltozott: „fiatalabb” lett, mint a házasságban élőké. A 25–64 éves együtt élők 70 százaléka nőtlen illetve hajadon, amihez hozzájárul, hogy az utóbbi évtizedekben egyre későbbre halasztódott az első házasságkötés. A házasságkötés nélkül együtt élő nők nagyobb hányada dolgozik, mint a házasságban élők esetében, de ez (legalábbis nagyrészt) az eltérő kor- és foglalkozási struktúra következménye.

Ami a „térkép” alakulását illeti, az megállapítható, hogy az eltérések fennmaradtak, de csökkentek a különbségek. Párizs és környékének régiójában például az együtt élő párok aránya 1954-ben 150, 1990-ben már „csak” 40 százalékkal haladja meg az országos átlagot.

A férfi kora illetve az aktív férfi foglalkozása szerint többféle térképet közöl a szerző: a társadalmi különbségeket összefoglalva megállapítható, hogy a nem házas együtt élők között ekkor is a munkások és alkalmazottak aránya a legmagasabb, noha gyorsan terjed a jelenség a felső kategóriákban is.

A régiókénti eltérésekben jelentős szerepe van még a mezőgazdasági népesség arányának, a jellemző településnagyságnak, valamint a hagyományos értékekhez való, területenként eltérő kötődésnek.

A szerző elemzését összefoglalva az állapítható meg, hogy az 1954 és 1990 között bekövetkezett és a további változások irányát jelző átstrukturálódás ellenére a két időpontban inkább a hasonlóságok jellemzők. Az 1990-es években gyorsult fel a vizsgált jelenség terjedése annyira, hogy napjainkra már Európaszerte jellemző családformává vált a „szabad”, törvényes házasságkötés nélküli együttélés és gyermeknevelés.

(Ism.: Gábor Mária)

SCHWARZ, K:

MILYEN CSALÁDOKBAN NŐNEK FEL A NÉMET GYERMEKEK ÉS FIATALOK?

(In welchen familien wachsen die Kinder und Jugendlichen in Deutschland auf?) – *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 1995. 3. sz. 271–292 p.

A tanulmány a gyermekek és a 18 éven aluli fiatalok családi helyzetét vizsgálja. Németország nyugati és keleti területein 1993-ban együttesen 15,6 millió 18 éven aluli személy élt, akiknek többsége (nyugaton 73, keleten 64 százaléka) egész életét vér szerinti szüleivel töltötte. Meg kell azonban jegyezni, hogy a gyermekek növekvő hányada házasságon kívül születik, de a nem törvényesen születettek mintegy egyharmadának helyzete a szülők utólagos házasságkötése révén rendeződik. Ennek ellentétele a gyermekes szülők növekvő válási hajlandósága, ami főleg a keleti területeken mutatkozik meg erőteljesen. Egyre több gyermeknél ugyanis ily módon felnevelkedésük korábbi vagy későbbi stádiumában törés következik be: megszűnik az a védelem amit csak a teljes család nyújthat.

Az új és a régi szövetségi tartományok között feltűnő az eltérés a családban élő gyermekek összetétele tekintetében. az előbbieken ugyanis a születésszám rendkívüli visszaesése folytán a 3 éven aluliak aránya rendkívül alacsonyra süllyedt.

A múlt század végén és részben még a következő évtizedekben is a felnövekvő, sőt a kisebb gyermekek életviszonyait nagy arányban fenyegette a részleges vagy teljes árvaság, tehát az egyik, még kedvezőtlenebb esetben mindkét szülő elvesztése. E veszély az utóbbi évtizedekben az élettartam meghosszabbodása révén lényegesen csökkent, a családi biztonságot ehelyett a válások számának drámai növekedése veszélyezteti.

A családi élet tekintetében meghatározó tényező, hogy a gyermekek növekvő része egyedüli gyermekként, testvér nélkül nevelkedik. Különösen nagy mértékben esik vissza a három és annál több gyermeket nevelő családok aránya. Ezzel párhuzamosan egyre több házaspár a teljes gyermektelenséget választja.

Az egyedüli gyermekként felnövekvők kérdése szocializációs problémaként is jelentkezik. Az a körülmény, hogy még a 15–17 éves kort elérőknek is mintegy negyedrésze – nyilván végérvényesen – testvér nélküli, olyan jellemvonások kialakulásának kedvez, amelyek hátráltathatják a társadalomba való beilleszkedést.

Az 1993. évi helyzetet rögzítő „pillanatfelvétel” mellett megkísérelték a családi állapot időbeli változását is nyomon követni. Ebből a vizsgálatból

Az urbanizált területeken a házasságon kívüli együttélési gyakoriság csaknem mindenütt meghaladja az országos átlagot, a városi életnek (a „névtelenségnek”) mintegy következménye – a szerző szerint – a szabadosság, az effajta „mobilitás”.

A társadalomban elfoglalt hely hatását már említettük, így ahol a „legalsó” foglalkozási csoport tagjainak aránya nagyobb, ott a „törvényen kívüli” együttéléseké is magasabb.

A harmadik tényezőről megállapítható, hogy az egyház, illetve a vallásgyakorlás hatása már ekkor is kevésbé érvényesült a városokban, a társadalmi ranglétrán felfelé haladva azonban egyértelműen nőtt.

A tanulmány második felében az 1990-es állapotot mutatja be a szerző.

Az együtt élők korstruktúrája ekkorra jelentősen megváltozott: „fiatalabb” lett, mint a házasságban élőké. A 25–64 éves együtt élők 70 százaléka nőtlen illetve hajadon, amihez hozzájárul, hogy az utóbbi évtizedekben egyre későbbre halasztódott az első házasságkötés. A házasságkötés nélkül együtt élő nők nagyobb hányada dolgozik, mint a házasságban élők esetében, de ez (legalábbis nagyrészt) az eltérő kor- és foglalkozási struktúra következménye.

Ami a „térkép” alakulását illeti, az megállapítható, hogy az eltérések fennmaradtak, de csökkentek a különbségek. Párizs és környékének régiójában például az együtt élő párok aránya 1954-ben 150, 1990-ben már „csak” 40 százalékkal haladja meg az országos átlagot.

A férfi kora illetve az aktív férfi foglalkozása szerint többféle térképet közöl a szerző: a társadalmi különbségeket összefoglalva megállapítható, hogy a nem házas együtt élők között ekkor is a munkások és alkalmazottak aránya a legmagasabb, noha gyorsan terjed a jelenség a felső kategóriákban is.

A régiókénti eltérésekben jelentős szerepe van még a mezőgazdasági népesség arányának, a jellemző településnagyságnak, valamint a hagyományos értékekhez való, területenként eltérő kötődésnek.

A szerző elemzését összefoglalva az állapítható meg, hogy az 1954 és 1990 között bekövetkezett és a további változások irányát jelző átstrukturálódás ellenére a két időpontban inkább a hasonlóságok jellemzők. Az 1990-es években gyorsult fel a vizsgált jelenség terjedése annyira, hogy napjainkra már Európaszerte jellemző családformává vált a „szabad”, törvényes házasságkötés nélküli együttélés és gyermeknevelés.

(Ism.: Gábor Mária)

SCHWARZ, K:

MILYEN CSALÁDOKBAN NŐNEK FEL A NÉMET GYERMEKEK ÉS FIATALOK?

(In welchen familien wachsen die Kinder und Jugendlichen in Deutschland auf?) – *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 1995. 3. sz. 271–292 p.

A tanulmány a gyermekek és a 18 éven aluli fiatalok családi helyzetét vizsgálja. Németország nyugati és keleti területein 1993-ban együttesen 15,6 millió 18 éven aluli személy élt, akiknek többsége (nyugaton 73, keleten 64 százaléka) egész életét vér szerinti szüleivel töltötte. Meg kell azonban jegyezni, hogy a gyermekek növekvő hányada házasságon kívül születik, de a nem törvényesen születettek mintegy egyharmadának helyzete a szülők utólagos házasságkötése révén rendeződik. Ennek ellentétele a gyermekes szülők növekvő válási hajlandósága, ami főleg a keleti területeken mutatkozik meg erőteljesen. Egyre több gyermeknél ugyanis ily módon felnevelkedésük korábbi vagy későbbi stádiumában törés következik be: megszűnik az a védelem amit csak a teljes család nyújthat.

Az új és a régi szövetségi tartományok között feltűnő az eltérés a családban élő gyermekek összetétele tekintetében. az előbbieken ugyanis a születésszám rendkívüli visszaesése folytán a 3 éven aluliak aránya rendkívül alacsonyra süllyedt.

A múlt század végén és részben még a következő évtizedekben is a felnövekvő, sőt a kisebb gyermekek életviszonyait nagy arányban fenyegette a részleges vagy teljes árvaság, tehát az egyik, még kedvezőtlenebb esetben mindkét szülő elvesztése. E veszély az utóbbi évtizedekben az élettartam meghosszabbodása révén lényegesen csökkent, a családi biztonságot ehelyett a válások számának drámai növekedése veszélyezteti.

A családi élet tekintetében meghatározó tényező, hogy a gyermekek növekvő része egyedüli gyermekként, testvér nélkül nevelkedik. Különösen nagy mértékben esik vissza a három és annál több gyermeket nevelő családok aránya. Ezzel párhuzamosan egyre több házaspár a teljes gyermektelenséget választja.

Az egyedüli gyermekként felnövekvők kérdése szocializációs problémaként is jelentkezik. Az a körülmény, hogy még a 15–17 éves kort elérőknek is mintegy negyedrésze – nyilván végérvényesen – testvér nélküli, olyan jellemvonások kialakulásának kedvez, amelyek hátráltathatják a társadalomba való beilleszkedést.

Az 1993. évi helyzetet rögzítő „pillanatfelvétel” mellett megkísérelték a családi állapot időbeli változását is nyomon követni. Ebből a vizsgálatból

azt az alapvető következtetést vonták le, hogy a régi szövetségi területen a gyermekek 20, az új területen pedig 30 százalékának a családi helyzete legalább egy alkalommal változott.

Részletesebb területi – tartományok szerinti – bontásban nem volt lehetőség a gyermekek családi helyzetével kapcsolatos kérdések teljes mélységű vizsgálatára. Az 1992. évi mikrocenzus adatai azonban kellő pontosságú információt jelentettek a gyermeküket egyedül nevelő szülők arányának tartományonkénti értékeléséhez. Ezekből az adatokból kitűnt, hogy Németország egyes vidékei között ilyen vonatkozásban nagy eltérésekkel kell számolni. A déli térségben (mint például Bajorországban, Baden-Württembergben) a gyermeküket egyedül nevelő szülők hányada 10 százalék körül ingadozik, míg az új tartományok területén e mutató értéke az előbbinek közel kétszerese. A legkedvezőtlenebb a helyzet Kelet-Berlinben, de Nyugat-Berlin és egyes más nagyvárosok (Hamburg, Bréma) adatai is az átlagosnál hátrányosabb állapotról tanúskodnak.

A családi feltételek átalakulásának folyamata nagyjából az elmúlt negyedszázados időszakban vált érzékelhetővé.

Az újabban felgyorsult változások a felnevelkedő gyermekek egyre nagyobb hányadának körülményeire gyakoroltak maradandó hatást. Számos gyermek és serdülőkorú fiatal kénytelen például elviselni a mostoha szülővel való együttélésből eredő konfliktusokat. Ezeknek az elviselését gyakran még nehezebbé teszi az a tudat, hogy a vér szerinti szülő is életben van, tehát a problémát valójában a család stabilitásának felbomlása idézte elő. Nem nehéz következtetni azokra a főbb okokra, amelyek indokolják, hogy a családi élet hanyatlása, a válások elszaporodása miért éppen a keleti területeken mutatkozott meg a legkifejezettebben. A Német Demokrati-

kus Köztársaság fennállása idején ugyanis e területeken maga az állam szorgalmazta a hagyományos értékek felszámolását, a vallási normák fellazítását, az egyházak befolyásának visszaszorítását.

Hangsúlyozni kell, hogy egész Németországban és az ország határain kívül is megfigyelhetők olyan tendenciák, amelyek előreláthatólag folytatódnak, és hosszú távon nem kedveznek a család stabilitásának. Bizonyos, hogy ezekben szerepet játszik a nők megváltozott helyzete. Meghatározó jelentőségű ilyen tekintetben egyrészt a fogamzásgátlás különböző módszereinek elterjedése, a terhesség-megszakítás szabaddá tétele, másrészt a női munkavállalásból adódó nagyobb anyagi függetlenség.

A körülményekhez a szociálpolitikának is alkalmazkodnia kellett. Egyre égetőbb feladatként jelentkezett ugyanis, hogy a gyermeküket egyedül nevelő anyák növekvő tömege részére legalább a szociális-kulturális igényeknek megfelelő minimumot biztosítsák. Ez azonban maga is hozzájárult annak a szemléletnek az erősödéséhez, mely szerint a házasságkötés, illetve a házasság fenntartása nem szükségszerű feltétele többé az anya és gyermeke létbiztonságának. A szexuális partnerek megtehetik, hogy a „formális” házasság mellőzésével hozzanak világra gyermekeket, bár az ilyen kapcsolatokból rendszerint kevés utód származik.

Vitathatatlan, hogy a hagyományos család fellazulása, továbbá a házasságon kívüli születések növekvő gyakorisága rendkívül súlyos szociális, gazdasági és jogi problémákat vet fel, amelyek megoldására a társadalom nincs felkészülve. Jelen vannak ugyanakkor még a családi élet megőrzésére törekvő erők is. Kérdéses viszont, hogy befolyásukat meddig érvényesíthetik.

(Ism.: Fóti János)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

African statistical yearbook. North Africa = Annuaire statistique pour l'Afrique / Economic Commission for Africa. – Addis Ababa : UNECA, 1995. – XVIII, [117] ism. p.

Afrika statisztikai évkönyve, Észak-Afrika, 1995.

I-069-B-0007/1992-1993/1/1

Annual abstract of statistics / Central Statistical Office. – London : HMSO, 1996. – 422 p.

Nagy-Britannia éves statisztikai összefoglalója, 1996.

I-036-C-0001/1996

Annuario statistico italiano / Istituto Centrale di Statistica. – [Roma] : ISTAT, 1995. – 567 p., 33 t.

Olaszország statisztikai évkönyve, 1995.

I-032-C-0113/1995

Anuario estadístico de Venezuela / Oficina Central de Estadística e Inform. – Caracas : OCEI, 1994. – 875 p.

Venezuela statisztikai évkönyve, 1993.

I-077-C-0004/1993

Avance del anuario estadístico de España / Instituto Nacional de Estadística. – Madrid : INE, 1995. – 347 p.

Spanyolország előzetes statisztikai adatai, 1995.

I-034-D-0001/1995

azt az alapvető következtetést vonták le, hogy a régi szövetségi területen a gyermekek 20, az új területen pedig 30 százalékának a családi helyzete legalább egy alkalommal változott.

Részletesebb területi – tartományok szerinti – bontásban nem volt lehetőség a gyermekek családi helyzetével kapcsolatos kérdések teljes mélységű vizsgálatára. Az 1992. évi mikrocenzus adatai azonban kellő pontosságú információt jelentettek a gyermeküket egyedül nevelő szülők arányának tartományonkénti értékeléséhez. Ezekből az adatokból kitűnt, hogy Németország egyes vidékei között ilyen vonatkozásban nagy eltérésekkel kell számolni. A déli térségben (mint például Bajorországban, Baden-Württembergben) a gyermeküket egyedül nevelő szülők hányada 10 százalék körül ingadozik, míg az új tartományok területén e mutató értéke az előbbinek közel kétszerese. A legkedvezőtlenebb a helyzet Kelet-Berlinben, de Nyugat-Berlin és egyes más nagyvárosok (Hamburg, Bréma) adatai is az átlagosnál hátrányosabb állapotról tanúskodnak.

A családi feltételek átalakulásának folyamata nagyjából az elmúlt negyedszázados időszakban vált érzékelhetővé.

Az újabban felgyorsult változások a felnevelkedő gyermekek egyre nagyobb hányadának körülményeire gyakoroltak maradandó hatást. Számos gyermek és serdülőkorú fiatal kénytelen például elviselni a mostoha szülővel való együttélésből eredő konfliktusokat. Ezeknek az elviselését gyakran még nehezebbé teszi az a tudat, hogy a vér szerinti szülő is életben van, tehát a problémát valójában a család stabilitásának felbomlása idézte elő. Nem nehéz következtetni azokra a főbb okokra, amelyek indokolják, hogy a családi élet hanyatlása, a válások elszaporodása miért éppen a keleti területeken mutatkozott meg a legkifejezettebben. A Német Demokrati-

kus Köztársaság fennállása idején ugyanis e területeken maga az állam szorgalmazta a hagyományos értékek felszámolását, a vallási normák fellazítását, az egyházak befolyásának visszaszorítását.

Hangsúlyozni kell, hogy egész Németországban és az ország határain kívül is megfigyelhetők olyan tendenciák, amelyek előreláthatólag folytatódnak, és hosszú távon nem kedveznek a család stabilitásának. Bizonyos, hogy ezekben szerepet játszik a nők megváltozott helyzete. Meghatározó jelentőségű ilyen tekintetben egyrészt a fogamzásgátlás különböző módszereinek elterjedése, a terhesség-megszakítás szabaddá tétele, másrészt a női munkavállalásból adódó nagyobb anyagi függetlenség.

A körülményekhez a szociálpolitikának is alkalmazkodnia kellett. Egyre égetőbb feladatként jelentkezett ugyanis, hogy a gyermeküket egyedül nevelő anyák növekvő tömege részére legalább a szociális-kulturális igényeknek megfelelő minimumot biztosítsák. Ez azonban maga is hozzájárult annak a szemléletnek az erősödéséhez, mely szerint a házasságkötés, illetve a házasság fenntartása nem szükségszerű feltétele többé az anya és gyermeke létbiztonságának. A szexuális partnerek megtehetik, hogy a „formális” házasság mellőzésével hozzanak világra gyermekeket, bár az ilyen kapcsolatokból rendszerint kevés utód származik.

Vitathatatlan, hogy a hagyományos család fellazulása, továbbá a házasságon kívüli születések növekvő gyakorisága rendkívül súlyos szociális, gazdasági és jogi problémákat vet fel, amelyek megoldására a társadalom nincs felkészülve. Jelen vannak ugyanakkor még a családi élet megőrzésére törekvő erők is. Kérdéses viszont, hogy befolyásukat meddig érvényesíthetik.

(Ism.: Fóti János)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

African statistical yearbook. North Africa = Annuaire statistique pour l'Afrique / Economic Commission for Africa. – Addis Ababa : UNECA, 1995. – XVIII, [117] ism. p.

Afrika statisztikai évkönyve, Észak-Afrika, 1995.

I-069-B-0007/1992-1993/1/1

Annual abstract of statistics / Central Statistical Office. – London : HMSO, 1996. – 422 p.

Nagy-Britannia éves statisztikai összefoglalója, 1996.

I-036-C-0001/1996

Annuario statistico italiano / Istituto Centrale di Statistica. – [Roma] : ISTAT, 1995. – 567 p., 33 t.

Olaszország statisztikai évkönyve, 1995.

I-032-C-0113/1995

Anuario estadístico de Venezuela / Oficina Central de Estadística e Inform. – Caracas : OCEI, 1994. – 875 p.

Venezuela statisztikai évkönyve, 1993.

I-077-C-0004/1993

Avance del anuario estadístico de España / Instituto Nacional de Estadística. – Madrid : INE, 1995. – 347 p.

Spanyolország előzetes statisztikai adatai, 1995.

I-034-D-0001/1995

Ireland. Statistical abstract / Central Statistics Office. – Dublin : CSO, 1996. – XVI, 440 p.

Írország statisztikai összefoglalója, 1995.

I-036-C-0066/1995

Japan statistical yearbook / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. – Tokyo : Stat. Bureau, 1996. – XXXXI, 914 p.

Japán statisztikai évkönyve, 1996.

I-051-C-0013/1996

New York state statistical yearbook / the Nelson A. Rockefeller Institute of Government, State University of New York ; in coop. with the New York State Division of the Budget. – Albany, N.Y. : State Univ. of New York, 1995. – IX, 572 p.

New York állam statisztikai évkönyve, 1995.

I-072-B-0286/1995

Statistical abstract of Israel / Central Bureau of Statistics. – Jerusalem : CBS, 1995. – 108, 801, [28] p.,

Izrael statisztikai évkönyve, 1995.

I-057-C-0001/1995

Statistisk årsbok för Sverige = Statistical abstract of Sweden. – Stockholm : SCB, 1995. – 569 p.

Svédország statisztikai évkönyve, 1996.

I-041-C-0043/1996

Synoptiké statistiké epetérída tés Ellados = Concise statistical yearbook of Greece / Ethniké Statistiké Ypéresia tés Ellados. – Athena : ESYE, 1995. – 254 p., [12] t.

Görögország statisztikai zsebkönyve, 1994.

I-049-D-0001/1994

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

Andersen, E. B.: The statistical analysis of categorical data. – 3. ed. – Berlin [etc.] : Springer-Verl., 1994. – XI, 531 p.

Kategorikus adatok statisztikai elemzése.

719832

Compstat : Proceedings in computational statistics : 11th symposium held in Vienna, Austria, 1994 / ed. by R. Dutter and W. Grossmann. – Heidelberg : Physica-Verl., cop. 1994. – XIII, 555 p.

A Compstat 1994 szimpozium előadásai.

719839

Handbuch zum Gesamteinkommen landwirtschaftlicher Haushalte = Manual on the total income of agricultural households = Manuel du revenu global des ménages agricoles. – Luxembourg : EUROSTAT, 1990. 127 p.

Kézikönyv a mezőgazdasági háztartások jövedelmének összeírásához.

815760

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Annual survey of industries. Summary results for factory sector / Central Statistical Organisation Department of Statistics. – New Delhi : CSO, 1995. – IV, 234 p.

India iparágainak éves felmérése, 1992–1993.

I-053-B-0055/1992–1993/[3]

Anuario del comercio exterior de Venezuela. Exportaciones / Oficina Central de Estadística e Informática. – Caracas : OCEI, 1994. – 407 p.

Venezuela külkereskedelmi évkönyve, 1993. Export.

I-077-C-0019/1993/1

Balance of payments statistics : Yearbook / International Monetary Fund. – Washington : IMF, 1995. – XXXVI, FXX, SXVIII, 869 p. + XI, 91 p.

Az IMF fizetésimérleg-statisztikája, 1995.

I-072-B-0091/1995/1–2

Bautätigkeit und Wohnungen. Bestand an Wohnungen / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1995. – 51 p.

A Német Szövetségi Köztársaság építőipari és lakásstatisztikája. Lakásállomány, 1994.

I-004-B-0134/1994

Buch, C.: Monetary policy and the transformation of the banking system in Eastern Europe. – Kiel : Inst. für Weltwirtschaft, 1995. – 45 p. : ill.

Monetáris politika és a kelet-európai országok bankrendszerének reformja.

518176

Canada. – Paris : OECD, 1995. – VI, 163 p., [2] fol.

Kanada gazdasági áttekintése, 1994–1995.

I-033-C-0137/1994–1995

The chemical industry in 1994 : Production and trade statistics / Economic Commission for Europe. – New York : UN, 1995. – X, 243 p.

Európa vegyiparának éves jelentése, 1994.

I-072-B-0359/1994

Les comptes des services en 1994 / Banque du France. – Paris : INSEE : Banque du France, 1995. – 437 p.

Franciaország szolgáltatásainak elszámolásai, 1994.

I-033-B-0431/1994

Construction and housing statistics = Statistické údaje o stavebníctve a bývaní. – Nicosia : Min. of Finance, 1995. – 212 p.

Ciprus lakás- és építőipari statisztikája, 1994.

I-048-C-0003/1994

I conti degli Italiani : Compendio della vita economica nazionale / Istituto Centrale di Statistica. – Roma : ISTAT, 1995. – 131 p.

Olaszország nemzetgazdasági elszámolásai, 1995.

I-032-C-0219/1995

Corporate bankruptcy and reorganisation procedures in OECD and Central and Eastern European countries / Centre for Co-operation with the Economies in Transition. – Paris : OECD, cop. 1994. – 144 p.

Csődök, vállalatmegszünések és reorganizációs eljárások az OECD-, valamint a kelet-európai országokban.

719971

Economic bulletin for Europe / Economic Commission for Europe. – Geneva : UN, 1995. – VIII, 146 p.

Gazdasági jelentés Európáról, 1995.

I-031-B-0095/47

Encuesta comunitaria sobre las plantaciones de rboles frutales = Faellesskabsundersogelse af frugtplantager = Gemeinschaftliche Zählung der Obstbaumpflanzungen = Community survey of orchard fruit trees = Enquête communautaire sur les plantations d'arbres fruitiers = Indagine comunitaria sulle piantagioni di alberi da frutto. – Luxembourg : EUROSTAT, 1990. – 179 p.

Az Európai Közösségek gyümölcsfa-összeírásának adatai, 1987.

I-030-B-0044/1987

Energy : Statistical yearbook = Énergie. – Luxembourg : EUROSTAT, 1994. – XXXV, 120 p.

Az Európai Közösségek energiastatisztikai évkönyve, 1992.

I-030-B-0011/1992/A

- Les entreprises du commerce en 1993 : Résultats de l'enquête annuelle d'entreprise. – Paris : INSEE, 1995. – 391 p.
Franciaország belkereskedelmi vállalatai, 1993. évi adatok.
 I-033-B-0374/1993
- Estadísticas del medio ambiente. – Luxembourg: EUROSTAT.
Az Európai Közösségek környezetstatisztikai évkönyve, 1991.
 I-030-B-0228/1991
- Estatísticas do comércio externo = Statistiques du commerce extérieur Lisboa : INE, 1995. – 275 p.
Portugália külkereskedelmi statisztikája, 1994.
 I-035-B-0059/1994
- Forschung und Entwicklung: jährliche Statistiken = Research and development: annual statistics = Recherche et développement: statistiques annuelles. – Luxembourg : EUROSTAT, 1993. – 191 p.
Az Európai Unió kutatási és fejlesztési statisztikai évkönyve, 1993.
 I-030-B-0094/1993
- Industrial statistics yearbook = Annuaire de statistiques industrielles / Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office. – New York : UN, 1995. – XVII, 979 p.
A világ iparstatisztikai évkönyve, 1993.
 I-072-B-0036/1993
- Industrie- und Gewerbestatistik. – Wien : StZ, 1996. – 289 p.
Ausztria iparstatisztikája, 1994.
 I-002-B-0200/1994/1
- Jahrbuch der schweizerischen Wald- und Holzwirtschaft = Annuaire suisse de l'économie forestière et de l'industrie du bois / Bundesamt für Forstwesen und Landschaftsschutz. – Bern : BFS : BFL, 1995. – 145, [8] p.
Svájc erdőgazdálkodási, valamint faipari évkönyve, 1994.
 I-031-B-0233/1994
- Japan. – Paris : OECD, 1995. – VI, 160 p., [2] fol.
Japán gazdasági áttekintése, 1994–1995.
 I-033-C-0128/1994–1995
- Land- und Forstwirtschaft, Fischerei. Sozialökonomische Verhältnisse : Ergebnisse der Agrarberichterstattung / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 179 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. Társadalmi-gazdasági jelzőszámok, 1993.
 I-004-B-0238/1993
- Landbrugsstatistik = Agricultural statistics / Danmarks Statistik. – København : Danmarks Stat., 1995. – 292 p.
Dánia mezőgazdasági statisztikája, 1994.
 I-039-C-0051/1994
- Ochrona srodowiska. – Warszawa : GUS, 1995. – 490 p.
Lengyelország környezetstatisztikai évkönyve, 1995.
 I-022-B-0021/1995
- OECD environmental data : Compendium = Données OCDE sur l'environnement / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris : OECD, 1995. – 305 p.
Az OECD-országok környezeti adatai, 1995.
 I-033-B-0402/1995
- Prices of agricultural products and selected inputs in Europe and North America : Annual ECE/FAO price review / Economic Commission for Europe, Food and Agriculture Org. – New York : UN, 1995. – 210 p.
A mezőgazdasági termékek és egyes ráfordítások ára Európában és Észak-Amerikában, 1993–1994.
 I-031-B-0126/1993–1994
- Przemysł. – Warszawa : GUS, 1995. – XXXII, 223 p.
Lengyelország iparstatisztikai évkönyve, 1995.
 I-022-C-0023/1995
- Regnskabsstatistik for industrien = Industrial accounts statistics / Danmarks Statistik. – København : Danmarks Stat., 1994. – 119 p.
Dánia iparának nemzetgazdasági elszámolásai, 1994.
 I-039-B-0038/1994
- Les salaires dans l'industrie, le commerce et les services en 1992. – [Paris] : INSEE, 1995. – 112 p.
Bérek a francia iparban, kereskedelemben és szolgáltatásokban, 1992.
 I-033-B-0383/1992
- Skogstatistikk = Forestry statistics. – Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyr. 1995. – 94 p.
Norvégia erdőgazdálkodási statisztikája, 1994.
 I-040-B-0098/1194
- Solveen, R.: Zentralbankpolitik und Zentralbankautonomie. – Kiel : Inst. für Weltwirtschaft, 1995. – 65 p.
A központi bank pénzügypolitikája és az autonómia.
 521224
- Statistiche forestali / Istituto Centrale di Statistica. – Roma : ISTAT, 1995. – 152 p.
Olaszország erdőgazdálkodási statisztikája, 1995.
 I-032-C-0225/46
- Statistics of world trade in steel = Statistiques du commerce mondial de l'acier = Statistika mirovoj trgovli stal'ju / Economic Commission for Europe. – New York : UN, 1995. – 171 p.
A világ acélkülkereskedelmi statisztikája, 1994.
 I-031-B-0129/1994
- Statistik der Aktiengesellschaften in Österreich im Jahre 1993. – Wien : ÖStZ, 1996. – 146 p.
Ausztria részvénytársaságainak statisztikája, 1993.
 I-002-B-0233/1993
- Statistisches Jahrbuch der Stahlindustrie / Hrg. Wirtschaftsvereinigung Stahl. – Düsseldorf : WS, 1995. – 360 p., [3] t.fol.
Nemzetközi acélipari statisztikai évkönyv, 1995.
 I-004-C-0014/1995
- Tourism policy and international tourism in OECD member countries : Evolution of tourism in OECD member countries in 1992–1993 : Special feature „Tourism and employment”. Report adopted in July ... by the OECD Tourism Committee / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris : OECD, 1995. – 203 p.
Az OECD-országok idegenforgalmi politikája és nemzetközi idegenforgalma. Turizmus és foglalkoztatás.
 I-033-B-0151/1992–1993
- Transition report : Economic transition in Eastern Europe and the former Soviet Union / European Bank for Reconstruction and Development. – London : EBRD, 1995. – V, 221 p.
Az EBRD éves jelentése a kelet-európai országok és a Szovjetunió utódállamainak gazdasági átalakulásáról, 1995.
 472861/1995

- Transport infrastructure and systems for a new Europe : Report of the ninety-fifth round table on transport economics : Held in Paris 18th-19th March 1993 ... / European Conference of Ministers of Transport Economic Research Centre. – Paris : ECMT, 1994. – 129 p.
Szállítási infrastruktúra és közlekedési rendszer az új Európában. Az ECMT 95. konferenciájának anyaga.
719968
I-004-B-0295/1993
- Umweltschutz. Investitionen für Umweltschutz im Produzierenden Gewerbe / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 139 p.
Környezetvédelem a Német Szövetségi Köztársaságban. A feldolgozóipar környezetvédelmi beruházásai, 1993.
I-004-B-0295/1993
- United States. – Paris : OECD, 1995. – VI, 206 p., [2] fol.
Az Egyesült Államok gazdasági áttekintése, 1994-1995.
I-033-C-0129/1994-1995
- Verkehr : Jährliche Statistiken = Transport = Transport. – Luxembourg : EUROSTAT, 1993. – XXVIII, 245 p.
Az Európai Közösségek közlekedésszisztiikai évkönyve, 1970-1990.
I-030-B-0269/1970-1990
- Wholesale and retail trade statistics = Statistikié hondrikou kai liamikou emporiou. – [Nicosia] : Min. of Finance, 1995. – 182 p.
Ciprus nagy- és kiskereskedelmi szisztiikai, 1993.
I-048-B-0013/1993
- World drink trends : International beverage alcohol consumption and production trends / Produktschap voor Gedistilleerde Dranken. – Oxon : NTC ; Schiedam : PGD, 1995. – 143 p.
Az alkoholfogyasztás és -termelés világadatai, 1996.
I-037-D-0006/1996
- World engineering industries and automation : Performance and prospects / Economic Commission for Europe. – New York : UN, 1996. – XLI, 480 p.
A világ gépiparának és automatizálásának éves áttekintése, 1994-1996.
I-031-B-0208/1994-1996
- World industrial robot statistics / United Nations Economic Commission for Europe, International Federation of Robotics. – New York : UN, 1993. – 150 p.
Ipari robotok világszisztiikai, 1992.
I-072-B-0644/1992
- World mineral statistics : Production: exports: imports / Natural Environment Research Council British Geological Survey. – London : HMSO, 1995. – V, 305 p.
Nemzetközi bányászati szisztiika, 1990-1994.
I-036-B-0284/1990-1994
- Yillik imalat sanayi istatistikleri = Annual manufacturing industry statistics / Devlet Istatistik Enstitüsü. – Ankara : DIE, 1995. – XV, 197, [24] p., [6] t. fol.
Törökország feldolgozóipari szisztiikai évkönyve, 1991.
I-050-B-0046/1991
- Zahranicaf obchod Ceské republiky v roce 1994 = External trade Czech Republic in the year 1994. – Praha : CS-, 1995. – 376 p. + p. 377-758.
Csehország külkereskedelmi szisztiikai évkönyve, 1994.
I-020-C-0067/1994/1-2
- TÁRSADALOMSTATISZTIKA – EGÉSZSÉGÜGY – KULTÚRSTATISZTIKA
- Criminal statistics = Egkamatologiké szisztiiké. – Nicosia : Min. of Finance, 1995. – 221 p.
Ciprus bűnügyi szisztiikája, 1994.
I-048-B-0006/1994
- Gesundheitswesen. Ausgaben für Gesundheit / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart : Kohlhammer, 1996. – 115 p.
A Német Szövetségi Köztársaság egészségügye. Az egészségügy kiadásai, 1970-1993.
I-004-B-0227/1970-1993
- Health and welfare statistics in Japan / Health and Welfare Statistics Association ; compil. by Statistics and Information Department ... Ministry of Health and Welfare. – Tokyo : MHW, 1995. – 204 p.
Japán egészségügyi és jóléti szisztiikája, 1995.
I-051-C-0103/1995
- Indagine multiscopo sulle famiglie : Anni 1987-91. Condizione di salute e ricorso ai servizi sanitari / Istituto nazionale di Statistica. – Roma : ISTAT, 1994. – 512, [15] p.
Olaszország 1987/1991. évi többszemponútú családfelmérése. Az egészségügy feltételei és szolgáltatásai.
I-032-C-0236/1987-1991/10
- Jugendwohlfahrt. – Wien : ÖStZ, 1996. – 134 p.,
Az osztrák ifjúság szociális gondozási szisztiikája, 1993.
I-002-B-0216/1993
- Kulturstatistik. – Wien : ÖStZ, 1996. – 322 p.
Ausztria kultúrszisztiikája, 1994.
I-002-B-0241/1994
- Making education count : Developing and using international indicators / Centre for Educational Research and Innovation. – Paris : OECD, 1994. – 378 p.
Az oktatás hatásfokának kimutatása.
719959
- Oikeustilastollinen vuosikirja = Rättsstatistisk årsbok = Yearbook of justice statistics. – Helsinki : Tilastokeskus, 1995. – 351 p.
Finnország igazságügyi szisztiikai évkönyve, 1994.
I-043-B-0228/1994
- Österreichische Hochschulstatistik : Studienjahr. – Wien : ÖStZ, 1995. – 330 p.
Ausztria felsőoktatási szisztiikája, 1994-1995.
I-002-B-0225/1994-1995
- Rechtspflege. Strafverfolgung / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 103 p.
A Német Szövetségi Köztársaság igazságügyi szisztiikája. Büntető eljárások, 1993.
I-004-B-0226/1993
- Rocznik statystyczny szkolnictwa. – Warszawa : GUS, 1994. – 279 p., [4] t.
Lengyelország oktatáshisztiikai évkönyve, 1993-1994.
I-022-C-0025/1993-1994
- Social trends / Central Statistical Office. – London : HMSO, 1996. – 248 p.
Nagy-Britannia társadalomszisztiikai trendjei, 1996.
I-036-B-0166/1996
- Statistik der Rechtspflege für das Jahr 1994. – Wien : ÖStZ, 1996. – 151 p.
Ausztria igazságügyi szisztiikája, 1994.
I-002-B-0232/1994

Tourism customers in Central and Eastern Europe: perspectives of development : [Studies] / Commission of the European Communities, Institut für Planungskybernetik, Marktforschung, Marketingplanung und Erfolgskontrolle im Tourismus. – Luxembourg : CEC, 1994. – [20], 250 p.

Turizmus a közép- és kelet-európai országokban a rendszerváltást követően és a kilátások.

815774

Työtapaturmat = Olycksfall i arbete = Industrial accidents / Työsuojeluhallitus. – Helsinki : Tilastokeskus, 1995. – 70 p.

Finnország munkahelyi baleseti statisztikája, 1993.

I-043-B-0033/1993

Utbildningsstatistisk årsbok = Yearbook of educational statistics. – Stockholm : SCB, 1995. – 437 p.

Svédország oktatásstatisztikai évkönyve, 1995.

I-041-B-0079/1995

The world's women : Trends and statistics. – New York : UN, 1995. – XXIV, 188 p.

Világtrendek és statisztikai adatok a nőkről, 1995.

I-072-B-0512/1995

Zakboek onderwijsstatistiek : Onderwijs cijfergevoel = Pocketbook educational statistics / Centr. Bureau voor de Statistiek. – 's-Gravenhage : CBS, 1995. – 132 p.

Hollandia oktatásstatisztikai zsebkönyve, 1994-1995.

I-037-C-0072/1994-1995

DEMOGRÁFIA

Abortion policies. Oman to Zimbabwe : A global review. – New York : UN, 1995. – VIII, 236 p.

Abortusszal kapcsolatos intézkedések.

I-072-B-0230/129/3

Abortion statistics : Legal abortions carried out under the 1967 Abortion Act in England and Wales. – London : HMSO, 1995. – XIII, 70 p.

Anglia és Wales abortusz-statisztikája, 1993.

I-036-B-0268/1993

Apografé pléthousmou 1992. Ergatiko dunamiko = Census of population. Labour force. – Nicosia : Min. of Finance, 1995. – 658 p.

Ciprus 1992. évi népszámlálása. Munkaügyi adatok.

I-048-B-0017/3

Apografé pléthousmou 1992. Metanasteusé = Census of population. Migration. – Nicosia : Min. of Finance, 1995. – 557 p.

Ciprus 1992. évi népszámlálása. Vándorlási adatok.

I-048-B-0017/4

Australia's health : The 1988 biennial report by the Australian Institute of Health. – Canberra : AIH, 1988. – VII, 214 p.

Ausztrália egészségügye, 1988.

I-091-B-0077/1988

Deaths, Australia / Australian Bureau of Statistics. – Canberra : ABS, 1995. – IV, 57 p.

Ausztrália halálozási statisztikája, 1994.

I-091-B-0075/1994

Definitions and methods of collecting demographic statistics in the European Community countries. – Luxembourg : EUROSTAT, 1994. – 250 p.

Ajánlások az Európai Közösségek népesedéstatisztikai összeírásainak módszertanához.

815764

Demografia = Statistical yearbook of demography. – Warszawa : GUS, 1995. – LVI, 398 p., [1] t.

Lengyelország demográfiai évkönyve, 1995.

I-022-C-0022/1995

Divorces, Australia / Australian Bureau of Statistics. – Canberra : ABS, 1994. – III, 19 p.

Ausztrália válási statisztikája, 1993.

I-091-0074/1993

Eidgenössische Volkszählung 1990. La structure sociale de la Suisse : Catégories socio-professionnelles = Recensement fédéral de la population 1990 = Censimento federale della popolazione 1990 / Bundesamt für Statistik. – Bern : BFS, 1995. – 192 p.

Svájc 1990. évi népszámlálása. Társadalmi szerkezet.

I-031-B-0262/[24]

Kuolemansyyt = Dödsorsaker = Causes of death in Finland. – Helsinki : Tilastokeskus, 1996. – 124 p.

Finnország halálhálók halandósága, 1994.

I-043-B-0104/1994

Matrimoni, separazioni e divorzi / Istituto Nazionale di Statistica. – Roma : ISTAT, 1995. – 110, [6] p., [1] t.

Házasságkötések, különélések és válások Olaszországban, 1993.

I-032-B-0266/1993

Perinatal deaths, Australia / Australian Bureau of Statistics. – Canberra : ABS, 1994. – III, 22 p.

Ausztrália perinatális halálozási statisztikája, 1993.

I-091-B-0076/1993

Recensement de la population au 1er mars 1991. Caractéristiques personnelles : Sexe, ge, situation de famille, nationalité, pays de naissance, durée de résidence au Grand-Duché / Service central de la statistique et des études économiques. – Luxembourg : Statec, 1995. 63 p.

Luxemburg 1991. évi népszámlálása. Személyes jellemzők: nem, kor, családi helyzet, nemzetiség stb.

I-030-B-0284/1

Recensement de la population au 1er mars 1991. Caractéristiques socio-économiques : Principal moyen d'existence et type d'activité, statut professionnel, activité économique, profession, durée de travail / Service central de la statistique et des études économiques. – Luxembourg : Statec, 1995. – 139 p.

Luxemburg 1991. évi népszámlálása. Társadalmi-gazdasági jellemzők: tevékenység típusa, foglalkozás stb.

I-030-B-0284/2

Recensement de la population au 1er mars 1991. Maisons et logements / Service central de la statistique et des études économiques. – Luxembourg : Statec, 1995. – 56 p.

Luxemburg 1991. évi népszámlálása. Lakóépületek és lakások.

I-030-B-0284/5

Recensement général de la population et de l'habitat de 1994. Premiers résultats du recensement général de la population et de l'habitat de 1994 / Institut national de statistique. – Tunis : INS, 1994. – 62 p.

Tunézia 1994. évi népszámlálása és lakásösszeírása. Előzetes adatok.

I-064-B-0049/[1]

Redfern, P.: A study of the future of the census of population : Alternative approaches. – Luxembourg : EUROSTAT, 1987. – 265 p.

Alternatív megközelítések a jövőbeni népszámlálásokhoz 15 országban.

815763

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI
KIADVÁNYOK

Directory of Community legislation in force and other acts of the Community institutions. Analytical register – Brussels [etc.] : EC, 1995. – XXIV, 1090 p.

Az Európai Közösségek érvényben lévő jogalkotási jegyzéke és intézményeinek más jogszabályai.

472533/1995/1/26

Directory of Community legislation in force and other acts of the Community institutions. – Brussels [etc.] : EC, 1995. – V, 261 p.

Az Európai Közösségek érvényben lévő jogalkotási jegyzéke és intézményeinek más jogszabályai. Időrendi és alfabetikus index.

472533/1995/2/26

Eurovoc : Thesaurus : User manual / European Parliament Directorate General for Research. – Luxembourg : European Parliament, 1992. – 40 p.

Felhasználói kézikönyv az Eurovoc tezauruszhoz.

815784

Gemeindeübersicht / Österreichisches Statistisches Zentralamt. – Wien : ÖStZ, 1996. – 113 p.

Ausztria helységnévtára, 1996.

472244/1996

Répertoire des entreprises contrôlées majoritairement par l'État au 31 décembre 1994. – Paris : INSÉE, 1995. – 93 p.

Franciaország állami tulajdontöbbségű vállalatainak listája. 1994. december 31.

I-033-B-0422/1994

Közljük kedves Olvasóinkkal,
hogy a *Statistikai Szemle* augusztusi és szeptemberi száma
összevontan, szeptemberben jelenik meg.
